

LUND UNIVERSITY

"Nu er vi ikke mere piger"

identitetsprocesser bland svenska tjänstekvinnor i Köpenhamn 1880-1920

Nordqvist, Anna

2011

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Nordqvist, A. (2011). "Nu er vi ikke mere piger": identitetsprocesser bland svenska tjänstekvinnor i Köpenhamn 1880-1920. [Licentiatavhandling, Historia]. Forskarskolan i historia och historiedidaktik, Lunds universitet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

”nu er vi ikke mere Piger”

”NU ER VI IKKE MERE PIGER”

Identitetsprocesser bland svenska tjänstekvinnor i Köpenhamn 1880-1920

Anna Nordqvist

Forskarskolan i historia och historiedidaktik
Lunds universitet
Malmö högskola

Serie nummer 9.

Copyright © Anna Nordqvist

ISBN 978-91-978899-8-8

Print at **MEDIA-TRYCK** 2011, Lund

Innehållsförteckning

Förord.....	7
Inledning	9
Syfte.....	11
Disposition.....	12
Forskningsläge och litteratur	15
Tjänstekvinnor	15
Arbetsvandring/emigration	19
Teoretiska utgångspunkter.....	27
Respektabilitet	27
Identitetsprocess	28
Intersektionalitet.....	32
Material och metod	39
Tidningar och nyhetsmaterial	40
Arkivmaterial.....	42
Bakgrund och ramvillkor	45
Nation och gräns	45
Arbetsmigration.....	47
Arbetsvandring och emigration till Danmark.....	49
Svenska tjänstekvinnor i Danmark.....	53
Svenska tjänstekvinnor i <i>Dagny</i> och folkminnesuppteckningar	55
Berättelse och bild.....	56
<i>Dagny</i> och Fredrika–Bremer–Förbundet.....	57
Folkminnesuppteckningar	60
Tjänstekvinnan och sedlighet i <i>Dagny</i>	62
Tjänstekvinnor och prostitution i <i>Dagny</i>	69
Tjänstekvinnor och husmödrar i <i>Dagny</i>	75

Tjänstekvinnan i folkminnesuppteckningar	77
Mötet mellan svenskt och danskt	79
Kläder och språk i en identitetsprocess	86
Avslutande reflektioner.....	92
Svenska och danska kvinnor i København	
Tjenestepigeforening	97
Københavns Tjenestepigeforening.....	98
Tjänstekvinnorna i Københavns Tjenestepigeforening.....	99
Organiserade och oorganiserade tjänstekvinnor.....	108
Yrkets status	113
Avslutande reflektioner.....	119
Helena Maria Jakobsdotter – en svensk tjänstekvinna i	
rörelse	125
Källmaterial av dansk proveniens	126
Källmaterial av svensk proveniens	133
Danskt och svenskt källmaterial i studien av	
Helena Maria Jakobsdotter	135
Från Blekinge till Danmark	136
Arbetsvandring som ett problem	138
Arbetsvandring ett val	140
Arbete i Köpenhamn.....	142
Bostadsadress och arbetsmöjligheter	144
Sverige tur och retur.....	147
Åter i Köpenhamn	148
Indfødsret.....	151
Avslutande reflektioner.....	154
Självständiga kvinnor eller undergivna tjänare?	
157	
Referenser	
163	
Otryckta Källor.....	163
Tryckta Källor	164
Litteratur.....	164

Förord

När jag slutade gymnasiet på 1980-talet valde jag att ta arbete som barnflicka i en familj i Oslo. Likheter som finns mellan länderna i Norden är många, men genom min arbetsvandring blev jag också varse att det förekommer en hel del skillnader mellan länderna emellan, ifråga om kulturen men även rörande arbetslagar och dylikt. Arbetet som barnflicka i en familj fick mig också att börja fundera kring vad det betyder att ha sitt boende på arbetsplatsen, och hur lätt det är att gränsen mellan arbete och fritid försvinner.

Under mina historiestudier i Växjö fick jag möjlighet att utveckla mitt intresse för kvinnoarbete i hemmen och mina uppsatser inriktades mot de svenska tjänstekvinnornas liv och arbete i USA. Jag upptäckte under min tid i Växjö en grupp svenska arbetsvandrare som fått lite utrymme i den svenska historieskrivningen. Svenskar som valde att arbetsvandrade till Tyskland och Danmark. Därför vill jag rikta ett stort tack till Eslövs kommun, som genom regerings satsning på att ge verksamma lärare forskarutbildning, har gett mig möjlighet att synliggöra de sydsvenska kvinnor som arbetsvandrade till Köpenhamn under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Jag vill också rikta ett varmt tack till min huvudhandledare professor Mats Greiff vid Malmö Högskola och till min biträdande handledare etnologen Fredrik Nilsson vid Malmö Högskola. Tack för era skarpsynta kommentarer, insikter, kunskaper och uppmuntran. Jag måste även tacka för att ni guidade mig rätt, när jag trampade in på villospår. Vidare riktar jag ett tack till professor Lars Olsson på Linnéuniversitetet i Växjö, som stöttat mig i mitt intresse för den svenska arbetsvandringen till Danmark.

Arbetet med min licentiatuppsats innebar att jag fick göra det som många historiker drömmer om, nämligen gräva ner mig i spännande arkivmaterial. Men utan all hjälp som jag har fått på olika arkiv, hade jag troligtvis fortfarande suttit och grävt i arkiven. Särskilt tack till Anette Ekelund Hansen och övrig personal på Arbejdermuseet og arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiver i København, samt personalen på Folkklivarkivet i Lund.

Alla roliga stunder och glada skratt i C-köket på Malmö Högskola har underlättat arbetet med licentiatuppsatsen, tack till alla. Jag vill särskilt tacka Monica Roth och Lena Bååth, vilka jag har haft turen att arbeta i samma modul som. Det har varit många kul och stärkande samtal. Här vill jag också

nämna Joakim Glaser, som jag har kunnat diskutera alla kluriga problem med som dykt upp under årens lopp. Alla övriga kollegor och lärare i Forskarskolan, tack för två intressanta och roliga år.

Ett mycket stort tack går till mina kollegor Eva Thors, Anders Hallberg, Joakim Seger och Joanna Edholm på Komvux i Eslöv som orkade ta sig tid att läsa mina texter.

Detta har varit spännande men även arbetsamma år, som har tagit mycket av min tid i anspråk. Så sist men inte minst vill jag nämna er i min närhet. Min familj, Rickard, Linnéa och Viktor för att ni alltid finns där för mig, och er förståelse, älskar er. Här finns också min mamma Anita och pappa Agne, som har hyst tilltro till mig i alla väder, samt Leena Kossila, en vän som med stort tålamod lyssnat när jag behövt beklaga mig över alla vedermödor, ett stort tack!

Det är alltid skönt att ha någon att skylla på om något blivit fel, men tro mig alla eventuella misstag i licentiatuppsatsen är mina egna!

Osby juni 2011
Anna Nordqvist

Inledning

17 år gammal bestämde sig Helena Maria Jakobsdotter för att arbetsvandra till Danmark. Efter att ha arbetat som piga på en gård i närheten av föräldrahemmet i södra Sverige valde Helena Maria att söka arbete i Danmark. Efter tre år på landsbygden i Danmark lockade Köpenhamn och åren 1894 till 1903 hade Jakobsdotter olika tjänster i och utanför Köpenhamn. Sitt arbete varierade hon, genom att ibland arbeta i familj och emellanåt på hotell och restaurang. Helena Maria besökte även Sverige ett antal gånger, och kanske var det under ett besök i föräldrahemmet som Helena Maria lockade med sig en yngre syster som också valde att arbetsvandra. Systemen anlände till Köpenhamn år 1904. I Köpenhamn födde Helena Maria en son år 1903, och två år senare begärde hon utflyttningsbetyg från Sverige. Men det dröjde till år 1926 innan Helena Maria blev dansk medborgare och då var hon inte längre tjänstekvinna utan bryggeriarbeterska.

Ovanstående levnadsmönster var inget ovanligt om du var en ung kvinna i slutet av 1800-talet och bodde i södra Sverige. Arbetsmarknaden i Danmark lockade med många lediga arbeten och högre lön än vad som erbjöds i Sverige. Att röra sig över sundet av olika anledningar hörde till vanligheterna och en resa till Köpenhamn betraktades inte som en utlandsresa.¹ Precis som ungdomar i dag söker sig över sundet för att arbeta reste unga människor över sundet kring sekelskiftet år 1900 för att arbeta som bland annat lantarbetare och tjänstefolk.

Den svenska emigrationen och arbetsvandringen var en av flera migrationsströmningar. Under 1800-talet och fram till första världskriget arbetsvandrade miljontals människor på liknande sätt som Helena Maria Jakobsdotter inom Europas gränser. Saskia Sassen menar att migrationer inte är något som bara händer, utan är skapade av individuella beslut. Men migration är även ett resultat av politiska och ekonomiska processer. De

¹ Richard Willerslev, 1983, Lise Skjøt-Pedersen, 2000, *Emigrationsutredningen, Bilaga XX*, 1911.

strukturerade former som migration visar upp har att göra med det förhållande som råder mellan utflyttnings- och mottagarland, exempelvis så ledde avskaffandet av livegenskap i Österrike och i Ryssland till en arbetskraftsmigration till bland annat Tyskland och Frankrike. Anläggningen av järnvägar i Europa var ett arbete som till stor del utfördes av arbetsvandrare. Järnvägarna i sin tur skapade säsongsmigration när produkter som grönsaker började odlas för en betydligt större marknad, en marknad som nåddes med hjälp av järnvägarna. Kvinnor har under en lång tid begett sig till städer för att arbeta som exempelvis tjänstekvinnor och textilarbetare. En skara karriärmigranter som växte sig allt starkare var skollärlarinnor, som fick sin utbildning och sitt arbete långt från hembygden.²

Vad kan vi lära av att belysa arbetsvandringen som förekommit under hundratals år i Europa? En förståelse av denna historia visar att frågor som, ”varför väljer man att flytta eller att stanna kvar?” inte enbart kan besvaras med hänvisningar till de socioekonomiska villkoren, utan kräver en granskning av de drag som migrationer uppvisar.

En förflyttning över gränser innebär nya grundvillkor som rör bostad och försörjning, men det finns även nya social och kulturella gränser att förhålla sig till. Flytten till ett annat land sätter igång och påverkar identitetsprocesserna och Bernard Erik Jensen menar att mötet mellan olika kulturer kan skapa funderingar över tillhörighet, ursprung och framtid. Människor som har anknytningar till flera kulturer lever mellan olika berättelser.³ Helena Maria Jakobsdotters arbetsvandring visar på likheter med de invandrarkvinnor som idag passerar gränser och utifrån sina förutsättningar omformar sin identitet och blir en del av ett nytt samhälle.

I migrationen sker ett möte mellan olika sociala grupper där olika faktorer påverkar identitetsprocessen. Begreppet respektabilitet kan användas för att förstå identitetsprocesser. Vissa grupper betraktas som respektabla och andra som icke respektabla, och det är de som är respektabla som har rätten att bedöma andra. Beverly Skeggs påpekar att arbetarkvinnor utsätts för moraliska bedömningar utifrån hur de sköter hem och familj.⁴ Eftersom utseende och uppförande var viktigt för hur borgerlighetens kvinnor

² Saskia Sassen, 2000, s. 25–31, 75–77, 212–213.

³ Bernard Eric Jensen, 1997, s. 74–75.

⁴ Beverly Skeggs, 1997, s. 9–15.

betraktades, användes samma måttstock i bedömningen av kvinnorna från arbetarklassen. I stället för att fokusera på social och materiell ojämlikhet valde de respektabla att betrakta andra sociala grupper som ett moraliskt problem. Genom migrationen kom Helena Maria att arbeta och bo i ett samhälle som hon inte tillhörde. Kom hon även genom sitt annorlundaskap att tillskrivas ett moraliskt förfall, av den danska och svenska borgerligheten?

Helena Maria Jakobsdotters arbetsvandring väcker frågor kring hur de svenska tjänstekvinnornas identitetsprocess kom att påverkas av arbetsvandringen till Köpenhamn. Fanns det en kollektiv identitet som svensk tjänstekvinna i Köpenhamn? Kom tjänstekvinnorna att tillskrivas en identitet som kom att påverka deras sociala ställning i samhället? För att besvara dessa frågor använder jag begreppet respektabilitet. Vid en användning av respektabilitetsbegreppet framkommer det att de grupper i samhället som betraktar sig som respektabla, värderar och tillskriver andra grupper egenskaper, egenskaper som i en jämförelse blir icke respektabla.

Syfte

Studiens övergripande syfte är att studera identitetsprocesser bland svenska tjänstekvinnor som valde att arbetsvandra till Köpenhamn under slutet av 1800- och början av 1900-talet.

Jag kommer att undersöka de svenska tjänstekvinnornas identitetsprocess utifrån ett flerdimensionellt maktförhållande som bygger på de teoretiska kategorierna genus, klass, etnicitet och generation.

Studiens tre empiriska kapitel bygger på källmaterial av både dansk och svenska proveniens. För att lyfta upp de olika källmaterialens substans kommer ovanstående syfte att utvecklas till frågeställningar, vilka presenteras och anpassas efter det källmaterial som återfinns under mina olika empirikapitel.

Disposition

Avhandlingen är uppdelad i åtta kapitel. I det första kapitlet presenteras relevant forskning och litteratur som berör tjänstekvinnor i framförallt Sverige och Danmark, samt arbetsvandring och emigration till Danmark. I följande kapitel redogör jag för mina teoretiska utgångspunkter. Respektabilitet används i studien för att belysa de moraliska värderingar som påverkar de egenskaper som tillskrivs tjänstekvinnorna. Identitetsprocess är den teoretiska ramen för min studie. Jag belyser kvinnornas identitetsprocess genom ett intersektionellt perspektiv, där de strukturerande principerna etnicitet, genus, klass och generation, samverkar eller motverkar varandra. Vidare kommer subjektsposition att utvecklas, vid identitetsskapande finns det roller som individen skapar själv, men det finns även roller som skapas av andra och påbjuds individen i fråga. I nästa kapitel följer en diskussion kring mitt källmaterial. Processen kring användandet av olika sorters källmaterial och vikten av att läsa och tyda källmaterialet källkritiskt belyses.

I kapitel 4 redogör jag för bakgrunden och ramvillkoren till den svenska arbetsvandringen till Danmark. Här finns även en diskussion kring nation och gräns, samt så belyses kort arbetsmigrationen och dess omfattning utanför Sverige.

Den empiriska undersökningen är uppdelad på tre kapitel som alla avrundas med avslutande reflektioner. I kapitel "Svenska tjänstekvinnor i *Dagny* och folkminnesuppteckningar" lyfter jag fram två olika sorters berättelser. Berättelserna är hämtade från *Dagny* och folkminnesuppteckningar. I berättelserna tillskrivs tjänstekvinnorna egenskaper och identiteter. I materialet som jag väljer att betrakta som berättelser är det aktörerna bakom berättelserna som är det viktiga för min undersökning. I följande kapitel "Svenska och danska kvinnor i *Københavns Tjenestepigeforening*" undersöker jag tjänstekvinnors identitetsprocess ur ett individuellt erfarenhetsperspektiv. Vilka var de kvinnor som kom att ingå i föreningens gemenskap och vilka tjänstekvinnor var det som kom att stå utanför? Genom materialet från *tjenstepigeforeningen* framkommer även den bild av tjänstekvinnan som föreningen vill förmedla. Det förs även en diskussion kring yrkets status. I det sista empiriavsnittet "Helena Maria Jakobsdotter – en svensk tjänstekvinna i rörelse" blir en svensk tjänstekvinnas rörelsemönster mellan olika länder och olika arbetsplatser synlig med hjälp av svenska och danska register.

”Självständiga kvinnor eller undergivna tjänare” är en avslutande diskussion där slutsatser dras och resultat diskuteras.

Forskningsläge och litteratur

Eftersom studien berör två områden, tjänstekvinnor och arbetsvandring/emigration är den tidigare forskningen om dem båda av intresse för min studie. Arbetsvandring och emigration är två begrepp som stundtals likställs i tidigare forskning, därav har jag valt att använda båda begreppen främst här i forskningsöversikten. Själv väljer jag dock att först och främst betrakta rörelsen över sundet som arbetsvandring, eftersom kvinnorna till stor del rörde sig mellan hemorten i Sverige och arbeten i Danmark under ett antal år innan de tog ut utflyttningsbetyg från Sverige. Låt mig börja med tjänstekvinnorna

Tjänstekvinnor

Jag har i mitt forskningsavsnitt om tjänstekvinnor valt att fokusera på tjänstekvinnor i Sverige och Danmark, eftersom likheterna mellan länderna och dess kultur är relativt stor. Men jag har även valt att lägga vikten på forskning från Sverige och Danmark. Då många av de svenska kvinnorna som kom att ta arbete som tjänstekvinna i Danmark hade arbetat något år som sådan i Sverige, innan de valde att arbetsvandra och fortsätta sin yrkesbana som tjänstekvinna i Danmark.

Ann-Mari Sellerbergs avhandling *Kvinnorna på den svenska arbetsmarknaden under 1900-talet* lägger sin huvudvikt på kvinnoyrkenas underordning i relation både under en individ, under ett flertal och under en princip. Sellerberg placerar exempelvis stadshembiträdet i underordning under en individ (under en person, familjen). Statarhustrun placeras i underordning under ett flertal (då stataren anställdes innebar det indirekt att även familjen i övrigt anställdes), medan för barbiträde var underordningen under en princip (kund – barbiträde). Enligt Sellerberg blir tjänstekvinnans underordning tydlig genom att arbetsuppgifterna inte hade någon avgränsning och att den personliga underordningen var stor. Men det

framkommer också tydliga skillnader mellan tjänstekvinnor i staden och på landet. På landsbygden hade tjänstekvinnor en klar avgränsning med avseende till arbetsuppgifter och arbetstider. Även den personliga underordning var mindre, då den relaterades till arbetskrav. Flytten från landet till staden innebar för en tjänstekvinna att underordningen förändrades från att ha varit avgränsad till att bli mer total. Sellerberg tar också upp tjänstekvinnornas stora rörlighet inom yrket i sin studie. Bakgrunden till rörligheten var utsikten att kunna förbättra arbetsförhållanden och lön. Inom hembiträdesarbetet fanns även trotjänarinnan som var rörlighetens motsats. Trotjänarinnan valde att stanna i en och samma familj under en längre tid.⁵

I avhandlingen *Från tjänstehjon till hembitråde* undersöker Kerstin Moberg framväxten av föreningar för hembiträden samt föreningarnas kamp för bättre arbetsförhållanden för hembiträdena. Moberg påpekar i sin avhandling att tjänstekvinnorna var en låglönegrupp som det var svårt att organisera. Problemen vid en organisering var bland annat att det var svårt att agitera när de flesta kvinnor arbetade ensamma i enskilda hushåll. Det var inte alltid heller lätt att få komma in på arbetsplatsen för att få träffa eventuella nya medlemmar. Tjänstekvinnorna hade även problem att få tid till möten då deras tid i stort tillhörde arbetsgivaren och tjänstekvinnorna hade ingen regelbunden fritid. Moberg visar även i sin avhandling hur hembiträdesföreningarna stötte på problem, eftersom föreningarna saknade en motpart att förhandla med. Husmodersföreningarna vägrade nämligen att verka som en arbetsgivarförening, vilket kom att innebära att hembiträdesföreningarnas försök att förbättra villkoren för tjänstekvinnorna försvårades när det inte fanns en arbetsgivarorganisation att förhandla med. Moberg lyfter även fram betydelsen av att kvinnorna i sina hem inte hade fått samma fackliga fostran som männen. Därav stod kvinnorna främmande för vikten att organisera sig.⁶

Tinne Vammen har i *Rent og Urent* undersökt tjänstekvinnornas situation i Köpenhamn runt sekelskiftet och menar att tjänstekvinnornas historia i Köpenhamn i första hand är invandrarkvinnornas. De flesta tjänstekvinnor var inflyttade från landsbygden eller från Sverige. Stadens egna kvinnor hade förtur till arbeten vid industrier och i service. I sin studie av tjänstekvinnor utgår Vammen från ett klass- och genusperspektiv och

⁵ Ann-Mari Sellerberg, 1973.

⁶ Kerstin Moberg, 1978.

påpekar betydelsen av det sociala, fysiska och personliga rummet i förhållandet mellan herrskap och tjänare. Tjänstekvinnorna kom att uppleva både en inre och yttre hemlöshet, då de befann sig i hem som tillhörde en annan klass än deras egen. Klasskillnaderna blev för kvinnorna tydliga och konkreta. Genom tjänstekvinnornas ställning i borgerlighetens hem tydliggjordes att det fanns vissa som var födda till att bestämma, andra till att lyda. Skillnaden mellan en dam och en tjänstekvinna blev tydliga.

Vammen har också undersökt betydelsen av begreppen ”rent och orent”. På slutet av 1800-talet fick personlig renhet en social betydelse och läkarvetenskapen erkände hygienens betydelse vid smittspridning. Vammen hänvisar till den engelska socialantropologen Mary Douglas som anser att begreppen ”rent och orent” också knyts till personer och grupper, och högre social ställning innebar ett större förbud av kroppskontakt. Tjänstekvinnornas sysslor var till stor del inriktade på rengöring, vilket innebar att tjänstekvinnorna kom i kontakt med herrskapets naturliga avsöndringar och hade kroppskontakt med framförallt barnen i familjen. Tjänstekvinnorna stod närmare det orena än borgerlighetens kvinnor, medan de i sin tur stod närmare det orena än deras män.

Vammen anser att det går att finna tjänstekvinnornas underordning i regler om kroppshållningar och kroppskontakter men även i det språkliga bruket går underordningen att spåra. Kroppskontakt mellan tjänstekvinnor och herrskapsfolk skulle undvikas i största möjliga mån, tjänstekvinnor skulle inte reagera med gester och mimik på konversation vid exempelvis servering av middagen. Ute i samhället skulle tjänstekvinnan hålla sig några steg bakom sina arbetsgivare. Tjänstekvinnorna var tvungna att vara synliga vid vissa av deras sysslor men de skulle höras så lite som möjligt och när de tilltalade arbetsgivaren skulle de använda tredjeperson, exempelvis doktorn eller doktorinnan.⁷

I Tine Susanne Jordes avhandling *Stockholms Tjenestepiker under industrialiseringen* undersöks vilken funktion tjänstekvinnorna hade i ett samhälle som var under förändring, men även hur yrket påverkade kvinnornas liv. Jorde använder sig bland annat av Ulla Wikanders tes om genusarbetsdelning i lönearbete som teoretisk utgångspunkt. Jorde flyttar dock genusarbetsdelningen från den offentliga sfären till den privata och undersöker hur en grupp kvinnor som stod utanför sin egen klass och den offentliga produktionen utvecklades under perioden. Jorde anser att för att

⁷ Tinne Vammen, 1986.

kunna diskutera tjänstekvinnans funktion i samhället måste man också studera hennes funktion i hushållet. Enligt Jorde kunde tjänstekvinnans arbete betraktas som en vara som kunde köpas. Arbetet kunde också liknas vid hjälpmedel exempelvis en dammsugare. Jorde pekar även på att hembiträdesarbetet var så pass betydelsefullt för kvinnorna att det dämpade konkurrensen om arbetena vid industrin. När sedan industrin expanderade kunde en stor grupp av billig arbetskraft dras in i produktionen. De kvinnliga arbetarna behövdes för den industriella utvecklingen, problem uppstod emellertid när deras anställningar skedde på männens bekostnad. I etnologen Mats Lindqvists avhandling tar Jorde stöd för sina tankar om att tjänstekvinnornas underbetalda arbete var en förutsättning för den borgerliga livsstilen, och att tjänstekvinnorna även var förmedlare av borgerlighetens kultur till arbetarklassen.⁸

Sammanfattningsvis så kan vi se att forskningen om tjänstekvinnor visar på en bild av en utsatt och underordnad ställning i samhället, men tjänstekvinnan blir också en representant för arbetarklassen i borgarklassens hem. Sellerberg menar att tjänstekvinnornas underordning är i relation till en individ. Hon menar även att underordningen är total, då det inte finns avgränsningar av arbetsuppgifter och då den personliga underordningen är stor. Det är dock något problematiskt att sätta in underordningen i Sellerbergs kategorier. Eftersom tjänstekvinnorna arbete ibland innebar att de även skulle arbeta som butiksbiträde eller servitriser, vilket då medförde att underordningen även var under en princip. Jag håller med Sellerberg om att tjänstekvinnornas underordning var total, vilket också gör det svårt att kategori bestämma underordningen. Det är väldigt många faktorer som samverkade i tjänstekvinnornas underordning och som Vammen påpekar så styrs underordningen också av regler rörande kroppskontakter och språk.

I min undersökning av *København's tjenestepigeforening* tar jag delvis spjörn i Mobergs forskning rörande Tjänarinneföreningar. Föreningarna förde en kamp för att förbättra yrkets status, men fick även kämpa med svårigheten att organisera kvinnorna samt avsaknaden av en motståndare att förhandla med. Även tjänstekvinnornas rörlighet, flykten från yrket till andra yrken, och att yrket bara var tillfälligt innan ett äktenskap, kan ha påverkat oviljan till att organisera sig. Dock lyfter aldrig Moberg de här

⁸ Tine Susanne Jorde, 1995.

problemen. Svårigheten att organisera arbetarkvinnor går även att finna inom andra yrkeskategorier.⁹

Tinne Vammen och Tine Susanne Jorde är viktiga inspirationskällor för synen på tjänstekvinnorna. I *Rent og urent* lyfter Vammen fram tjänstekvinnornas situation i borgerlighetens hem i Köpenhamn utifrån ett klass- och genusperspektiv. Skillnaden som fanns mellan borgerlighetens kvinnor och tjänstekvinnorna poängteras. Kvinnorna i borgerligheten som representerar normen medan tjänstekvinnorna blir ”de andra”, är tankar som jag tar stöd emot för min forskning. Vammen påpekar att tjänstekvinnornas historia i Köpenhamn är invandrarkvinnornas, men väljer sedan att enbart fokusera på tjänstekvinnorna som en homogen grupp. Jag har i min forskning också inspirerats av Jordes tankar kring tjänstekvinnans något speciella situation, då hon skiljer sig från den övriga arbetarklassen genom sitt arbete. Men även hur tjänstekvinnorna kommer att vara en del av arbetarklassen då tjänstekvinnans endast har sitt arbete att sälja. Tjänstekvinnorna kom även genom sin position i borgarklassens hem att stå utanför sin egen klass. Jag saknar i forskningen ett perspektiv där etnicitetens och generationens roll framträder tydligare.

Arbetsvandring/emigration

Bland de första svenskar som uppmärksammat den svenska emigrationen till Europa finns Ernst Beckman som 1885 gav ut boken *I tjenst hos Främlingar*. Beckman beskriver en bedrövlig tillvaro för de fattiga svenskar som lämnade Sverige för en framtid i Tyskland. Allra värst ansåg Beckman att de svenska kvinnorna fick det med tunga arbeten och frestelser som ledde till ett liv i förnedring. Beckman menar att bäst vore det om de svenska männen och kvinnorna stannade i Sverige.¹⁰ Dock påpekas det i *Emigrationsutredningen* att lönerna i Danmark var högre än i Sverige och att arbetsvillkoren var bättre. Exempelvis var det inte ovanligt att en mjölkerska i Danmark år 1909 tjänade 250 kronor per år samt kost och logi, vilket enligt

⁹ Mats Greiff, 2004, lyfter i *Vi bodde, bad och blev utbildade som om vi vore på skilda kontinenter* upp att kvinnliga textilarbetare i Belfast undvek att organisera sig.

¹⁰ Ernst Beckman, 1885.

Emigrationsutredningen var bättre än i Sverige. Utredningen ansåg även att mjölkerskorna hade större frihet i Danmark än i Sverige.¹¹

Nils Widner som var den första pastorn i Svenska Kyrkan i Köpenhamn uppmärksammade tidigt svenskarna i Danmark och gav vid Gustafkyrkans invigning i Köpenhamn 1911 ut en festskrift där svenskarnas historia i Köpenhamn uppmärksammades. Widner har i sin skrift använt sig av dansk registrering; första gången som svenskarna fick en egen kolumn i dansk folkräkning var 1870 då det fanns 4293 svenskfödda personer i Köpenhamn. Antalet svenskfödda i Köpenhamn inklusive Frederiksberg steg kraftigt de följande trettio åren till 17 188 år 1901.¹²

Ernst Beckmans verk och Nils Widners festskrift går inte att betrakta som vetenskaplig forskning, men jag har valt att ta med dem eftersom de innehåller viktig empiri.

Forskningen kring den svenska emigrationen har till stor del varit fokuserad på emigrationen till Amerika. Även om jag inte helt håller med Richard Willerslev i hans benämning "*den glemte indvandring*", så har det i varje fall från svenskt håll, endast visats ett svagt intresse för den svenska emigrationen till Danmark. Däremot har det danska intresset för svenskarna i Danmark från mitten av 1800-talet till början av 1900-talet varit något större.

Agnes Wirén har i sin undersökning av den svenska emigrationen inriktat sig på studier om emigration från Blekinge, och främst har Wirén undersökt perioden 1851–1870. Wirén har i sin avhandling undersökt emigrationens inriktning, hur emigrationen från Blekinge förhöll sig till emigration från det övriga Sverige och Europa och det tidsmässiga sambandet mellan de ekonomiska push- och pullfaktorerna. I sin undersökning av emigrationen har Wirén bland annat använt sig av husförhållnings- och flyktinglängder, passjournaler, emigrationsbrev och lokalpress. Wirén pekar i sin studie på att 39 procent av emigranterna och de flesta arbetsvandrarna hade ett land i Europa som mål och då framförallt Danmark eller Tyskland. De tendenser som utvecklas i början av emigrationen menar Wirén utvecklas vidare under följande årtionden och den ökade emigrationen av ogifta kvinnor och människor med lägre social

¹¹ *Emigrationsutredningen, Bilaga XX*, "Svenskarna i Utlandet", 1911.

¹² Nils Widner, 1911.

status som kom att utmärka den senare utvandringen kan spåras redan på 1860-talet.¹³

I artikeln ”Den glömda utvandringen i nytt perspektiv” påpekar Wirén att den europeiska utvandringen uppfattades som något beklagligt av samtiden i Sverige. Inte sällan blev hemvändande emigranter ett socialt problem. Det påpekas att det uppstod problem även för svenskarna i Danmark, då den danska fackföreningsrörelsen ansåg att de lågavlönade svenskarna konkurrerade med den danska arbetskraften. Men Wirén anser emellertid att svenskarna överlag lätt assimilerades in i det danska samhället och att äktenskap mellan svenskar och danskar var vanliga. Hon presenterar också en tes om varför emigrationen till Amerika har verkat mindre problemfylld än emigrationen till Danmark och Tyskland. Wirén menar att de emigranter som hörde av sig från Amerika var de som lyckades i det nya landet, medan de som misslyckades undvek att berätta om sina problem. När det gäller svenska emigranternas öden i Tyskland och Danmark rådde motsatta förhållanden. De emigranter som klarade sig bra assimilerades snabbt in i de nya samhällena, men de emigranter som råkade illa ut utvisades och fick en båtbiljett tillbaka till Sverige.¹⁴

Göran Ahlqvist har i studien ”Sydsvensk Utvandring till Danmark” kommit fram till att emigrationen till framförallt Danmark och Tyskland har registrerats bristfälligt i kyrkoböckerna. Endast de som uppgav att de tänkte bosätta sig varaktigt i ett annat land registrerades mer noggrant. Ahlqvist menar att man bör vända sig till icke-svenskt material för att nå den oregistrerade emigrationen. I en undersökning av tre småländska socknar har Ahlqvist kommit fram till att 65 procent av arbetsvandringen inte var registrerad i Sverige.¹⁵

Även Lars-Olof Larsson har i en undersökning av emigrationen från Kronobergs län kommit fram till att Danmarksemigrationens storlek är svårbestämd, och Larsson pekar precis som Ahlqvist på den bristfälliga registreringen. Larsson anser också att den europeiska utvandringen tidigt kom att upplevas som ett socialt problem, då grannländerna konkurrerade

¹³ Agnes Wirén, 1975.

¹⁴ Agnes Wirén, 1987.

¹⁵ Göran Ahlqvist, 1976.

om den billiga och rörliga arbetskraften. Samtidigt upplevdes hemvändande emigranter som en belastning för fattigvården och skattebetalarna.¹⁶

Richard Willerslevs studie är den enda större studie som behandlar den svenska emigrationen och arbetsvandringen till Danmark i sin helhet. Willerslev har genom studier av dansk och svensk offentlig statistik kommit fram till att den svenska emigrationen till Danmark går långt tillbaka i tiden, men från och med mitten av 1800-talet växte den i storlek. Han menar att de som emigrerade till Danmark lämnade Sverige av samma orsak som de som reste till Amerika och Tyskland, nämligen det dåliga ekonomiska läge som rådde i Sverige för stora grupper i samhället. Under slutet av 1800-talet ökade den svenska befolkningen i Danmark. Willerslev anser precis som Agnes Wirén att svenskarna antagligen inte hade svårt att assimileras in i det danska samhället eftersom de språkliga och kulturella skillnaderna var små. Det kan också vara den relativt snabba och enkla assimilationen av svenskarna som förklarar deras osynlighet i samhället och att emigrationen och arbetsvandringen delvis har fallit i glömska.¹⁷

Thomas Møller har i rapporten ”Svenskere i Danmark 1887” undersökt om det fanns någon skillnad i lönesättningen mellan danska och svenska lantarbetare i Danmark, samt om en eventuell löneskillnad gjorde att danska arbetsgivare föredrog svenska lantarbetare. Møller kommer fram till att under året 1887 hade svenska säsongsarbetare över lag högre betalt än sina danska arbetskamrater. Faktorer som kan ha påverkat lönesättning var att de svenska lantarbetarna var i åldern 25 till 30 år och var arbetare som återkom säsong efter säsong. Svenskarna var att betrakta som erfarna arbetare med yrkeserfarenhet, vilket kan ha påverkat lönesättningen och ökat möjligheten att få en anställning. Møller menar att före undersökningen var han själv av den uppfattningen att det var tal om underbetalda svenska arbetsinvandrare, där den låga lönen i sig var anledningen till att de fick anställning, vilket även Agnes Wirén hävdar i sin artikel. Det överraskande resultatet bygger på en genomgång av *protokoller (Tyendeprotokoller)* där arbetsplatser, lön, födelseort, ålder och yrkesställning antecknades. Undersökningen gäller yngre svenska manliga säsongsarbetare¹⁸

¹⁶ Lars-Olof Larsson, 1978.

¹⁷ Richard Willerslev, 1983.

¹⁸ Thomas Møller, 1998.

I antologin *Over Øresund før Broen, Svenskere på Københavnsegnen* belyser ett antal författare olika aspekter av den svenska emigrationen till Köpenhamnsregionen under en period på 300 år. Merparten av artiklarna i antologin omfattar den svenska emigrationen till Köpenhamnsområdet från mitten av 1800-talet till början av 1900-talet. Artiklarna analyserar olika problemställningar som exempelvis invandringens omfattning, yrkesfördelningen, ålders- och könsfördelning samt civilstånd för invandrarna. Även arbets- och bostadsförhållanden för de svenska emigranterna belyses i artiklarna. I artikeln "Svenskere ved Mølleåsen: Arbejderfamilier og landbrugskarle 1779–1845" undersöker Lise Skjøt-Pedersen vilken roll den svenska arbetskraften har haft på den danska arbetsmarknaden, och Skjøt-Pedersen ifrågasätter också om inte den svenska arbetsstyrkan var så stor att det går att tala om en regional arbetsmarknad som omfattar både Danmark och Sydsverige.

Vivian Sandaus artikel "En svensk kvindes skæbne i Fredrik VI's København" berör de tidiga åren av 1800-talet. Artikeln beskriver Christine Maria Lundqvist kamp mot myndigheterna i Köpenhamn. Christina Maria Lundqvist ansåg att hon inte längre kunde ta hand om sina barn och krävde att fattigvården övertog ansvaret för barnen. Fattigvården erbjöd hjälp men ville att modern behöll ansvaret för barnen, vilket kvinnan inte alls var intresserad av. I början av 1800-talet kunde invandrare som bott tre år i Danmark få hjälp av fattigvården om de inte kunde försörja sig. Barn som var födda i Danmark hade automatiskt rätt till hjälp av fattigvården vid behov. I Elisabeth Blochs artikel "Invandringsboom, kontrol og diskrimination. Svenskere i København 1870–1916 og Svenskere på Fredriksberg omkring århundredskiftet" visas hur hjälpen från myndigheter till invandrare urholkas under slutet av 1800-talet och hur myndigheternas kontroll av invandrare skärps. Detta leder enligt Bloch till en negativ särbehandling av invandrare.

Hanne Frøsig beskriver i artikeln "Svenskerne det var nogle farlige folk" hur de svenska arbetsvandrarna kom att betraktas som en homogen grupp. Vid ankomsten tillskrevs arbetsvandrarna en nationell identitet som skilde sig från den danska identiteten. Frøsig menar att egenskaperna som tillskrevs den "svenska folksjälens" ofta handlade om stereotypa uppfattningar som grundades på mötet med en eller några stycken svenska arbetsvandrare.¹⁹

¹⁹ *Over Øresund før Broen, Svenskere på Københavnsegnen i 300 år*, 2000.

Henrik Zip Sane har undersökt kriminaliteten bland svenska emigranter i Köpenhamn i studien "Kriminalitet og fremmedangst". Han menar att de svenska emigranterna svarade för en hög andel av de brott som begicks under 1800-talets slut. En stor del av brotten var sammanlänkade med lösdriveri och prostitution. I många av de danska städerna fanns en stor andel svenska kvinnor bland de prostituerade. Zip Sane menar, och hänvisar till Tinne Vammens undersökning av prostituerade i Köpenhamn, att många av de prostituerade hade en bakgrund som tjänstekvinna. Enligt Zip Sane fanns ett samband mellan kriminalitet och arbetslöshet. Vid dåliga tider förlorade ofta emigranterna arbetena först och de kriminella handlingarna blev en överlevnadsstrategi mellan arbetena.²⁰

I *Billege og villige* behandlar Henrik Zip Sane arbetsinvandring till Danmark från 1800 till 1970 utifrån en tes om att det finns ett utvecklingssammanhang mellan nationalstatens och arbetsvandringens cykel. Zip Sane menar att före nationalismens tid på mitten av 1800-talet var en persons födelseort relativt betydelselös för de styrande i landet. Viktigare var personens sociala ställning och vilket behov som fanns för arbetarens kunskaper. Svenskarnas betydelse för arbetsinvandringen behandlas i studien tillsammans med tyskar och polacker, som tillsammans med svenskarna var de största grupperna av invandrare de första hundra åren av den undersökta perioden. Zip Sane hävdar att om vi skall kunna se invandrarnas betydelse för det danska samhället måste arbetsinvandringen studeras i sin helhet och inte bara utifrån enstaka grupper. Zip Sane är därför kritisk till Richard Willerslevs studie *Den glemte invandring* bland annat för att den endast behandlar den svenska invandringen till Danmark.²¹ Jag anser dock att faran med att endast studera arbetsinvandringen i sin helhet kan leda till att invandrargrupperna betraktas som en homogen grupp, vilket bör undvikas och därför ser jag klara fördelar även med studier av enskilda invandrargrupper som kan visa fram både särdrag men även gemensamma drag med andra grupper i samhället. Drag som kom att påverka det samhälle som invandrargrupperna verkade i.

I rapporten "Kvindebevægelsen og de svenske tjenestepiger i Danmark" belyser Lisbeth Holck Jensen de svenska tjänstekvinnornas förhållande i Danmark och huruvida deras arbetsvandring kom att innebära ett moraliskt förfall för kvinnorna. I sin analys ifrågasätter Holck Jensen om det kvinnliga

²⁰ Henrik Zip Sane, 1998.

²¹ Henrik Zip Sane, 2000.

förfall som Gertrud Adelborg vittnar om i sina artiklar från år 1890 och år 1893 stämmer. Holck Jensen lyfter även frågan rörande *kvindebevægelsens* motiv för deras intresse av tjänstekvinnornas förhållande. Fanns det en önskan från kvinnorörelsen att skydda de svagare kvinnogrupperna och att lyfta upp tjänstekvinnorna till samma sociala och ekonomiska nivå som de själva befann sig? Holck Jensen menar att Gertrud Adelborgs framställning av de svenska tjänstekvinnorna i Danmark är ganska överdriven. Tjänstekvinnorna var en utsatt grupp men de behandlades inte sämre än andra utsatta grupper i samhället. Holck Jensen anser att Adelborgs och kvinnorörelsens framställning av de svenska tjänstekvinnorna som en särskilt utsatt grupp påverkas av att kvinnorörelsen i Sverige och Danmark vuxit fram ur en kristen idealism och liberal feminism. För att nå jämställdhet mellan könen måste kvinnors sexuella utsatthet försvinna. Tjänstekvinnorna rörde sig i det offentliga rummet och var en utsatt grupp som osedligheten kunde nå, därmed måste tjänstekvinnorna uppfostras till ett korrekt levnadssätt. Kvinnorörelsernas kampanjer som riktade sig mot tjänstekvinnorna avsåg i första hand enligt Holck Jensen att bevara borgerlighetens livsstil och var inte riktade mot de kvinnor som man avsåg att rädda. Genom att den danska kvinnorörelsen uppmärksammade de svenska tjänstekvinnornas situation i Danmark fick Fredrika-Bremer-Förbundet och därmed Gertrud Adelborg en anledning att agera mot det omoraliska levnadssätt som de ansåg fanns bland människor från utvandringsområde, samtidigt kunde de propagera för svenska värden.²²

Sammanfattningsvis kan vi se att det förekommit svensk emigration och arbetsvandring till Danmark under en längre period, registreringen av arbetsvandringen till Danmark är bristfällig så emigrationen och arbetsvandringens storlek är något svår att uppskatta. En ökning av emigrationen skedde under mitten av 1800-talet till början av 1900-talet. Svenskarna som emigrerade reste till Danmark med avsikt att förbättra sin ekonomiska ställning.²³ Många av svenskarna var så kallade arbetsvandrare

²² Lisbeth Holck Jensen, 2001.

²³ Både Willerslev och Larsson påpekar i sina texter att danmarksemigranterna tillhörde de lägsta sociala grupperna i samhället. Willerslev hänvisar till levnadsbeskrivningar från 1940 insamlade av Folkliivsarkivet i Lund, medan Larsson hänvisar till Sten Carlssons text ”Emigrationen från Småland och Öland 1861–1930. I texten gör Carlsson en genomgång av emigranternas yrke.

eller säsongsarbetare med avsikt att återvända till Sverige, vilket också många gjorde. Dock var det inte ovanligt med dansk-svenska giftermål och assimilationen var relativt smärtfri då de språkliga och kulturella skillnaderna inte var så stora. Zip Sane visar dock genom svenskarnas höga kriminalitet att assimileringen in i det danska samhället inte alltid gick smärtfritt. Även Bloch påpekar att assimileringen hindrades av den danska lagstiftningen.

Den svenska forskningen har i stort fokuserat på bristfällig registrering och push- och pullfaktorer. Jag är benägen att hålla med Wirén i hennes tankar rörande emigrantöden i Danmark och Tyskland. Närheten är en förklaring till att olyckliga emigrantöden i Danmark och Tyskland uppmärksammades mer än emigrantöden i USA. Den danska forskningen är betydligt mer heltäckande än den svenska och berör fler områden kring arbetsvandringen. I min egen forskning tar jag särskilt stöd av Willerslevs vältäckande studie för att skapa en ramberättelse till min studie. Skjøt-Pedersen tankar rörande en regional arbetsmarknad som omfattar Danmark och södra Sverige är intressanta för min forskning angående tjänstekvinnornas rörelsemönster över gränser. Men även Holck Jensens resonemang kring det moraliska förfall som borgerligheten hävdade att arbetsvandringen innebar för tjänstekvinnorna är viktig, då hon lyfter fram att tjänstekvinnorna rörde sig i det offentliga rummet och var en utsatt grupp som det omoraliska kunde nå. Men även då Holck Jensen menar att borgerlighetens kvinnors agerande gentemot tjänstekvinnorna var i första hand ett försök att bevara borgerlighetens livsstil och inte var riktad mot de kvinnor man skulle hjälpa. I Frøsig's studie påpekas det att svenskarna kom att betraktas och tillskrivas egenskaper som en homogen grupp, vilket jag har inspirerats av i min undersökning, hur egenskaper som kopplas till det svenska och danska färgar identiteten.

Teoretiska utgångspunkter

De svenska tjänstekvinnorna som arbetsvandrade till Köpenhamn var i regel unga och arbetade i en sfär som var helt kvinnlig, men där den övergripande makten fanns hos mannen i familjen. Kvinnorna kom också att bo och arbeta hos arbetsgivare med en annan klasstillhörighet och med en annan etnisk bakgrund. Det är tänkbart att dessa faktorer påverkade hur de migrerande kvinnorna uppfattade sig själva samt hur de förhandlade identitet. Det är också tänkbart att samma faktorer påverkade hur andra uppfattade och tillskrev dem egenskaper och identitet.

Nedan kommer en diskussion att föras kring, respektabilitet, identitetsprocess, intersektionalitet, och deras relevans för undersökningen.

Respektabilitet

Under 1800-talet utsätts arbetarkvinnor för moraliska bedömningar med hänsyn till hur de uppträder och hur de företräder kvinnlighet. Bedömningen av respektabilitet görs utifrån hur kvinnorna sköter sina hem och hur väl de lyckas kontrollera medlemmarna av familjen. Moral kom att betraktas som en offentlig fråga och borgerligheten menade att konflikten mellan olika sociala klasser var ett moraliskt problem, snarare än ett problem som berodde på social och materiell ojämlikhet. De sociala grupper som inte var respektabla måste kontrolleras av andra grupper och kom att betraktas som ett problem i samhället. Respektabilitet handlar om att agera rätt, samt att inneha och omge sig med rätt symboler som värderas av dem som har respektabiliteten.²⁴

Beverly Skeggs använder sig av begreppet respektabilitet i *Att bli respektable* och menar att respektabilitet är ett tecken på klasstillhörighet. Omdömen som har att göra med klass, ras, kön och sexualitet ingår i

²⁴ Beverly Skeggs, 1997, s. 31–44, 50–67.

respektabilitet och genom begreppet särskiljs olika grupper. Skeggs framhåller att de som har respektabilitet också har en moralisk auktoritet, medan de som betraktas som icke respektabla, inte har den.²⁵

Respektabilitet handlar konkret om skötsamhet och att bli respekterad. Begreppet är viktigt att förstå i en historisk diskurs där kön och klass sammanlänkas och då det handlar om hur tjänstekvinnorna blev tillskrivna egenskaper. Tillskrivande egenskaper är en del av de omständigheter som påverkar identitetsprocessen, och en intressant fråga är, hur kom egenskaperna som kopplades till respektabilitet och icke respektabilitet att påverka tjänstekvinnornas identitetsprocess?

Identitetsprocess

I studien av svenska tjänstekvinnornas identitetsprocess finns ett ”vi”, men vilka är tjänstekvinnorna som räknas in i gruppen, vem blir inkluderad eller exkluderad? Vilka egenskaper och tillhörigheter kommer att vara styrande i identitetsprocessen? Och vilka är ”de”, som ställs emot tjänstekvinnornas ”vi”?

Identiteten påverkas och förändras beroende på omständigheter som möter individen i livet. Händelser som migration, krig, sjukdomar, byte av yrke och så vidare kan förändra och påverka identiteten. Jag väljer att betrakta identitet som en process eftersom identitet är något som skapas och tillskrivs hela tiden.²⁶ I det här avsnittet diskuterar jag olika perspektiv som har betydelse för tjänstekvinnornas identitetsprocess.

Nils Hammarén och Thomas Johansson menar att det finns flera olika sätt att betrakta identitet beroende på vilka perspektiv man väljer att utgå från. Utgår identiteten från konstruktionism, då skapas, utvecklas, förändras och formas identiteten i relation till samhällsliga förutsättningar. Konstruktionism innebär ramar, men även att individen är aktiv och skapande. Identitet är också en process, den man ska bli och ens färdigheter kommer att utvecklas hela livet.²⁷

²⁵ Beverly Skeggs, 1997, s. 9–12.

²⁶ Thomas Hylland Eriksen, 1996, s. 52-53.

²⁷ Nils Hammarén, Thomas Johansson, 2009, s. 112–113.

Skillnader och komplexitet kan spåras bakom skapandet av identiteter. Hammarén och Johansson framhåller att resonemang kring skapandet av skillnader påverkar identiteten, men de menar också att indelningar och kategoriseringar i allt högre grad förlorar sin legitimitet. Det vill säga att där skillnader tidigare har haft tydliga markerade gränser, har dessa nu blivit diffusa. Exempelvis så skapas heterosexualitet i relation till homosexualitet, men idag ifrågasätts reduceringen till homogena grupper, specifika erfarenheter ryms inte i de givna kategorierna. Detta försvarar enligt Hammarén och Johansson studiet av identitet genom skillnader.²⁸

Den individuella och den kollektiva identiteten kan ligga nära varandra. Ibland är vår egen subjektiva identitet en blandning av den kollektiva och individuella identiteten och det kan vara svårt att skilja det ena från det andra. Det handlar om hur vi ser på relationen mellan individ och kollektiv, och finns det överhuvudtaget unika identiteter? Hammarén och Johansson menar att identiteten skapas i en social struktur som på olika sätt påverkar på individens val, vilket innebär att identiteten blir en blandning av kollektiva och individuella aspekter som påverkar de val vi gör i livet.²⁹

Hammarén och Johansson presenterar en mängd infallsvinklar som är användbara vid studier av hur identitet konstrueras. I min studie sker en förändring i tjänstekvinnornas liv när de väljer att arbetsvandra, en förändring som påverkas av de samhälleliga förutsättningarna som möter kvinnorna i Danmark, men även i Sverige. Problematiken som framkommer när man studerar identitet genom skillnader är relevant, men samtidigt vill jag påpeka att skillnader och jämförelser behövs för att lyfta fram karakteristiska drag som upplevs och tillskrivs ”vi” och ”dem”. Kom de svenska tjänstekvinnorna att jämföras med de danska tjänstekvinnorna? Jämfördes arbetarklassens kvinnor med borgerlighetens kvinnor, och vilka skillnader kom att ha betydelse för de svenska tjänstekvinnornas identitetsprocess?

Den kollektiva identiteten styrs av frågor om vem ”vi” är och vem ”de” är.³⁰ Konstruerandet av identitet handlar således om egenskaper och kollektiva tillhörigheter som individen tillskriver sig själv i förhållande till

²⁸ Nils Hammarén, Thomas Johansson, 2009, s. 113–116.

²⁹ Nils Hammarén, Thomas Johansson, 2009, s. 113–117.

³⁰ Jonas Stier, 2003, s.19.

andra, men även om att förknippa andra individer och grupper med egenskaper och tillhörigheter. Det vill säga identitet är något som sker relationellt, i beroende av och i motsats till den andre. Men identitet är också situationellt och vår tillhörighetskänsla är beroende av hur situationen ser ut.³¹ Exempelvis så blir jag i sällskap med män, kvinna, tillsammans med mina barn blir jag förälder och vuxen, i Danmark blir jag svensk och i USA betraktas jag som europé. Alla de här rollerna kommer också att påverkas när de kopplas till olika samhälleliga kontexter.

Bakom ett starkt "vi" kan det finnas gemensamma erfarenheter, gemensamt språk och religion. Att bo på samma ort eller inom samma nation är en fördel och finns det dessutom ett gemensamt mål underlättas byggandet av ett "vi". Vad som är mest betydelsefullt för byggandet av ett "vi", och varför vissa gruppbildningar lyckas men inte andra är en fråga som svårigen kan besvaras. Däremot anser jag att "de" är mycket viktiga för "vi"-känslan och Thomas Hylland Eriksen poängterar vikten av att det existerar en gräns som markerar "vi" gentemot "de". Eriksen menar att skapandet av fasta "vi"-grupperingar där "de" utesluts ur gemenskapen är en modern företeelse, född ur tänkandet runt fasta gränser mellan folk och grupper.³²

Eriksen lyfter även fram den gemensamma fienden som en viktig ingrediens i skapandet av "vi"-känslan, vare sig det är "de" som skapar "oss" eller om det är "vi" som skapar "dem" för att förstärka vår gemenskap. Bildandet av "vi" och "de" sker vanligtvis genom en tvåvägskommunikation, men maktbalansen är i regel ojämn mellan "vi" och "de". Att skapa fiender har för ledare varit en framgångsrik väg att gå, exempelvis så skapade turkarna armenierna och nazisterna skapade judarna.³³

Men det är också viktigt att inse att vi inte själva väljer alla våra identitetskategorier, utan att det även handlar om vad omgivningen gör oss till och tillskriver oss. Exempelvis så väljer du inte ditt kön eller din hudfärg. Du väljer inte heller när ditt kön ska vara betydelsebärande. För att kunna studera tjänstekvinnornas identitetsprocess är det relevant att belysa de positioner som skapas, och som kvinnorna genom sin arbetsvandring frivilligt eller motvilligt tvingas in i.

³¹ Thomas Hylland Eriksen, 1996, s. 53.

³² Thomas Hylland Eriksen, 2004, s. 49–55.

³³ Thomas Hylland Eriksen, 2004, s. 57–66.

Subjektsposition

I studien är det tjänstekvinnornas identitetsprocess som finns i centrum. Men det är ont om källmaterial där tjänstekvinnorna själva kommer till tals, vilket gör det något problematiskt att belysa identitetsprocessen ur ett individuellt erfarenhetsperspektiv. Det materialet som tydligast erbjuder ett individuellt perspektiv är materialet från *tjänstepigeformingen*. Här finns möjlighet till att belysa de roller som vissa tjänstekvinnorna skapar själv, medan bland annat *Dagny*, Fredrika-Bremer-Förbundets tidskrift, visar på roller, exempelvis den icke respektabla tjänstekvinna, som andra skapar åt tjänstekvinnorna.

Subjektivitet är något som konstrueras efter hand och skapas genom olika erfarenheter. Genom att undersöka hur tjänstekvinnorna blir enskilda subjekt och dess bakomliggande processer bör identitetsprocessen kunna tydliggöras.

I Skeggs undersökning av respektabilitet bland kvinnor i arbetarklassen finner hon att kvinnorna inte skapar sig själva, utan att de tvingas att konstruera sig själva på bestämda sätt. Det finns bestämda regler för hur de ska vara och inom dessa regler måste de skapa sig själva. Kvinnorna tvingas motvilligt eller frivilligt in i olika positioner.³⁴

Judith Butler vänder sig mot att det ska finnas en enhet för kvinnligt subjekt. Skulle det finnas ett enhetligt subjekt skulle det innebära att mängder av kvinnor exkluderas. För att passa in måste man finna sig i tvingande och skapande regler.³⁵

Tvingas de svenska tjänstekvinnorna att konstruera sig efter regler som de inte har skapat själva? Precis som Butler påpekar så innebär enhetlighet att vissa kvinnor utestängs från normen, vilket innebär att om inte tjänstekvinnorna passa in eller finner sig i skapande regler kommer de att exkluderas. En exkludering innebär att nya positioner skapas av kvinnorna själva eller av andra för kvinnorna. Tjänstekvinnornas identitetsprocess kan tänkas påverkas av det som de förväntas vara.

Bilderna som framkommer i materialet formas av de positioner som tjänstekvinnorna motvilligt eller frivilligt antar. Olika positioner tillhandahåller bilder som tjänstekvinnorna förväntas gå in i, men även

³⁴ Beverly Skeggs, 1997, s. 261–265.

³⁵ Judith Butler, 2007, s. 50–55.

tjänstekvinnorna tillhandhåller olika positioner som påverkar identitetsprocessen.

Intersektionalitet

För att begripa tjänstekvinnornas identitetsprocess måste den tolkas i relation till genus, klass, ålder, generation, och etnicitet. Exempelvis så kommer genus att bli intetsägande om man inte tar hänsyn till de faktorer som strukturerar kvinnlighetens former. Är det arbetarklassens kvinnor eller borgerligheten kvinnor jag diskuterar? Är det danska eller svenska tjänstekvinnor jag diskuterar?

Inom bland annat den feministiska teorin används begreppet intersektionalitet för att klarlägga hur frågor rörande genus inte är skilda från frågor som rör bland annat klass, etnicitet, ålder, nationalitet och sexualitet, samt hur dessa kategorier samverkar inom olika samhälleliga makthierarkier. Nina Lykke påpekar att de olika kategorierna inte ska kopplas ihop med varandra utan det viktiga är hur de interagerar med varandra och på så vis blir förbundna med varandra.³⁶

Utgångspunkten för intersektionalitet bygger på en förståelse av makt som sammansatt och instabil. Helena Tolvhed poängterar i sin avhandling att i en intersektionell analys bör intresset riktas mot hur olika kategorier och maktordningar förhåller sig till varandra, det vill säga hur de förstärker, förskjuter eller försvagar varandra.³⁷ Kategorierna genus, klass, etnicitet och sexualitet menar Paulina de los Reyes är inte fixerade, utan kategorier som får mening genom människors agerande i olika situationer. De los Reyes påpekar även att intersektionalitet sätter fokus på hur maktutövning sker utifrån att människor uppfattas som olika och hur identiteter i många fall konstrueras utifrån omständigheterna kring maktordningarna.³⁸

Genom en intersektionell analys kan förståelsen öka för hur skiftande samspel mellan exempelvis genus, klass, etnicitet och generation avspeglas tillsammans med de maktpositioner som följer av att ekonomiskt och

³⁶ Nina Lykke, 2003: 1, s. 48.

³⁷ Helena Tolvhed, 2008, s. 59.

³⁸ Paulina de los Reyes, 2005:41, 233–234.

politiskt tillhöra en medel- och överklass och vara medborgare i ett europeiskt eller angloamerikanskt land.³⁹ Ett intersektionellt perspektiv visar hur frågor rörande maktutövande vävs in i uppfattningen kring genus, etnicitet, sexualitet, klass, ras och så vidare och genom att ständigt återskapa särskiljande kategorier skapas ett ”vi” och ”dem”.⁴⁰

Kritiken som riktas mot intersektionalitet påpekar att begreppet kan framstå som en tom markör eftersom det inte är kopplat till ett speciellt problem. Salla Peltonen menar också att intersektionalitet i slutändan kan leda till ”god-trick”, det vill säga att begreppet försöker vara allomfattande och därmed blir det svårhanterligt.⁴¹ Som ett teoretiskt begrepp anser jag dock att intersektionalitet i högsta grad är användbart i en förståelse av en multidimension konstruktion av makt, där kategorier som genus, etnicitet, klass och generation påverkar våra sociala positioner. Nedan kommer jag kort att belysa de olika kategoriernas betydelse för identitetsprocess.

Genus

Genus är en tydlig identitetsgivande kategori. Vår tillvaro är formad efter vårt genus. Kropp, utseende, hälsa, relationer, sjukdomar och yrkesval, allt har genusdimension. Tjänstekvinnan arbetar inom en sfär som är helt kvinnlig och med ett genusperspektiv framträder den sociala roll som kvinnan har i samhället. Hemmet kom att vara en del som tillhörde den kvinnliga identiteten och när kvinnan befann sig i hemmet är hon också skild från de offentliga rum som inte vara tillgängliga för den respektabla kvinnan.

Både kvinnornas sociala och biologiska kön spelar en viktig roll för identitetsprocessen. Ulla Wikander påpekar att vad som är kvinnligt och manligt inte enbart bestäms av naturen utan har ständigt blivit skapat i ”mellanmänskliga” relationer. Genom att tala om något som typiskt manligt eller typiskt kvinnligt gör man sig skyldig till förenklingar. Dessa förenklingar blir till normer för hur en kvinna och man bör vara och därmed har man bidragit till att skapa vad som är kvinnligt och manligt.⁴² Det är

³⁹ Nina Lykke, 2009, s. 108.

⁴⁰ Paulina de los Reyes, Diana Mulinari, 2005, s. 9–10.

⁴¹ Salla Peltonen, 2007:5. Uttrycket ”God-trick” är hämtat från Donna Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*.

⁴² Ulla Wikander, 2001, s. 12.

också i högsta grad normer och förenklingar som påverkar vad som betraktas som kvinnligt och manligt i en identitetsprocess.

Joan Wallach Scott menar att genus inte formerar homogena grupper och ifrågasätter hur en grupp kan dela på samma erfarenheter när det är så mycket runt omkring som påverkar identiteten.⁴³ Går det att bortse från skillnader mellan exempelvis svarta och vita kvinnliga arbetare i studier av identitetsprocesser, eller vad har de svenska tjänstekvinnorna gemensamt med sina danska kvinnliga arbetsgivare?

Jag anser att genus präglar vårt sätt att vara och agera, och blir därmed ett viktigt begrepp i studien. Yvonne Hirdmans genuskontrakt⁴⁴ som lyfter fram de skilda förutsättningar för män och kvinnor i samhället, understryker de mönster som kom att prägla tjänstekvinnornas identitetsprocess. I konstruktionen av tjänstekvinnornas kvinnlighet blir makt ett viktigt begrepp, eftersom makten låg hos männen i samhället och i familjerna.

Klass

Hur klass ska definieras är lite osäkert men Joanna Bourke menar att en vanlig definition är genom ekonomiska termer, som yrken, inkomst och skillnader mellan folk som äger produktions medel och de som endast äger sin arbetskraft. Men Bourke menar också att i en klassbenämning kan även komponenter som kläder och språk vara tecken på vilken klass man tillhör.⁴⁵

E.P. Thompson pekar på att ett klassmedvetande kan ta sig uttryck i kulturella, traditionella, ideologiska och värdesystematiska termer. Thompson anser att en klass skapar sig själv i relation till andra grupper.⁴⁶

Enligt Bourke och Thompson måste man för att bestämma individers klassidentitet bland annat ta hänsyn till exempelvis ekonomiska förhållanden, hemmet, språk, etnicitet, generation, genus, tradition, med mera. Klassrelationen mellan arbetsgivaren (vanligtvis från borgerligheten) och tjänstekvinnorna (arbetarklassen) påverkades av att tjänstekvinnorna inte bara sålde sin arbetskraft till arbetsgivaren, utan att tjänstekvinnan även hade sin bostad i arbetsgivarens hem. De svenska tjänstekvinnornas klassbakgrund skiljer sig från sin arbetsgivares inte bara genom olika

⁴³ Joan Wallach Scott, 1988, s. 25.

⁴⁴ Yvonne Hirdman, 2001, s. 77–98.

⁴⁵ Joanna Bourke, 1994, s. 1–26.

⁴⁶ E.P. Thomson, 1980, s. 8–15.

ekonomiska villkor, utan även genom kategorier som språk, kultur och kläder.

Etnicitet

Etnicitet är ett begrepp som är i ständig förändring och kriterierna på etnicitet kan se olika ut för olika grupper. Etnicitet brukar definieras genom gemensamt språk, härkomst, religion, ras, kultur samt en upplevd ”vi”-känsla. De här kriterierna är inget nödvändigt för en etnisk identitet utan en etnisk identitet kan även uppstå då endast några få av ovanstående kategorier är inblandade. En människa har en mängd olika sociala identiteter och etnicitet är en av dessa identiteter. Dag Blanck visar i sin studie om *Augustanasynoden* att det finns vissa kriterier som är viktigare än andra, exempelvis så är språk ett viktigare kriterium än gemensam mat. Blanck menar också att det finns en nära samhörighet mellan religion och etnicitet.⁴⁷

I inledningen till *Ethnic groups and Boundaries* visar Fredrik Barth hur etniciteten skapar gränser mellan olika grupper. Han menar att det viktigaste inte är det kulturella inslaget i etniciteten, eftersom det är föränderligt, utan de gränser gentemot andra grupper som skapas genom det kulturella i etniciteten.⁴⁸ Även Thomas Hylland Eriksen pekar på betydelsen av samspelet mellan olika grupper. Etnicitet är en aspekt av en relation mellan grupper och blir relevant först genom sociala situationer och genom människors sätt att agera på krav och utmaningar. Etnicitet hör samman med en klassifikation av människor och grupprelationer, och i kontakt med andra grupper blir den etniska gruppens identitet förtydligad.⁴⁹

En etnisk grupp kan alltså vara en grupp människor som genom gemensamt språk, seder och värderingar skapar en social och kommunikativ gemenskap. Svenskarna kom i Danmark att bli en etnisk minoritet och etnisk minoritets utveckling beror till stor del på den påverkan som majoritetssamhället utövar. De svenska tjänstevinnornas etnicitet skiljer sig inte nämnvärt från majoritetens i Köpenhamn. Kulturerna är relativt lika, men genom att människor i samhället klassificeras utifrån likheter och olikheter, kom ändå deras etnicitet att bidra till ett annorlundaskap.

⁴⁷ Dag Blanck, 1997, s. 17–19.

⁴⁸ Fredrik Barth, 1969, s. 9–38.

⁴⁹ Thomas Hylland Eriksen, 1993, s. 1–35.

Eftersom den här studien fokuserar på etniciteten som en del av den underordning som tjänstekvinnorna kom att leva med, blir kvinnornas etniska identitet viktig, då bland annat majoritetssamhället genom lagstiftningen skapade annorlunda levnadsregler för danskar och emigranter.

Generation

De svenska tjänstekvinnorna framställs i källmaterialet till stor del som "flickor". Tilltalet "flicka" relaterar till en generation, där kriterierna ung och kvinna kommer att påverka generationens status.

Att generation är en social konstruktion och sällan kan hänvisas till enbart ålder påpekar Karl Mannheim i *Essays on the Sociology of Knowledge* från 1936. Olika faktorer som påverkar konstruktionen av en generation är bland annat klass, religion, yrke och ras. Åldern menar Mannheim är en nödvändighet men fungerar i kombination med de andra faktorerna.⁵⁰

June Edmunds och Bryan S Turner lyfter upp två vanliga sätt att definiera generation på. Till den första definitionen räknas individer som är födda vid en given tidpunkt, denna definition bygger på att den är kronologisk i sin lokalisering av generation. Till den andra definitionen räknas individer som är födda under en speciell period och därför skiljer sig från människor som är födda i en annan period. Generationen kan alltså knytas till ett speciellt fenomen exempelvis, efterkrigsgenerationen eller deltagarna i sextioåttarörelsen. För att tillhöra en generation behöver individerna inte ha samma ålder. Edmunds och Turner framhäver att ska generation användas som ett teoretiskt perspektiv bör generation betraktas som ett konstruerat perspektiv som skapas genom socialt och kulturellt agerande.⁵¹

Edmunds och Turner menar också att i skapandet av generationsgrupper är traumatiska upplevelser betydelsefulla. Krig, ockupation och migration är alla viktiga fenomen när en generation blir bärare av ett kulturellt fenomen. Det är fenomen som generationen inte delar med tidigare generationer eller åtminstone är upplevelserna av fenomenen olika. Men ett fenomen som migration skapar också olika generationer, första generationens invandrare som försöker anpassa sig till nya livssituationer och arbetssituationer, där de medhavda erfarenheterna

⁵⁰ Karl Mannheim, 1997, s. 291–303.

⁵¹ June Edmunds, Bryan S Turner, 2002, s. 6–15.

inte passar in och de får ta de arbeten som erbjuds. Medan andra generationens invandrare är en del av det nya samhället om än inte helt integrerad, men som vill ha mer än första generationens invandrare och strävar efter mer än exempelvis arbeten för lågutbildade.⁵²

Generationskonflikter bygger på att nya generationer utmanar de värden och normer som återfinns hos tidigare generationer.⁵³ Men enligt Mannheim är det också så att generationsgrupper kan skapas i en konstruktion gentemot äldre generationer. Olika generationer lever sida vid sida men erfarenheterna från samma tidsperiod varierar. Endast personer i samma ålder får samma slags erfarenheter.⁵⁴

Med generationsbegreppet går det att lyfta fram en viss typ av frågor, medan åldersbegreppet problematiserar en annan typ av frågor, enligt Monika Edgren. Biologisk ålder är central i ett identitetsskapande och ålder är en maktdimension i förståelsen av samhällsprocesser.⁵⁵

I en historisk kontext har ålderns innebörd varierat med kategorier som kön, klass, etnicitet och nation. I ett patriarkaliskt samhälle låg makten hos en äldre man i familjen, medan den äldre mannen idag kanske sorteras ut på grund av att den högre statusen ligger hos en yngre man. Ålderns betydelse varierar beroende på samhällskontext och de maktförhållanden som råder.⁵⁶

I studien av de svenska tjänstekvinnornas identitetsprocess återfinns åldern som en kategori för generation, men arbetsvandringen i sig blir också ett fenomen som kan knytas till generation. Kvinnornas agerande konstruerar generation i förhållande till de andra generationer som inte har samma erfarenhet. Kvinnorna som arbetsvandrade till Köpenhamn och tog arbete som tjänstekvinnor, var till stor del unga kvinnor som kom att dela ett gemensamt öde. Kvinnor deltog i samhälleliga förändringsprocesser både i Sverige och i Danmark genom migrationen, och kom att påverka den historiska situationen. Tjänstekvinnornas identitet kom att påverkas av den ålderskategori de tillhörde, men deras beslut att arbetsvandra kom också att tillskriva dem en generationstillhörighet.

⁵² June Edmunds, Bryan S Turner, 2002, s. 73–74.

⁵³ June Edmunds, Bryan S Turner, 2002, s. 73–74, 86.

⁵⁴ Karl Mannheim, 1997, s. 291–303.

⁵⁵ Monika Edgren, 2004, s. 284–286.

Sammanfattningsvis vill jag påpeka att i min analys kommer jag att koncentrera mig på hur ovanstående kategorier samverkar eller motverkar varandra i olika makthierarkier. Genom att använda ett intersektionellt perspektiv som klargör hur olika frågor är sammanlänkade med genus, klass, etnicitet och generation vill jag lyfta fram tjänstekvinnornas identitetsprocess. I studien av de svenska tjänstekvinnornas identitetsprocess skiftar de olika kategoriernas betydelse i makthierarkierna. Ibland är det frågor rörande genus som är sammanlänkade med klass, etnicitet och generation, medan det vid andra tillfällen kan vara frågor rörande klass som är sammanlänkade med genus, etnicitet och generation.⁵⁷ Relationerna kategorierna emellan är viktiga eftersom de styr de tillskrivande och individuella erfarenhetsidentiteterna. När kvinnorna passerade gränserna påverkades deras livssituation och nya identiteter blev möjliga.

Material och metod

I studien används ett material som består av både dansk och svensk proveniens. Materialet utgörs av följande: arkivmaterial från *Tjenestepigeföreningen* i København, *Dagny* en tidskrift som gavs ut av Fredrika-Bremer-Förbundet, folkminnesuppteckningar från Folkklivsarkivet i Lund, svenska och danska register exempelvis *Politiets registerblade*, dataregister och protokoll exempelvis Fæsteprotokoller, svenska kyrkoböcker och *Blekinge Läns Tidning*. I respektive empirikapitel görs en genomgång av det källmaterial som används, och eventuella förtjänster och problem som användandet av källmaterialet kan innebära kommer att förtydligas där.

Med tanke på att mitt empiriska material är omfattande och att det står olika aktörer bakom menar jag att en diskussion kring en källkritisk granskning av det empiriska materialet är relevant. Precis som forskaren måste vara medveten om sin röst i tolkningen av materialet, måste även rösten bakom materialet belysas.

Vid en granskning av historiska dokument som ska bedömas och utvärderas måste forskaren ställa sig frågor som: Varför kom detta dokument till? Vem är upphovskvinnan eller mannen? Vilken roll spelade hon i samhället? Vad slags människa är hon och i vilket syfte skapades detta dokument? Paul Thompson påpekar att ambassadörer kan anpassa sina rapporter och skicka hem rapporter som de vet att landets regering vill höra. Vidare så menar Thompson att få historiker idag accepterar nyhetstidningars rapportering, men vid användandet av dåtidens tidningsmaterial som historisk källa är man inte lika försiktig. Detta anser Thompson beror på att det är svårt att få information rörande vem som står bakom artikeln. Vem som äger tidningen och ägarens politiska och sociala ställning kan vi få reda på, men vem den anonyma journalisten bakom artikeln är? Det är en svårare fråga att få svar på. Artikeln som hämtas ur tidningen kan ha varit opålitligt redan från början. Journalisten kan ha hämtat material till sin artikel från egna iakttagelser eller genom intervjuer, där delar av material sedan valts ut för att passa in i artikeln. Journalisten vars åsikter och eventuella förutfattade meningar historikern inte kan veta något om, formar sedan sitt material efter

sina avsikter.⁵⁸ Vid användandet av tidningsmaterial är det viktigt att bland annat vara medveten om ägarförhållanden och vad de representerar men även den anonyma journalistens möjlighet att skapa vilseledande och partiska material.

Tidningar och nyhetsmaterial

Jag har i min studie använt mig av tidningar och nyhetsmaterial för att studera de egenskaper som tillskrevs tjänstekvinnorna, men även för att försöka belysa ett individuellt erfarenhetsperspektiv. Det är rösten bakom materialet som är relevant och att undersöka hur klass, genus, etnicitet och generation uttrycks.

I mitt empiriska material återfinns tre olika tidningar, *Blekinge Läns Tidning*, *Dagny* och *Tjenestepigernes Blad*. Genom de olika tidningarna når jag olika perspektiv på tjänstekvinnornas identitetsprocess. *Blekinge Läns Tidning* (BLT) som är en nyhetstidning från Blekinge, har jag använt eftersom Helena Maria Jakobsdotter växte upp i Blekinge, och kom att bo och arbeta där tills hon arbetsvandrade till Danmark. I BLT framkommer ett perspektiv på arbetsvandringen som speglar delar av samhället. Det var även i nyhetstidningarna som lediga tjänster annonserades ut, och det är också ett forum som bekräftar den mängd av tjänstekvinnor som efterfrågades till arbete i Danmark. I en nyhetstidning framkommer ett tillskrivandeperspektiv, som på olika vis skiljer sig från det perspektiv som framkommer i Fredrika-Bremer-Förbundets tidning *Dagny*. *Dagny* är en föreningstidning där föreningens åsikter färgar perspektivet.

Även *Tjenestepigernes Blad* är en föreningstidning, men här framkommer ett individuellt erfarenhetsperspektiv, eftersom det är de organiserade tjänstekvinnornas åsikter i stort som framkommer i tidningen. Till största delen färgades innehållet av kvinnorna i styrelsen, men genom insändare och debattartiklar framkommer även åsikter från tjänstekvinnor som stod utanför styrelsen, samt från husmödrar.

Bakom artiklarna i BLT stod i huvudsak män, tillskillnad från *Dagny* och *Tjenestepigernes Blad* där kvinnorna dominerade som författare till artiklarna.

⁵⁸ Paul Thompson, 1978, s. 96–97.

1869 startades nyhetstidningen *Blekinge Läns Tidning* upp av landskanslist Blomqvist som också kom att vara den första redaktören. Tidningen hade en liberal hållning, men de notiser och artiklar som jag använder mig av saknar ofta journalistens namn, vilket visar på problemet som nämnts ovan i texten; vem står egentligen bakom uttalandena? Eftersom tidningen under den undersökta perioden fortfarande var en tidning som var under uppväxt,⁵⁹ är det troligt att anta att ägarnas och redaktörernas kontroll och påverkan på artiklarna var relativt stor och därmed utgår jag ifrån att värderingar som skymtar fram i tidningen påverkas av tidningens liberala hållning.

Fredrika-Bremer-Förbundets tidskrift *Dagny* var ett forum för förbundet att föra fram sina tankar och värderingar i. Av de artiklar som jag har använt i *Dagny* är medparten skrivna av Gertrud Adelborg. Hon var aktiv inom förbundet och ingick i styrelsen. Medlemmarna i Fredrika-Bremer-Förbundet tillhörde en bildningselit i Stockholm, väl förankrade i en liberal falang med kristna värderingar. Några av artiklarna som jag använder i *Dagny* saknar namn, men sannolikheten för att Fredrika-Bremer-Förbundets värderingar ligger bakom är hög. Är artiklarna i *Dagny* skapade för att upplysa om de svenska tjänstekvinnornas tillvaro i Danmark, och belyser artiklarna även Fredrika-Bremer-Förbundets åsikter rörande arbetsvandringar och tjänstekvinnor?

Bakom *Tjenestepigernes Blad* står *Tjenestepigeforeningen* i Köbenhavn. En medlemstidning är ett redskap för att föra fram föreningens kamp. Hur användes *Tjenestepigernes Blad* för att upplysa om föreningens kamp? Det diskuterades även aktuella ämnen i tidningen, men vem gavs möjlighet att delta i debatten? Kom föreningens värderingar att lysa igenom i tidningen? och hur stor plats fick insändare där andra än föreningsmedlemmarna kommer till tals? Insändarna publiceras alltid med namn, vilket tydliggör vem som står bakom tankarna. Ibland förekommer även titel som *tjenestepigen* eller *husmodern*. Tidningen informerar även medlemmar och blivande medlemmar om aktiviteter och träffar. Tidningen ingick i medlemskapet, men kunde även köpas på några ställen i Köpenhamn. *Tjenestepigernes Blad* skiljer sig från *Dagny* och *Blekinge Läns Tidning*, då det

⁵⁹ Åren 1869–1904 skiftade tidningen ägare och redaktör ett antal gånger. Under åren var också ägaren och redaktören vid en del tillfällen samma person. Edvard Jönsson, 1969, Roland Andersson, 2007, Se vidare i avsnitt ”Helena Maria Jakobsdotter – en svensk tjänstekvinnas rörelse”.

är tjänstekvinnornas egna röster som är synliga i tidningen. I *Tjenestepigernes Blad* hörs framförallt tjänstekvinnornas egna röster, men det finns även röster som bidrar till att skapa ett utifrånperspektiv på tjänstekvinnorna.

Paul Thompson påpekar även att statistisk fakta inte är mer absolut än tidningsmaterial. Statistisk fakta menar Thompson anger den sociala uppfattningen om fakta. All fakta är insamlad i ett speciellt sammanhang och är påverkad av ett socialt tryck. Det är den sociala innebörden som historikern kan utvärdera enligt Thompson.⁶⁰

Arkivmaterial

Mycket av mitt källmaterial tillhör kategorin arkivmaterial, hit kan bland annat folkminnesuppteckningarna och källmaterialet från *tjenestepigeföreningen* räknas. Vid användandet bör jag beakta vilket socialt syfte som ligger bakom insamlingen av folkminnesuppteckningarna, men även vilket socialt syfte som låg bakom att arkivmaterialet för *tjenestepigeföreningen* bevarades.

Folkminnesuppteckningarna är också minnen som är återskapade med hjälp av tematiska frågelistor som Folklivsarkivet i Lund skickade ut vid en insamling under mitten av 1950-talet. Thompson menar att minnesprocessen är beroende av intresset och att sannolikheten för att man ska minnas exakt är beroende av intresset. Minnet är en aktiv social process som kan stimuleras med hjälp av yttre faktorer, som exempelvis mötet med en gammal bekant.⁶¹ I det arkivmaterial som jag använder försökte Folklivsarkivet stimulera minnena med hjälp av frågelistor, där frågorna skulle sporra berättarna att minnas arbetsvandringen till Danmark. I det här fallet handlar det om att minnas händelser 50 år tillbaka i tiden, och här blir det även viktigt att uppmärksamma att minnena även färgas av den tid då de nedtecknas.

Tjenestepigeföreningen organiserade endast en mindre del av tjänstekvinnorna i Köpenhamn. Men jag anser trots det att det här är ett värdefullt material i studien av tjänstekvinnornas identitetsprocess, eftersom materialet i viss utsträckning bidrar med ett erfarenhetsperspektiv. Relativt

⁶⁰ Paul Thompson, 1978, s. 100–101.

⁶¹ Paul Thompson, 1978, s. 106–112.

lite källmaterial belyser tjänstekvinnornas identitetsprocess från ett individuellt erfarenhetsperspektiv. Arkivmaterialet för *tjenstepigeföreningen* är omfattande och här finns bevarat bland annat mängder av protokoll, räkenskapsböcker, medlemstidningar, brev, pamfletter och jubileumsskrifter. I jubileumsskrifterna fick medlemmarna som var med från början beskriva sin kamp för föreningen och sitt arbete som tjänstekvinna i livsberättelser. Syftet med bevarandet av arkivmaterialet från *tjenstepigeförening* var säkerligen att föreningens arbete skulle få leva vidare genom föreningens egen röst. Givetvis är även detta en röst som lyfter fram en berättelse tecknade med hjälp av endast deras egna perspektiv.

Även vid användandet av register som exempelvis ”Sveriges befolkning 1890” som bygger på insamlad fakta finns det anledning att vara försiktig i tolkningen av den information som framkommer. Paul Thompson påpekar att exempelvis folkräkningar bygger på samtida intervjuer och människors egna uppgifter och kan inte användas som en enkel registrering av fakta, utan måste bedömas efter den samtid insamlingen av uppgifter skett.⁶²

I användandet av olika register och arkiv har jag i största möjliga mån använt mig av både danskt och svenskt material för att ha en möjlighet att jämföra fakta. Genom att låta olika register och arkiv komma till tals hoppas jag kunna presentera en bild av tjänstekvinnan och hennes identitetsprocess som många olika röster står bakom.

Jag har valt att avgränsa min studie till åren 1880 – 1920. Detta är en period då migrationen från Sverige var stor och många valde att lämna Sverige för att på olika sätt förändra sin situation någon annanstans. Under slutet av 1800-talet och under de första åren av 1900-talet så dominerades arbetsvandringen till Danmark av kvinnor. De arbeten som i första hand var tillgängliga för svenska kvinnor när de kom till Köpenhamn var arbeten som tjänstekvinnor.⁶³ Jag har valt den här aktiva migrationsperioden eftersom det troligtvis är en period som på olika vis kan levandegöra tjänstekvinnornas identitetsprocess.

⁶² Paul Thompson, 1978, s. 99–100.

⁶³ *Emigrationsutredningen, Bilaga XX*, Tabell 7, s. 76–78.

Bakgrund och ramvillkor

När de svenska tjänstekvinnorna arbetsvandrade till Danmark kom de att ingå i en samhällelig process. En process som påverkades och färgades av olika faktorer. För att belysa de svenska tjänstekvinnornas arbetsvandring vill jag här lyfta fram nationen och gränsens betydelse vid en arbetsvandring. Migrationen förde kvinnorna över nationsgränser. Men en arbetsvandring kan även innebära att olika sorters gränser måste passeras, och hur man förhåller sig till gränser kan påverkas av våra identitetsuppfattningar. Arbetsmigration är en viktig del av världshistorien, och när de svenska tjänstekvinnorna valde att arbetsvandra blev de också en del av en omfattande migrationshistoria. Genom att kort presentera arbetsvandringen och de svenska tjänstekvinnornas livs- och arbetssituation i Danmark vill jag skapa en ramberättelse till min studie

Nation och gräns

Hur stark var känslan för nationalstaten när de svenska tjänstekvinnorna från den södra delen av Sverige arbetsvandrade under slutet av 1800-talet och början 1900-talet? Arbetsvandraren var i första hand skåning eller smålänning och inte svensk. Dag Blanck menar att amerikaemigranterna flyttade sin lojalitet från hemsocken till det gamla landet under resan över Atlanten.⁶⁴ Jag menar dock att det var danskarna (och i amerikaemigranternas fall amerikanerna) som kom att betrakta bland annat skåningarna och smålänningarna som svenskar och inte emigranterna och arbetsvandrarerna själva. Kanske kom arbetsvandrarerna själva att betrakta sig som svenskar efter att ha tillbringat en tid i det nya landet?

⁶⁴ Dag Blanck, 1997, s. 11–28.

Den franske historikern Ernest Renan (1823–1992) konstaterade att en nation är ett folks vilja till en fortsatt gemenskap. I en nation provas den viljan om och om igen, och det är viktigt att nationen representerar ett gemensamt projekt, som involverar alla medlemmar av samhället. Nationen måste representera något som var övergripande för hela landet och man vände sig då i Sverige mot det vardagliga och naturen. Vardagen fick en framskjuten plats och hembygdkänslan blev viktig. Hembygden fick dock inte vara för utpräglad eftersom den inte fick skilja sig för mycket mellan olika platser inom landet.⁶⁵ När Selma Lagerlöf för att nämna ett exempel, runt sekelskiftet 1900, fick i uppdrag att skriva en geografi, skulle det standardiserade skriftspråket och nationalismen spridas via skolorna. *Nils Holgerssons underbara resa* kan ses som en sammansatt idealbild av olika delar av landet som blir till en enhet. Miljön och naturen får ett stort utrymme i boken.⁶⁶

De svenska tjänstekvinnorna som arbetsvandrade kom att passera en nationsgräns. Men hur stark var den nationella identiteten? Var kvinnorna svenskar, smålänningar eller skåningar?

När Skåne efter år 1658 kom att tillhöra Sverige förändrades den nationella tillhörigheten. Från att tidigare ha betraktats som dansk blev man nu plötsligt svensk. Troligtvis innebar inte den nya riksgränsen mellan Sverige och Danmark att befolkningen i Skåne kom att betrakta sig själv som svenskar, utan man fortsatte att se sig som skåningar. Processen att bli svenskar påverkades bland annat av att svensk rättskipning och svenskt kyrkoskick infördes på 1680-talet.⁶⁷ Richard Willerslev påpekar att svenskarnas situation i Köpenhamn skilde sig något från andra nationaliteters eftersom en resa till Köpenhamn knappast betraktades som en utlandsresa. Köpenhamn var för många svenskar i södra Sverige en mer bekant plats än Stockholm.⁶⁸

Gränser är något som ständigt skapas och är inte statiska. En gräns kan också vara både territoriell och mental. Ett område kan i förhållande till nationer skapa gränsproblematik i vilken identifikationsprocesser påverkas och utvecklas. En gräns går sällan att spåra i det fysiska landskapet och

⁶⁵ Per Fransson, 2002, s. 70–73.

⁶⁶ Lars Elenius, 2002, s. 20–22.

⁶⁷ Hanne Sanders, 2006, s. 64.

⁶⁸ Richard Willerslev, 1983, s. 203.

behöver inte tvunget återfinnas mellan två nationer. Utan en gräns går även att finna mellan stad och landsbygd. Gränsen markerar det som är annorlunda och kan fungera som ett hinder, som ska kontrollera och förhindra rörelse, men den kan även skapa efterfrågan efter det annorlunda som antas finnas på den andra sidan.

När det sätts upp en tullgräns mellan Danmark och Skåne fortsätter danskarna och skåningarna med sin handel, men det berättas också om att smuggling av olika varor tar fart, vilket visar på att tullgränsen påverkade den vanliga befolkningen. Öresund bildar i dag en naturlig gräns mellan Skåne och Danmark. Tidigare fick man ta båten över sundet, men nu är området förenat genom Öresundsbron som stod klar år 2000. Bron skulle bidra till gränslöshet, men trots att det har förflutet elva år sedan bron stod klar så finns det fortfarande sociala, politiska, ekonomiska och geografiska gränser kvar.⁶⁹

Vi förhåller oss olika till gränser utifrån våra identitetsuppfattningar. När de svenska kvinnorna lämnade Sverige för att ta tjänst i Köpenhamn, passerade de en nationsgräns. Men arbetsvandringen innebar även att kvinnorna kom att befinna sig i ett gränsland mellan två olika klasser. Arbetsgivarens klassstillhörighet kom att prägla tjänstekvinnornas arbets- och boendesituation. Många av tjänstekvinnorna passerade även en gräns mellan landsbygd och stad, och nya villkor och levnadsregler kom att möta dem. Kvinnorna kom till största delen från landsbygden i södra Sverige, ett geografiskt område som alltid varit nära knutet till Danmark, vilket säkerligen kom att påverka upplevelserna av olika identitetskategorier som mer eller mindre gemensamma eller uteslutande.

Arbetsmigration

Emigration och arbetsvandring till Danmark var en av flera migrationsströmmar under 1800-talet och fram till mitten av 1900-talet. Emigrationen till Nordamerika har ofta stått i centrum när emigrationen från Europa har studerats och Carl Strikwerda och Camille Guerin-Gonzales påpekar att för att få en rättvis bild av arbetsmigranten bör även andra

⁶⁹ Fredrik Nilsson, Hanne Sanders, Ylva Stubbergaard, 2007, s. 7–19.

migrationsströmmar studeras.⁷⁰ Historikern Lars Olsson framhåller i sin text ”Skånska Godsägare och Galiziska Roepiger” att uppskattningsvis 500 000 till 600 000 människor årligen arbetsvandrade från östra till västra Europa åren före första världskriget. Till Sverige arbetsvandrade östeuropéer, främst kvinnor, för att arbeta på de sydsvenska betfälten.⁷¹

Under 1800-talets andra hälft förekom en liknande arbetsvandring från södra Sverige till de danska betfälten på framförallt Lolland och Falster. Men under 1890-talet minskade den svenska arbetsvandringen till de danska betfälten och i stället kom östeuropeiska arbetsvandrare att ta över fälten. Willerslev menar dock att de östeuropeiska *roepigerna* inte konkurrerade ut svenskorna, utan att svenskorna helt enkelt kom att föredra andra arbeten framför betfälten.⁷²

Olsson påpekar att arbetsvandringen kan knytas till vissa faser i den agrara och den industriella kapitalismen.⁷³ Migration kan ske från agrara områden till andra agrara områden, från agrara områden till urbana områden, och från urbana områden till andra urbana områden. Av de svenska kvinnorna som arbetsvandrade till Danmark kom en stor del från den sydsvenska landsbygden, och under den första migrationsperioden hamnade en stor del av dessa kvinnor på landsbygden i Danmark, där de bland annat kom att arbeta på betfälten och som mjölkerskor. Under den senare delen av migrationsperioden föredrog en större del av kvinnorna att stanna i Köpenhamn, där de bland annat kom att arbeta som tjänstekvinnor. Från år 1870 till 1911 ökade antalet svenskar i Köpenhamn från 4 293 till 16 942. Samtidigt minskade den svenska befolkningen på den danska landsbygden från 15 876 år 1860, då antalet var som högst till 10 764 år 1911. De svenska kvinnorna i Köpenhamn ökade från 2 276 år 1870 till 11 363 år 1911.⁷⁴ Siffrorna som anger arbetsvandrarerna är något osäkra, då folkräkningar i Danmark skedde när många säsongarbetande svenskar var

⁷⁰ Carl Strikwerda, Camille Guerin-Gonzales, 1998, s. 3–5.

⁷¹ Lars Olsson, 1987, s. 263–269. (Olsson har hämta siffrorna rörande arbetsvandringen från G.Nellemann, ”Den polske indvandring til Lolland-Falster”).

⁷² Richard Willerslev, 1983, s. 118–124.

⁷³ Lars Olsson, 2003, s. 7–9.

⁷⁴ Siffrorna är hämtade i Richard Willerslevs tabeller nr 6 och 7, Källa folkräkningen i Danmark, s. 84–86.

hemma i Sverige. Det fanns troligtvis också ett stort mörkertal av svenskar i Danmark som inte registrerade sig.⁷⁵

Från att ha utvandrat från ett agrart område till ett annat, ändras migrationsmönstret till att gälla från ett agrart område till ett urbant. De svenska tjänstekvinnorna i Köpenhamn kom att bli en del i den svenska bondeklassens proletarisering och arbetarklassens framväxt i Danmark.

Arbetsvandring och emigration till Danmark

Under åren 1830 till 1860 växte befolkningen i Sverige med en tredjedel, men befolkningsökningen var mycket ojämnt fördelat över landet, och den största tillväxten skedde i Sydsverige. I Skåne fanns en tillväxt på drygt 41 procent, medan den i Småland var cirka 40 procent. Framförallt var det landets lägsta klasser så som torpare, backstugusittare och inhysesshjon som ökade markant. I Skåne kom även antalet statare att öka under 1800-talet.⁷⁶

Christer Winberg menar att det var två parallella processer som påverkade folkökningen på landsbygden. För det första skedde en omläggning av storjordbruken som resulterade i att frälsebönderna ersattes med ett jordlöst proletariat, och för det andra kom inte hemmansklyvningarna att hålla jämna steg med folkökningen.⁷⁷ Den stora ökningen av obesuttna medförde att Sydsverige kom att bli ett låglöneområde, varvid den kvinnliga lönen i Sverige befann sig på en förhållandevis låg nivå jämfört med männens löner. I Kalmar län var en kvinnlig lantarbetares lön endast en tredjedel av en mans. Även i Danmark fanns skillnader mellan lönerna för män och kvinnor, men år 1888 tjänade en tjänstekvinna cirka 70 procent av en mans lön i Danmark, vilket var klart högre än i Sverige. Vid mitten av 1800-talet var välståndet i Danmark högt jämfört med Sverige, och Willerslev menar att runt år 1870 var nationalinkomsten per individ dubbelt så hög i Danmark som i Sverige.⁷⁸

⁷⁵ Richard Willerslev, 1983, s. 15–25

⁷⁶ Richard Willerslev, 1983, s. 33–39.

⁷⁷ Christer Winberg, 1977, s. 269.

⁷⁸ Richard Willerslev, 1983, s. 39–44.

Enligt folkminnesuppteckningar som Folklivsarkivet i Lund samlade in under första hälften av 1900-talet, var det i stort de egendomslösa som reste till Danmark för att arbeta. Det var söner och döttrar till torpare och backstugusittare som var den största gruppen av emigranter och arbetsvandrare till grannlandet.⁷⁹

Perioden 1851–1910 utvandrade 82 843 svenskar till Danmark.⁸⁰ Under denna period steg Sveriges totala folkmängd från 3 482 541 till 5 522 403.⁸¹ Från 1851 till 1909 utvandrade totalt 1 143 648 svenskar.⁸² En stor del av den svenska befolkningen valde att lämna Sverige för att söka sitt uppehälle i ett annat land. Det största mottagarlandet av svenska emigranter var Amerika, men som visas ovan emigrerade även en stor mängd svenskar till Danmark och Tyskland. Den vanligaste emigranten till Danmark kom från ett sydsvenskt län. Länet söder om Göteborg och Kalmar hade flest emigranter till Danmark.

⁷⁹ Richard Willerslev, 1983, s. 41–42.

⁸⁰ *Emigrationsutredningen, Bilaga XX*, 1911, s. 73.

⁸¹ *Sveriges Officiella Statistik*, "Befolkningsrörelsen år 1911", 1914, s. 14.

⁸² *Emigrationsutredningen, Bilaga IV*, 1911, s. 156.

Tabell 1: Utvandring till Danmark 1850–1910, länsvis.

Län.	1851/90	1891/00	1901/10	Summa
Malmöhus	24 793	5 829	4 336	34 956
Kristianstads	9 910	2 516	1 257	13 683
Blekinge	3 469	2 476	1 998	7 943
Kronobergs	4 274	2 138	1 531	7 943
Hallands	4 344	502	334	5 180
Göteb.O. Bohus	2 595	588	558	3 741
Stockholms stad	1 718	453	678	2 849
Kalmar	1 161	516	320	1 997
Jönköping	570	432	238	1 240
Elfsborgs	573	107	116	796
Östergötlands	386	118	105	609
Skaraborgs	329	71	46	446
Värmlands	130	58	51	239
Stockholms län	106	45	70	221
Örebro	97	27	50	174
Gävleborgs	91	32	43	166
Västmanlands	72	19	26	117
Södermanlands	51	24	40	115
Gotlands	61	22	14	97
Västernorrlands	41	10	46	97
Uppsala	52	14	6	72
Kopparbergs	34	5	19	58
Västerbottens	45	7	5	57
Norrbottens	18	-	21	39
Jämtlands	5	1	2	8

(Källa: *Emigrationsutredningen, Bilaga XX*, 1911, s. 74. Några siffror som visar utvandringen länsvis efter kön finns ej.)

Länens utvandringsstatistik ser ut att ha påverkats av länens närhet till emigrationslandet, och Malmöhus och Kristianstads län hade störst utvandring. I *Emigrationsutrednings* siffror finns endast de medräknade som hade för avsikt att emigrera permanent och hade tagit ut utflyttningsbetyg.

De som valde att resa på arbetsbetyg finns alltså inte med i statistiken. Mörkertalet av svenskar som befann sig i Danmark kan därför antas vara stort, eftersom en inte oväsentlig del av emigranterna till Danmark endast tog ut arbetsbetyg.⁸³

Statistiken över emigranterna till Danmark visar att kvinnorna tidigt kom att dominera, och redan från år 1871 emigrerade fler kvinnor än män till Danmark. Den vanligaste emigranten till Danmark var en ogift kvinna mellan 15 och 30 år.⁸⁴ Arbeten som vanligtvis var tillgängliga för de svenska emigranterna var för männen tegelbruksarbeten, jordbruksarbete vid större gårdar och byggnads- och grundläggningsarbeten. Tillgängliga arbeten för kvinnorna var bland annat arbeten som betplockerskor, ladugårdspigor, mjölkerskor och tjänstekvinnor i städerna.⁸⁵

Den 15 maj 1875 infördes i Danmark en lag gällande *opholdsbog* för utländsk arbetskraft. För att få arbeta i Danmark krävdes det att de arbetssökande hade en *opholdsbog*, som utfärdades av polismyndigheten i Danmark. I en *opholdsbog* antecknades hur lång tid innehavaren av *opholdsbogen* befann sig på olika arbetsplatser och vilka arbetsplatserna var. I tabell 2 nedan kan vi se hur de svenska emigranterna fördelade sig inom olika yrken i Danmark.

⁸³ Richard Willerslev, 1983 s. 33–50.

⁸⁴ *Emigrationsutredningen, Bilaga XX*, tabell 7, 1911, s. 76, Richard Willerslev, 1983 s. 60–61.

⁸⁵ *Emigrationsutredningen, Bilaga XX*, 1911, s. 78.

Tabell 2: Svenskar försedda med *opholdsbøger* utskrivna av Köpenhamns polismyndighet.

År	Hantverkare		Tjänstefolk		Andra arbetare	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
1875	1 541	129	98	801	403	367
1876/80	2 285	41	184	1 854	583	442
1881/85	2 549	-	124	2 163	504	566
1886/90	1 669	-	99	1 834	444	398
1891/95	1 508	-	88	1 519	800	375
1896/00	2 053	18	99	1 595	823	350
1901/05	984	7	165	1 271	678	234

(Källa: *Emigrationsutredningen, Bilaga XX*, 1911, s. 77. Från år 1891 är även *opholdsbøger* utskrivna av Frederiksbergs polismyndighet medräknade i statistiken.)

I tabell 2 kan vi se att för svenska män i Danmark dominerade antal anställda inom hantverkaryrken medan det var yrken som tjänstekvinnor som drog till sig mest svenska kvinnor, tidvis var tjänstekvinnorna den största gruppen bland de svenska emigranterna.

Svenska tjänstekvinnor i Danmark

Tjänstekvinnornas liv i Danmark kom att styras av *tyendeloven*. Lagen trädde i kraft år 1854 och fanns kvar till 1921. Lagen krävde att tjänstefolk skulle inneha en *skuldmålsbog* som fungerade som ett redskap för social kontroll. I boken skulle det noteras när och hur länge man var anställd. Tjänstefolk hade även plikt att anmäla till- och avflyttning hos lokala myndigheter i staden. *Tyendeloven* ställde tjänstekvinnornas hela arbetskraft till

arbetsgivarnas disposition och placerade dem under arbetsgivarens "husbonderätt". Dock kunde muntliga och skriftliga kontrakt gälla framför lagen. Först efter politiskt systemskifte i Danmark år 1901⁸⁶ började demokratiska reformer även gälla för kvinnor, men reformerna fick i de flesta fall ingen större betydelse för tjänstekvinnorna eftersom de antingen inte uppfyllde ålderskravet eller så räckte deras inkomst inte till att få delta. Tjänstekvinnornas särställning genom *tyendeloven* och att de hamnade utanför de politiska reformerna bidrog till att yrket definierades som ett lågstatusyrke.⁸⁷

År 1912 hade tjänstekvinnor ungefär samma lön som andra kvinnliga försörjare, men med den skillnaden att det drogs av för kost och logi på deras lön. Arbetsvillkoren skiljde sig dock något. Tjänstekvinnornas arbetstid och arbetsuppgifter var inte begränsade. Missnöjet med yrkets villkor visade sig, enligt Vammen, i tjänstekvinnornas rörlighet. Omkring år 1900 var anställningar på en månad vanliga, vilket pekar på att herrskaps- och tjänstefolk hade svårt att anpassa sig till varandra. Arbetsmarknaden för tjänstekvinnor var även den tidvis orolig och en viss arbetslöshet existerade emellanåt. När tjänstekvinnorna förlorade sina arbeten blev de inte bara av med sin inkomst utan även sin bostad, och Vammen pekar på att tjänstekvinnorna använde sig av prostitution som ett lönesupplement för att klara sig mellan anställningarna.⁸⁸

Nya yrken blev tillgängliga för kvinnor i det danska och svenska samhället under industrialiseringen, och många tjänstekvinnor valde då att gå över till andra yrken. Även den svenska emigrationen och arbetsvandringen till Danmark började avta då industrialiseringen i Sverige öppnade en större arbetsmarknad för de egendomslösa. Efter år 1945 vände strömmen av arbetsvandrare och nu började danskar söka arbete i Sverige.⁸⁹

⁸⁶ Parlamentarismen införs i Danmark från år 1901.

⁸⁷ Tinne Vammen, 1986, s. 51–52.

⁸⁸ Tinne Vammen, 1986, s 52–55.

⁸⁹ Richard Willerslev, 1983, s. 50.

Svenska tjänstekvinnor i *Dagny* och folkminnesuppteckningar

Flickan har under barndomen varit upptagen af sin skolgång, utvandrar kanske som helt ung och lär sig i Danmark hvarken det ena eller andra af de göromål, som tillhöra en hustru; deremot har hon i det bördigare och rikare landet lärt sig en hel del anspråk, som ändå till de sista tiderna ansetts för stora för Smålandsbygden.⁹⁰

Ovanstående citat visar en bild av tjänstekvinnan som en kvinna med anspråk och utan kunskap att förestå ett hem. Att hon däremot utvecklar andra kompetenser negligerades i citatet. Kvinnan tillskrivs egenskaper av en aktör, vilket visar att identitet inte är given utan skapas, förhandlas och upprättas i ett socialt samspel med olika aktörer.

I det här kapitlet undersöker jag hur svenska tjänstekvinnor tillskrevs egenskaper och identitet i tidningen *Dagny* och i folkminnesuppteckningar. Det första avsnittet behandlar hur begreppen berättelse och bild används i studien och aktörernas betydelse för de egenskaper som tillskrevs tjänstekvinnorna. Därefter följer två avsnitt där det material som ligger till grund för analysen diskuteras. I nästa avsnitt undersöker jag hur de svenska tjänstekvinnorna tillskrevs egenskaper i *Dagny*. Egenskaper som kopplades till osedlighet, vem som gjorde anspråk på respektabilitet, och hur barn födda utanför äktenskap kopplades till icke respektabilitet. Därpå diskuterar jag hur prostitution kopplades till tjänstekvinnorna och vad en inskrivning som *offentligt fruentimmer* innebar för kvinnorna. Här lyfter jag även fram hur ett annorlundaskap påverkade bilden av de svenska tjänstekvinnorna. Därefter beskriver jag diskussionen som fördes i *Dagny* när tjänstekvinnorna önskade organisera sig. För att visa på aktörernas betydelse vid tillskrivningar

⁹⁰ *Dagny*, 1890:2, s. 46.

av egenskaper använder jag två olika material. I följande avsnitt undersöks vilka egenskaper som tjänstekvinnan tillskrivs av berättarna i folkminneuppteckningar. Nästa avsnitt klargör hur etnicitet och generationsperspektivet färgar värderingarna av "de andra", vilket diskuteras med utgång från mötet mellan det svenska och det danska i en arbetsvandring. Kapitlet avslutas med att klädval och språkets betydelse för identitetsprocessen klargörs.

I min analys av identitet som tillskrivs tjänstekvinnorna har jag valt att betona följande aspekter: *Hur uppfattas och framställs tjänstekvinnor i berättelserna, vad betraktas som svenskt och danskt och vilken betydelse ett klädval och språk kan ha för identitetsprocessen?* Detta är relevanta frågor eftersom hur tjänstekvinnorna uppfattas har betydelse för deras egen uppfattning.

Berättelse och bild

I mitt källmaterial återfinns olika berättelser rörande de svenska tjänstekvinnorna i Danmark. Jag väljer att fokusera på aktörerna bakom berättelserna och deras framställning av tjänstekvinnorna.

Berättelser skapas genom att det finns aktörer som berättar den och en mottagare för berättelsen. Aktören kan vara både berättare och mottagare. I berättelserna som förekommer i *Dagny* framträder Gertrud Adelborg och Fredrika–Bremer–Förbundet som berättare och aktörer. Artiklarna skapas i ett syfte som kommer att påverka hur berättelsen formas. Jag väljer att betrakta tjänstekvinnorna som berättelsens subjekt. Tjänstekvinnor är handlande kvinnor som tillskrivs egenskaper. Mottagare för berättelsen var i den samtid som berättelsen i *Dagny* skapades, läsarna av tidskriften. I berättelserna som återfinns i folkminneuppteckningarna är det meddelarna som betraktas som berättare och tjänstekvinnorna är berättelsens subjekt. Mottagarna för folkminneuppteckningarna var under 1950-talet forskare på Folklivsarkivet i Lund.

I berättelserna formas ett "vi" och ett den "andre" mellan berättarna och mottagarna. Den "andre" representerar det avvikande och främmande medan "vi" står för de gemensamma värdena. Olika identiteter kan formas i en och samma berättelse och Martin Alm påpekar att den egna identiteten är beroende av att man vet vad man inte är och att detta representeras av den

”andre”.⁹¹ I konstruktionen av den ”andre” upprättar berättelsens gränser som skiljer det främmande från det bekanta. Genom att presentera berättelsen som ett bevis på sanningen kan bilder av den ”andre” förstärkas och ett rådande maktförhållande kan bevaras.

Berättelserna som jag analyserar i det här avsnittet konstruerar bilder av svenska tjänstekvinnor som valde att ta tjänst i Köpenhamn. I en bild ingår bland annat tolkningar av känslor, värderingar och fakta. En bild byggs upp genom olika delar som motsvaras av exempelvis fakta eller värderingar och införs ny eller förändrad information ändras bilden. Martin Alm påpekar också att bild är ett obestämt begrepp som bygger på en underförstådd berättelse.⁹² Jag kommer att använda begreppet bild för att visa hur värderingar, motiv och mål hos berättarna innebar att tjänstekvinnorna tillskrevs vissa egenskaper och identiteter.

I en jämförande tolkning av berättelserna är mottagarens roll betydelsefull och en tolkning bör ske genom en dialog med källmaterialet. Genom att göra röster synliga från en svunnen tid vill jag levandegöra berättelserna och ge dem mening i ett historiskt sammanhang. I följande berättelser är det framförallt bilder av subjekten, som är intressanta för studien, inte subjekten i sig.

Dagny och Fredrika–Bremer–Förbundet

1859 grundade Sophie Leijonhufvud-Adlersparre och Rosalie Olivecrona *Tidskrift för hemmet*. Tidningen skulle behandla kvinnornas rättigheter och ställning i samhället, men det förekom även ett litterärt innehåll i tidskriften. *Tidskrift för hemmet* ombildades år 1885 till *Dagny* och gavs ut till år 1913, då den ersattes av tidskriften *Herta*. *Dagny* gavs ut av Fredrika-Bremer-Förbundet (FBF) som bildades år 1884 och redaktör var Sophie Leijonhufvud-Adlersparre. FBF är en partipolitiskt och religiöst obunden organisation, och tidningen kom att vara ett språkrör för kvinnosaken i samhället.⁹³ Dock kom föreningen att tillhöra en liberal falang, väl förankrad

⁹¹ Martin Alm, 2002, s. 32–33.

⁹² Martin Alm, 2002, s. 19–21.

⁹³ Göteborgs universitet, Kvinnohistoriska samlingar vid GTB:s universitetsbibliotek.

i en kristen åskådning. FBF bejakade den kristna läran, men var kritisk till den traditionella tolkningen att mannen i högre grad var Guds avbild.⁹⁴

Medlemmarna i föreningen utgjordes av personer i och kring Stockholm och ansågs tillhöra en bildningselit med liberala ansatser. FBF vände sig till de välbemedlade klasserna och socialistiska samhällslösningar stod förbundet helt främmande inför. Förbundet verkade för att förbättra kvinnors villkor inom förvärvsarbete, utbildning, sexualmoral, sociala frågor samt juridiska rättigheter, såsom kvinnlig rösträtt. Reformerna hoppades FBF skulle leda till konkreta förändringar i kvinnornas liv. Förbundet menade att de största hoten mot deras arbete fanns inom kyrka, konservativa grupper och socialistiska grupper. FBF ansåg att grupperna hade en förlegad kvinnosyn som vilade på "Kvinnan som blott naturväsen".⁹⁵

Förbundet startade också upp i en tid då sexualiteten blev ett diskussionsområde i kulturdebatten i de nordiska länderna och förbundet tog ställning för sexuell avhållsamhet både före och i äktenskapet. FBF hävdade att män i likhet med kvinnor borde kontrollera sexualdriften och att sexuellavhållsamhet var att föredra, sexualitet skulle endast vara riktad till barnalstring. Samma moraliska regler skulle gälla för män och kvinnor, vilket skulle bidra till ett kamratäktenskap som förbundet betraktade som ett äktenskapsideal. Sedlighetsdebatten kom även att leda till att kampen mot prostitution och mot reglementeringen av prostitutionen blev en del av förbundets arbete. Förbundet ville genomföra sociala reformer för att få bort prostitutionen. Det ansågs att vissa former av sexualundervisning var positiva men förbundet var emot preventivmedel. FBF avsåg att reformera sexualmoralen men förändringarna skulle äga rum inom en redan existerande värdemoral. Både naturalismens driftperspektiv och socialismens klasskamp uppfattades som hot mot moralen och sociala framsteg i samhället.⁹⁶

I *Dagny* trycktes ett antal artiklar rörande den svenska emigrationen till Danmark och det var i huvudsak Gertrud Adelborg som ansvarade för rapporteringen gällande svenska kvinnor i Danmark. Adelborg ingick i styrelsen i FBF och var mycket aktiv i Landsföreningen för kvinnans

⁹⁴ Inger Hammar, 1999, s. 246–247.

⁹⁵ Ulla Manns, 1997, s. 64–65.

⁹⁶ Ulla Manns, 1997, s. 81–95.

politiska rättigheter. Adelborg var en av de drivande bakom tillkomsten av FBFs lanthushållsskola.⁹⁷

I en skrivelse från det *Danska Kvindesamfundet* år 1888 påtalades problemet med den växande utflyttningen till Danmark och ”de svenska tjänsteflickor och de sorgliga öden, som dessa der ofta gå till mötes”.⁹⁸ I skrivelsen slogs det fast att det medförde stor fara för de oerfarna unga kvinnorna som utvandrade, då de var ensamma i ett främmande land och saknade skydd mot frestelser.⁹⁹ På uppdrag av FBF:s kommitté ”för utredning af de till Danmark utvandrade svenska allmogeflickornas ställning och arbetsförhållande” besökte Adelborg år 1889 Malmö, Lund, Helsingborg, Växjö, Karlshamn, Ronneby, Kristianstad och Köpenhamn. Även socknarna Wirestad, Nöbbeléd, Linneryd, Södra Sandsjö, Tingsås och Urshult i Kronobergs län samt Eringsboda socken i Blekinge län och Hjårsås socken i Kristianstads län besöktes. Dessutom fick Adelborg genom pastorsämbeten upplysningar som rörde Ölnehults socken i Blekinge, Markaryds socken i Kronobergs län samt även från Knislinge i Skåne. Adelborgs uppdrag var att informera sig om förhållandena som rådde bland de kvinnor som hade emigrerat och arbetade i Danmark samt att samla material till skrifter som förbundet skulle trycka. Materialet ledde också till två artiklar som trycktes i *Dagny* år 1890. Tre år senare, år 1893, kom Adelborg med en uppföljande artikel där förändringar rörande emigrationen till Danmark lyftes fram.¹⁰⁰

Bakom berättelsen som framträder i *Dagny* finns Gertrud Adelborg och FBF, som tillhör en helt annan klass och som lever under andra livsvillkor än tjänstekvinnorna. Påverkar och färgar berättarnas bakgrund och värderingar konstruktionen av berättelsen?

⁹⁷ Sökord ”Gertrud Adelborg”. www.ne.se, 2010-03-15.

⁹⁸ *Dagny*, 1889:7 ”Fredrika-Bremer-Förbundet och Svenska tjänsteflickors utvandring till Danmark”, s. 235-237.

⁹⁹ *Dagny*, 1887:7, s. 235-237.

¹⁰⁰ *Dagny*, 1890:1, ”Svenska tjänsteflickors utvandring till Danmark”, s. 2. *Dagny*, 1893:4 ”De svenska allmogeflickorna och utvandring till Danmark”.

Folkminnesuppteckningar

År 1926 fick folkminnesarkiven i Lund och Göteborg, samt Nordiska museet och landsmålsarkivet i Uppsala extra medel av staten för att utöka dokumentationen av allmogekulturen. På Nordiska museet utarbetades en frågelistverksamhet som kom att omfatta cirka 250 olika ämnesområden. Forskningsprocessen kom att delas upp i olika led, först utformades frågelistorna av forskare, sedan utförde lokalt förankrade meddelare insamlingsarbetet med hjälp av frågelistorna och slutligen bearbetade forskarna det insamlade materialet.

Några årtionden senare bildade forskningsprocessen modell för insamlandet av arbetarminnen till Nordiska museet. År 1945 startade en insamling av arbetarminnen som till viss del kom att utgå från frågelistmetoden. Skillnaden låg i att fackföreningar stod som ett mellanled mellan berättaren och museet, och att det var yngre yrkeskolleger eller förbundsfunktionärer som blev meddelare. Så småningom togs leden bort och arbetarna uppmanades att själva skriva ner sina berättelser. Målet med minnena var att belysa en kulturell variation inom det tidsskikt som de äldsta levande människorna kunde dra sig till minnes. Bo Nilsson har i en studie över arbetarminnen analyserat de villkor under vilka arbetarna berättade om sina minnen. Nilsson påpekar också att en analys av minnena där dessa betraktas som berättelser hade varit intressant, och lyfter fram funderingar över hur minnena fungerar som berättelser. Han menar att den struktur som skribenternas bilder förmedlar av den förgångna tiden skulle kunna lysa upp de innebörder, poänger och slutsatser som berättarna försökte förmedla.¹⁰¹

Arbetsminnena är just minnen och skall inte uppfattas som vetenskapligt heltäckande, men det är dokumentära minnen som förmedlar en direkt kontakt med berättarna. I minnena återges en rad olika förhållanden och villkor inom yrket och det är egna eller andras personliga minnen som berättas. Minnena bör enligt Bo Nilsson uppfattas som osentimentala, enkla, okonstlade men framförallt äkta och ärliga. Vid en jämförelse med borgerliga självbiografier visar det sig att i arbetarminnena är det inte skribentens personlighet som står i fokus utan de betraktas endast som ett medel för att föra fram berättelsen. Minnena är endast kopplade till

¹⁰¹ Bo Nilsson, 1996, s. 9–13.

en viss del av berättarnas liv, och intresset för minnet ligger i de löst sammanhållna hågkomster med bred socialhistorisk syftning och inte i berättarens personlighet.¹⁰²

Jag kommer att analysera folkminnesuppteckningarna på Folklivsarkivet i Lund som bygger på tematiska frågelistor som skickades ut till meddelare. I analysen väljer jag att betrakta minnena som berättelser, där jag fokuserar på berättarna och de egenskaper som tillskrivs tjänstekvinnorna. Meddelare var personer som åtagit sig att besvara frågorna som ställdes. Ibland handlar det om meddelarens egna minnen men ibland är meddelaren och berättaren två olika personer. Bland meddelarna dominerar lantbrukare, men även yrken som folkskollärare, cykelreparatör och målarmästare förekommer. Det finns också en tydlig övervikt av män bland meddelarna, vilket ur ett genusperspektiv har betydelse för hur bilden av den svenska tjänstekvinnan kom att se ut i berättelserna. Insamlingarna startade på 1930-talet och de folkminnesuppteckningar som används här samlades in under åren 1953, 1955 och 1956. Berättelserna bygger på frågor rubricerade under "Dansk", "Emigration" och "Husbondefolk och tjänstefolk". Frågorna kom att styra berättarna, vilket visar sig i innehållet i berättelserna som bitvis liknar varandra.

Dokumentet kännetecknas av att det finns en direktkontakt med upphovsmannen/kvinnan bakom dem och att minnena är subjektiva. Nilsson påpekar att det är viktigt att låta berättarnas värderingar och reflektioner få synas vid en användning av materialet, eftersom en censur av texterna påverkar berättarnas subjektivitet och minnet omvandlas till en rapport. Försöker en användare göra minnena exempelvis mer läsvänliga menar Nilsson att berättaren berövas sin rätt till reflektion och tolkning. Ingrepp i minnena blir ett intrång i berättarnas integritet.¹⁰³

Minnena är subjektiva vittnesbörden, men de är också en social handling där den rådande kulturen kom att påverka berättelsen. Värderingar i minnena formulerades i ett nutidsperspektiv, då berättelsen skrevs ner och genom läsare och tolkare av minnena läggs ytterligare ett tidsperspektiv till förståelsen av minnena. I min tolkning av folkminnesuppteckningarna är det viktigt att ta hänsyn till att det finns tre tidsperioder som berör minnena. Min tolkning som sker på 2010-talet av minnen som skrevs ner på 1950-

¹⁰² Bo Nilsson, 1996, s. 104–232.

¹⁰³ Bo Nilsson, 1996, s. 138, 199, 210, 225.

talet, samt att det berättarna mindes hände på slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

De olika berättelserna som kommer att användas i det här avsnittet, konstruerades under olika tidsperioder. Berättelserna i *Dagny* tillkom under den tid då svenska kvinnor frekvent rörde sig över sundet för att ta arbete som tjänstekvinnor i Köpenhamn. Berättelserna som konstrueras genom folkminnesuppteckningarna är minnen, tillbakablickar på en annan tidsperiod som färgas av den samtid de skrivs ner under. Som jag påpekat tidigare måste en analys av de olika berättelserna utföras genom en dialog med källmaterialet. Berättelserna skapades i olika kontexter vars värderingar färgade de bilder som sedan konstruerades. Bilderna och berättarna är en viktig del av berättelsen som måste synliggöras, för att nå fram till hur tjänstekvinnorna uppfattades och framställdes.

Tjänstekvinnan och sedlighet i *Dagny*

I en skrivelse till FBF i slutet av 1880-talet slog *Danska Kvindesamfundet* fast att det medförde stor fara för de oerfarna unga kvinnor som utvandrade till Danmark. FBF påpekade att alla som hade kännedom om kvinnornas situation menade att deras öden var sorgliga. Kvinnorna var ensamma i ett främmande land och saknade anhörigas skydd mot faror.¹⁰⁴ Skrivelsen resulterade i en undersökning av de svenska tjänstekvinnornas livs- och arbetssituation i Danmark. Gertrud Adelborg begav sig för FBFs räkning till södra Sverige för att uppsöka ett antal orter där hon införskaffade information om rådande förhållanden. Resultat publicerades sedan i ett antal artiklar. I dessa lyfte Adelborg fram farorna som lurade i Köpenhamn. Staden beskrevs som en farlig plats där ljusskygga individer väntade på att få dra ensamma kvinnorna i fördärvet. Det påpekades i artiklarna att det ofta var sydsvenska kvinnor från städer som ensamma tog sig till Köpenhamn och uppsökte fästekontoren där.¹⁰⁵ Fästekontoren lyftes fram som oseriösa

¹⁰⁴ *Dagny*, 1889:7, s.236.

¹⁰⁵ *Dagny*, 1890:1,2. Fästekontoren eller som det heter på danska *fæstekontor*, kan i viss del likställas med en platsförmedling. Här i texten kommer jag att använda *fästekontor* eller det danska *fæstekontor*.

och att de endast var ute efter att profitera och lura de svenska tjänstekvinnorna.

I berättelsen i *Dagny* framkommer ett samband mellan fästekontoren och de svenska tjänstekvinnor som valde att använda sig av kontoren. Adelborg skrev att tjänstekvinnorna som vände sig till Köpenhamns fästekontor var så illa ansedda i sina hemorter att andra kvinnor därifrån inte ville resa tillsammans med dem. Kvinnorna önskade även ofta en plats i Köpenhamn och inte på landsbygden.¹⁰⁶

Det är ofta dåliga svenska kvinnor som arbeta i Köpenhamn, och de hafva gifvit det svenska namnet vanrykte i Danmark. Det är kvinnor, som i syd-Sveriges städer kommit på skam, och som därför dölja sig i Danmark eller som i den danska landsbygden stält [sic] så för sig, att de icke vilja eller icke kunna återvända till hemmet.¹⁰⁷

Kanhända var det så att tjänstekvinnorna inte ville till landsbygden, eftersom de precis lämnat den svenska landsbygden bakom sig. Staden och dess möjligheter var kanske det som lockade tjänstekvinnorna när de nu lämnade sina hembygder.

Adelborg påpekade att kvinnorna från Småland undvek fästekontoren, medan kvinnorna från Kristianstad använde sig av dem för att få en tjänst. Här poängteras att det var ”stadens sämsta befolkning som utvandrade.”¹⁰⁸ Att komma från en sydsvensk stad och då framförallt från Kristianstad var enligt Adelborg ett uttryck för att kvinnorna inte var respektabla. Varför Adelborg hänvisade till just Kristianstad framkommer inte i *Dagny*, eventuellt kan det bero på att Kristianstad var en garnisonsstad, som drog till sig många unga män som var beredda att besöka prostituerade.

När *Dansk Kvindesamfund* öppnade ett fästekontor, hyllades de i *Dagny* för sin insats för svenska tjänstekvinnor. Dit kunde kvinnor vända sig utan att vara oroliga för att bli lurade. Kvinnornas oerfarenhet, dåliga språkliga kunskaper och knapphändig kännedom om *tyendeloven* gjorde att de blev bedragna vid anställningar, enligt *Dagny*.¹⁰⁹ Berättelsen konstruerar en bild av tjänstekvinnan som visar att hon inte tillhörde den kultiverade människan som hörde hemma i borgerligheten. Tjänstekvinnan tillskrivs

¹⁰⁶ *Dagny*, 1890:1, s. 7-8.

¹⁰⁷ *Dagny*, 1890:2, s. 44.

¹⁰⁸ *Dagny*, 1890:1, s. 10.

¹⁰⁹ *Dagny*, 1890:1, s. 8, 11.

oerfarenhet och dålig skolgång, vilket i sin tur påverkade deras möjligheter vid anställningar.

Den sedliga husmodern och den osedliga tjänstekvinnan

Framställningen är färgad av den borgerlighet som FBF och *Danska kvindesamfund* tillhör. Historikern Ulrika Holgersson visar att det finns olika kvinnoideal inom borgerligheten, den sysslolösa hemmafrun och den duktiga husmodern. Hemmets placering påverkade de olika kulturella idealen. På landsbygden återfinns den duktiga husmodern, medan den sysslolösa hemmafrun var en del av urbaniseringen. Borgerlighetens man skulle vara arbetsam och framgångsrik. Därför blev sysslolösa kvinnor en statussymbol som fick förkroppsliga borgerlighetens ideal. Kvinnosynen inom borgerligheten förändrades, och efter sekelskiftet 1900 försvann det vecka kvinnoidealet. I stället blev det den sunda barnaföderskan och den duktiga husmodern som framträdde. Idealet härstammade från den sunda arbetarkvinnan, där den lutheranska arbetsmoralen låg bakom idealet, men hemmet var också att betrakta som kvinnornas kall. Arbetet var centralt men kunde även förverkligas i hemmet.¹¹⁰

Borgerlighetens duktiga husmoder hade dock fortfarande hjälp av tjänstekvinnor. De ville ha moraliska tjänstekvinnor som var ödmjuka och nöjda med det enkla i livet och det var borgerlighetens husmödrar som skulle ”uppfostra” dem. Den som gjorde anspråk på respektabiliteten hade auktoritet att bestämma vad som räknades som respektabelt.¹¹¹

Tjänstekvinnorna kom från en bondekultur på landsbygden. Genom flytten till städerna kom de att bli en del av proletariseringen. Samtidigt som bondekulturen ansågs vara utan moral, idealiserades allmogekulturen i ett nationalistiskt skimmer, där naturens sunda inverkan på människan lyftes fram. Men naturens påverkan på arbetarklassen från landsbygden framställdes även som smutsig och som ohälsosam. När borgerlighetens kvinna framställdes som finlemmad och skör var det för att skilja dem från arbetarkvinnorna. Arbetarkvinnor sammanlänkades med naturen och var utvecklade för hårdare kroppsarbete, medan borgerlighetens kvinnor var civiliserade och deras finlemmade kroppar lämpade sig mer för

¹¹⁰ Ulrika Holgersson, 2005, s. 207–208, 216–218.

¹¹¹ Beverly Skeggs, 1997, s. 12.

tankearbete.¹¹² Genom ett motsatsförhållande skapade borgerligheten skillnader, medan arbetarkvinnorna var smutsiga och grova var borgerlighetens kvinnor rena och veka. Här framställdes natur som något smutsigt och civilisation som rent. Beverly Skeggs påpekar att borgerligheten skapar sin respektabilitet genom att ta avstånd från arbetarklassen.¹¹³

Vammen visar i sin studie av tjänstekvinnor i Köpenhamn att borgerlighetens könsarbetsdelning mellan man och kvinna, men även mellan husmoder och tjänstekvinna placerade människor inom manuellt arbete och intellektuellt arbete. Det manuella arbetet innebar olika grader av kontakter med andra människors kroppar. Tjänstekvinnor bar på sociala koder och vaner som borgerligheten klassade som orena. Vammen menar att förbindelsen mellan det som betraktades som orent och tjänstekvinnor kan förklara den underordning som drabbade tjänstekvinnor. Men även att borgerligheten rättfärdigade den hierarkiska ordning som fanns i samhället och spridningen av borgerlighetens normer och värderingar.¹¹⁴

Tjänstekvinnor som ogifta mödrar och flickor

I *Dagny* läggs fokus på de många faror som lurade på tjänstekvinnor. Framförallt var det Köpenhamn med storstadens alla frestelser som sågs som farlig och något som kvinnorna borde undvika. De tjänstekvinnor som valde att söka sig dit, stämplades som icke respektabla och svärtade ner det svenska ryktet. Kvinnornas brist på respektabilitet lyftes fram som en orsak till att de ogifta tjänstekvinnorna ofta fick barn som de sedan åkte hem med och lämnade till föräldrar eller så utackorderades barnen. Därefter återvände tjänstekvinnorna till Danmark för att åter ta tjänst.

Men en af utvandringens mörkaste sidor är dock det sedliga förfall, som åtföljer densamma. I hvarje socken berättas om kvinnor, som blifvit hemskickade med 1, 2 à 3 barn. [---] Ibland kunna flickornas föräldrar åtaga sig barnen, och då återvänder modern vanligen till Danmark, hemsänder någon gång lite penningar; mången gång låter hon ej höra af sig, förr än hon kommer med ett barn till.¹¹⁵

¹¹² Ulrika Holgersson, 2005, s. 31–43.

¹¹³ Beverly Skeggs, 1997, s. 78.

¹¹⁴ Tinne Vammen, 1986, s. 257–259.

¹¹⁵ *Dagny*, 1890:2, s. 46.

Citatet ovan belyser att Adelborg såg de ogifta mödrarna som en av arbetsvandringens värsta konsekvenser. I berättelsen framkommer det även att tjänstekvinnorna återkom mer eller mindre "förvildade" från Danmark, och Adelborg ansåg att föräldrarna i Sverige hade del i kvinnornas icke respektabla uppträdande i Danmark.

Förunderligt är ock huru litet många föräldrar anse sedlighetsbrott som synd och skam. Jag hörde mången gång uttryck såsom: 'Det kommer inte flera barn till världen än Gud vill' och 'Ja det har gått vår flicka riktigt bra i Danmark. Visst har hon ett barn derifrån, men det betalar hon oss för, så att det är ingenting att säga på'.¹¹⁶

I artiklarna talade man även om "de goda hemmen" men Adelborg förundrades över hur lite föräldrar som ansåg att sedlighetsbrott var "synd och skam". Tjänstekvinnornas föräldrar ansågs ha del i deras förfall, då de inte tog avstånd från döttrarnas icke respektabla uppförande. Föräldrarnas åsikter rörande att deras dotter fått barn utan att vara gift, men trots det var en bra dotter visade på en skillnad i betraktelsen av vad som var respektabelt och icke respektabelt. Uttrycken som förekom i *Dagny* visade på ett fördömande av tjänstekvinnorna och deras uppförande. Yrkesgruppen tjänstekvinnor likställdes vid ett tillfälle med *offentlige fruentimmer*¹¹⁷ i *Dagny*. Genom att svenska tjänstekvinnor liknades med prostituerade fick de också dåligt rykte i Danmark. Idealet för en kvinna i samtiden var att vara gift, och de ogifta tjänstekvinnorna som fick barn utanför äktenskapet hamnade långt bort från idealet.¹¹⁸

Kvinnorna som var delaktiga i tidskriften *Dagny* var inte "vi" med tjänstekvinnorna utan hade en betraktarroll utifrån och ovanifrån. Tjänstekvinnan tillhörde en klass som var underordnad borgerlighetens kvinnor och blev i berättelsen ofta benämnd som "flicka" och inte som en jämställd kvinna. Genom att använda suffixet "flicka" markerade man nedlåtande att det handlade om inte fullt utvecklade kvinnor. Adelborgs berättelse lyfte fram det orena och "billiga" som kvinnorna i arbetarklassen ofta likställdes med.

¹¹⁶ *Dagny*, 1890:2, s. 47.

¹¹⁷ 1874–1906 var prostitution legaliserad i Danmark. Prostitution blev att betrakta som ett yrke. Kvinnorna som skrevs in som prostituerade hos polismyndigheten gick under namnet *offentlige fruentimmer*.

¹¹⁸ *Dagny*, 1890:2, s. 41.

Lisbeth Holck Jensen kritiserar i rapporten ”Kvindebevægelsen og de svenske tjenestepiger i Danmark” Adelborgs artikel från 1890 som visade fram de svenska tjänstekvinnorna som icke respektabla. Holck Jensen menar att Adelborgs siffror är missvisande.¹¹⁹ Adelborg påpekade i *Dagny* att de sydsvenska kvinnorna på landsbygden inte födde fler barn utanför äktenskapet än på landsbygden i övrigt.¹²⁰ Men Holck Jensen visar att siffrorna för barn födda utanför äktenskapet av sydsvenska kvinnor låg under den allmänna nivån i såväl Sverige som Danmark. Av 552 barn som var födda utanför äktenskap från 13 olika församlingar i Småland, Blekinge och Skåne hade endast 65 koppling till Danmark. Tjänstekvinnorna som arbetsvandrade till Köpenhamn skiljde sig i allmänhet inte från andra svenska kvinnor i frågan rörande barn födda utanför äktenskapet. Dock påpekar Holck Jensen att det kan finnas en vilja hos borgerligheten att fasthålla sina positioner i samhället som låg bakom Adelborgs framställning av svenska tjänstekvinnor som icke respektabla.¹²¹ Adelborgs påpekande i *Dagny* ”att antalet derstädes från Danmark härstammande i Sverige födda oäkta barn är ofantligt stort,...”¹²² visar sig vara helt obefogat vid en genomgång av de siffror som presenteras i *Dagny*. För att belysa bilden av hur arbetsvandringen påverkade att det föddes oäkta barn utanför äktenskapet måste det även lyftas fram hur många kvinnor som det fanns på orten och hur många av dessa som arbetsvandrade till Danmark.

Enligt etnologen Jonas Frykman är det bland annat de sociala och kulturella skillnaderna som finns mellan olika platser i landet som påverkade var det föddes flest utomäktenskapliga barn och hur mödrarna kom att betraktas. Frykman menar också att risken för att en kvinna skulle föda barn utanför äktenskapet påverkades av det hierarkiska samhälle hon levde i. Kvinnor som befann sig långt ner på den sociala stegen förväntades att underordna sig och lyda de som var i en överordnad position. När ett utomäktenskapligt barn föddes var det kvinnan som fick ta ansvar, samhället förväntade sig av mannen att han skulle ta konsekvenserna av sitt handlande

¹¹⁹ Lisbeth Holck Jensen, 2001, s. 22–23.

¹²⁰ *Dagny*, 1890:2, s. 48.

¹²¹ Lisbeth Holck Jensen, 2001, s. 22–23.

¹²² *Dagny*, 1890:2, s. 48.

men den offentliga förnedringen drabbade endast kvinnorna. Kvinnan fick sitt liv och sin status förändrad när barnet kom.¹²³

Adelborg påpekade i *Dagny* att tjänstekvinnor som arbetsvandrade till Danmark var den grupp av kvinnor som vanligtvis födde barn utanför äktenskapet. Tjänstekvinnorna kom till stor del från de lägsta klasserna i samhället och var unga, vilket kom att påverka deras underordning. Men även yrkets låga status och speciella villkor påverkade kvinnornas underordning. Då tjänstekvinnorna hade sin bostad på arbetsplatsen, innebar även det att kvinnorna i sin bostad hade en utsatt position. Faktorer som enligt Frykman ökade risken för att bli en ogift moder. I *Dagny* framkom det också att det var kvinnorna som kom hem med barnen.¹²⁴ Några fäder nämndes aldrig utan det var tjänstekvinnorna själva som fick ansvara för barnen.

Arbetsvandringen både inom och utanför landets gränser satte igång en debatt rörande osedlighet. Kvinnor som återvände till hembygden från Stockholm eller från Danmark med utomäktenskapliga barn var också ett bevis på orternas omoral och sedlighetens förfall. Frykman påpekar att i exempelvis Småland föddes sällan utomäktenskapliga barn. Därför kunde en arbetsvandrande kvinna som återvände hem som ogift mor öka statistiken drastiskt.¹²⁵ I början av 1900-talet började man se en viss skillnad i synsätt på hur ogifta mödrar och prostituerade framställdes, kvinnorna skulle inte längre likställas. Samhällets förändrade syn märks bland annat genom de föreningar som startades för att hjälpa ogifta kvinnor med att få juridisk rätt gentemot fadern och därmed ett underhåll till barnet.¹²⁶

Föräldrarna som blev synliga i berättelsen i *Dagny* valde att bortse från Adelborgs moraliska invändningar mot ogifta mödrar och fokuserade på att dottern var arbetsam. De kulturella och sociala skillnaderna mellan föräldrarnas och Adelborgs synsätt blir tydliga i deras bedömning av den ogifta modern.

¹²³ Jonas Frykman, 1977, s. 203.

¹²⁴ *Dagny*, 1890:2, s. 47.

¹²⁵ Jonas Frykman, 1977, s. 14, 188–190, 203–215.

¹²⁶ Karin Lützen, 1998, s. 404.

Tjänstekvinnor och prostitution i *Dagny*

Prostitution en överlevnadsstrategi

Att tjänstekvinnorna ibland likställdes med *offentlige fruentimmer* framkommer i avsnittet ”Tjänstekvinnor och sedlighet i *Dagny*”, och Adelborg visade med hjälp av siffror på en hög frekvens av prostituerade bland svenskorna i Köpenhamn. År 1899 var 866 kvinnor dömda för osedlighet. Av dem var 122 svenskor, och av dem som dömts för barnmord eller liknande brott var 19 procent svenskor. I berättelsen utgick man uteslutande från att de dömda kvinnorna kom från samhällets lägre klasser.¹²⁷

I forskningsläget lyfter jag fram Henrik Zip Sanes studie av ”Kriminalitet og Fremmedangst”, som stödjer Adelborgs påstående rörande antalet svenska tjänstekvinnor som prostituerade sig. Zip Sane påpekar att bland de prostituerade i de danska städerna fanns ett stort antal svenska tjänstekvinnor. Svenska kvinnor och danska kvinnor som var inflyttade från landsbygden, var vanligt förekommande bland de prostituerade i Köpenhamn. Den kriminalitet som kvinnorna till största del ägnade sig åt var prostitution och kvinnorna befann sig oftast i en ålder som räknades till arbetsförålder, 20–49 år. Men Zip Sane anser också att just den här gruppen av kvinnorna var sårbara när konjunkturen i samhället förändrades. Att prostituera sig blev en överlevnadsstrategi mellan arbetena.¹²⁸

Även Birgitta Possing lyfter fram att många prostituerade rekryterades bland arbetslösa kvinnor, tjänstekvinnor och fabriksarbeterskor.¹²⁹ Att kvinnornas prostitution hängde samman med möjligheterna att få andra arbeten, låga kvinnolöner och karaktären av tidigare arbeten är inte förvånande med tanke på de få utvägar som fanns för kvinnor som hamnade utanför arbetsmarknaden runt sekelskiftet 1900. Skillnaden mellan livet på landsbygden och det nya stadsliv som mötte kvinnorna var stor och tjänstekvinnornas brist på fritid gjorde att kvinnorna blev isolerade och hade svårt att skapa nya kontakter och delta i organiserade verksamheter.

¹²⁷ *Dagny*, 1893: 4, s. 118.

¹²⁸ Henrik Zip Sane, 1998, s. 230–239.

¹²⁹ Birgitta Possing, 1979, s. 51.

Kvinnorna hade endast sin arbetskraft att sälja och därmed blev steget in i prostitutionen för ensamstående kvinnor en möjlig ekonomisk väg att gå.

I *Dagnys* framställning av prostitution och osedlighet är nyanser stundom hårfina. Uttrycket osedlig används ibland när det var *offentlige fruentimes* som avsågs, men uttrycket kunde även hänvisas till betraktelsen av kvinnor från arbetarklassen som inte följde borgerlighetens regler för vad som var respektabelt. Kvinnor som rörde sig i det offentliga rummet kom att betraktas som icke respektabla, vilket kom att innebära att vissa gator och platser inte kunde beträdas av kvinnor som sågs som respektabla.¹³⁰ För att kunna vistas i de offentliga rummen var respektabla kvinnor tvungna att utveckla strategier, som gav dem tillträde till exempelvis gatorna.

Den officiella förklaringen till att legaliseringen av prostitutionen genomfördes var i alla länder sjukdomskontroll, men det var uteslutande kvinnor från arbetarklassen som kom att stå under övervakning. Kontrollen innebar en kategorisering av kvinnor, där icke respektabla skulle skiljas från respektabla.¹³¹

Tjänstekvinnor och offentlige fruentimes

Under åren 1874 till 1906 var prostitution legaliserad i Danmark. Legaliseringen fungerade som ett säkerhetsnät för arbetarklassens kvinnor när de blev arbetslösa. Men det går även att betrakta legaliseringen ur ett annat perspektiv då kvinnor som blev anhållna av polis kunde tvångsinskrivas som *offentlige fruentimes* och därmed utsattes för en mängd krav och restriktioner. Tvångsinskrivningen kunde ske av två olika anledningar, en kvinna som hade fått en varning av polisen och efter det vid en visitering fanns vara smittad av en venerisk sjukdom. Uteblev kvinnan sedan från följande läkarundersökningar skedde en tvångsinskrivning. Tvångsinskrivning kunde även ske om kvinnan inte vara smittad men misstänktes för prostitution.¹³² Även om de inte hade varit prostituerade tidigare blev de nu tvingade att prostituera sig, det vill säga de fick inte arbeta inom andra yrken. Det var endast tillåtet att bo på speciellt hänvisade platser och inte tillsammans med barn eller man. Kvinnorna hade inte heller rätt att neka polisen tillträde till deras bostad och var tvungen att underkasta

¹³⁰ Anna Jansdotter, Yvonne Svanström, 2007, s. 16–17.

¹³¹ Anna Jansdotter, Yvonne Svanström, 2007, s. 16–17.

¹³² Karin Lützen, 1998, s. 233–234.

sig hälsoundersökning när polisen krävde det. *Offentlige fruentimes* var också tvungna att inneha en prostitutions *skuldmålsbog* där all data rörande kvinnan skulle skrivas ner.¹³³ Att *offentlige fruentimes* inte fick bo tillsammans med sina barn, kunde eventuellt vara en av orsakerna till att de svenska tjänstekvinnorna kom till sitt föräldrahem i Sverige och lämnade sina barn för att sedan återvända till Danmark.

Dubbelmoralen i legaliseringen av prostitutionen går att spåra i diskussionen som fanns kring lagförslaget.

Een af samtidens 'reglementarister', læge Edward Ehlers, mente i et debatinlæg på den ene side, at kvinderne selv var skyld i eller havde lyst til prostitutionen, hvilket var fordærveligt. Men på den anden side var prostitutionen en nødvendig 'lynafleder' for at beskytte sædelige borgeres ægteskaber.¹³⁴

Kvinnorna som prostituerade sig föraktades för att de var fallna och dåliga kvinnor, men samtidigt betraktades prostitutionen som något nödvändigt för att de borgerliga äktenskapen skulle behålla sin renhet. Det paradoxala med legaliseringen var också att under slutet av 1800-talet rörde sig Danmark i riktning mot demokrati, samtidigt som en grupp kvinnor till viss del fråntogs sina medborgerliga rättigheter. Det framkom genom diskussioner i den danska riksdagen att lagarna kring prostitutionen kränkte de prostituerade kvinnornas personliga frihet. Det var framförallt tvångsregistreringen och tvångsvisitationen som man menade inte var förenliga med begreppet "personlig frihet" i grundlagen. Utomäktenskapligt sex blev en nationell fråga med dubbelmoral, män fick tillgång till kvinnor från en särskild klass, medan samma kvinnor straffades för att de gav männen tillträde.¹³⁵ Vammen visar att det var borgerlighetens moraliska ståndpunkter som var norm. Kvinnorna som drevs till prostitution tillskrevs omoral i en tidsperiod då kvinnorna hörde hemma i hemmets sfär, då det borgerliga idealet av kvinnor var att vara icke sexuell och att all sexuell kontakt borde ske inom äktenskapet.¹³⁶ För att borgerlighetens höga moral skulle upprätthållas krävdes det att det fanns tillgänglig sexuell arbetskraft

¹³³ Birgitta Possing, 1979, s. 46–57.

¹³⁴ Birgitta Possing, *Prostitutionsbetænkningen* 1887, 1979 s. 46.

¹³⁵ Merete Bøge Pedersen, 2007, s. 140–144.

¹³⁶ Tinne Vammen, 1986, s. 198–210.

utanför hemmen till männen från borgerligheten som inte var gifta eller ville söka sig utanför äktenskapet.¹³⁷

Legaliseringen av prostitutionen kom även att bli en del av sedlighetsdebatten som tog fart under 1870- och 1880-talet då bland annat George Brandes och August Strindberg kritiserade borgerlighetens dubbelmoral. Det hävdades att båda könen hade rätt till ett sexualliv. I kvinnorörelsens inlägg hävdades däremot att kvinnor sällan hade samma starka könsdrift som män, vilket kunde ursäktas männens rätt till sex utanför äktenskapet, men att det var att föredra att både kvinnor och män var oskulder när de ingick äktenskap. Kunde man genomföra ett kyskhetskrav även för män skulle inte de *offentlige fruentimmer* behövas längre.¹³⁸

I Köpenhamn kom danslokaler och ”pynt” att förleda de svenska tjänstekvinnorna enligt *Dagny*. Men även agenter beskylldes för att förleda kvinnorna. Agenterna och då framförallt de danska i Köpenhamn framställdes i kopplerliknande ord. Det beskrivs hur kvinnor lockades från en resande grupp av tjänstekvinnor, och hur de sedan lurades att bli skyldiga agenterna pengar som de sedan fick arbeta av och så vidare.¹³⁹

Äro flickorna vackra, låter kommissionären ofta dagarna gå utan att skaffa dem plats. Han kvarhåller deras betyg, så att de ej kunna söka plats på annat ställe. De komma för hvarje dag i allt större skuld till honom för logis m.m., och tvingas sålunda mången gång att såsom han önskar träda i hans tjänst, då förförelsen blir nästa steg. En flicka hade blifvit lofvad god plats, men direkt blifvit bunden i lastens tjänst.¹⁴⁰

Det går att spåra olika positioner när prostitution blev ett försörjningsmedel mellan arbeten och i väntan på äktenskap. De prostituerade kvinnorna gifte sig i lika stor utsträckning som andra kvinnor och när de fick andra arbeten slutade de att prostituera sig.¹⁴¹ Kvinnornas egen klass hade enligt Vammen en större förståelse för deras yrkesval och försörjningssituation. De lägre klasserna visade inte samma förakt som borgerligheten gentemot kvinnor som valde prostitution som ett försörjningssätt.¹⁴² Tjänstekvinnorna gick

¹³⁷ Tinne Vammen, 1986, s. 191.

¹³⁸ Lisbeth Holck Jensen, 2001, s. 9–11.

¹³⁹ *Dagny*, 1890: 1, s. 9.

¹⁴⁰ *Dagny*, 1890: 1, s. 9.

¹⁴¹ Birgitta Possing, 1979, s. 50–57.

¹⁴² Tinne Vammen, 1986, s. 210.

mellan olika positioneringar när de förflyttade sig mellan tjänstearbete och prostitution.

Joanna Bourke påpekade att i England under 1800-talet och in på 1900-talet kunde kvinnor från arbetarklassen välja att prostituera sig en kortare period för att därefter återgå till andra yrken. Prostitution kunde även innebära ett visst mått av självständighet för arbetarkvinnorna och en inkomst som kunde konkurrera med en inkomst från industri. Men att borgerlighetens disciplinering av arbetarkvinnorna gällande undertryckandet av sexuella känslor ledde till en isolering av prostituerade från arbetarklassen och efter det fick inte sexuella sedvänjor som var kopplade till prostitution sammankopplas med arbetarklass.¹⁴³

Svenska tjänstekvinnors annorlundaskap

Borgerlighetens fördömande av de kvinnor som valde eller blev tvingade att försörja sig genom prostitution byggde på deras möjlighet att diktera vilka regler som gällde för moral och respektabilitet. Auktoritetens regler styrde det tyckande och tänkande som blev norm i samhället. Arbetarklassens kvinnor blev betraktade som billiga och orena, då de uppfattades som annorlunda jämfört med borgerlighetens kvinnor. Samtidigt var överlevnaden av borgerlighetens renhet beroende av arbetarklassens orenhet. *Dagny* framställde de svenska tjänstekvinnorna i Köpenhamn som lättledda och icke respektabla. Kvinnorna som valde att stanna i Köpenhamn var dåliga kvinnor och de skämde ut svenska kvinnor.¹⁴⁴

Inom den danska poliskåren påpekades det att tjänstekvinnorna attraherades av att springa ute om nätterna och på så sätt drogs till prostitutionen. Uttrycken som används tydliggör att tjänstekvinnorna tillhörde en annan grupp och blev av poliskåren, skribenten i *Dagny*, och i uttalandet av läkaren Edward Ehlers betraktade som ”de”. En polisman som Adelborg hade intervjuat i Köpenhamn påpekade också att kvinnorna tillhörde en annan grupp genom att referera till deras etniska ursprung.

¹⁴³ Joanna Bourke, 1994, s. 1-26.

¹⁴⁴ *Dagny*, 1890:2, s. 44.

Han stödde denna sin åsigt bland annat derpå, att t.ex. bland 18 för osedlighet under 3 månader tilltalade svenska kvinnor, 9 sade sig redan i Sverige hafva trädt in på lastens bana. Detta skulle då tyda på att det är de osedliga flickorna, som lemna Sverige. [---] Vidare visade han huru 'Beretning om Köpenhavns Politi' år 1887 bland de prostituerade i Köpenhamn upptog ej mindre än 87 kvinnor från Sverige. Från Köpenhamn vore under samma tid 254. Han var emellertid ej ensam om detta hårda omdöme. Nej, det mötte mig öfverallt i Köpenhamn. Det sades att man började blifva rädd att använda de svenska tjänsteflickorna, emedan man sällan lyckades träffa på någon sedlig flicka.¹⁴⁵

Citatet tydliggör att kvinnorna var svenska och att det var svenska kvinnor som blev betraktade med förakt. Uttalandet i *Dagny* visade att de svenska kvinnorna inte likställdes med de danska kvinnorna, vilka betraktades som bättre. Även Birgitta Possing påpekar att dåtidens sedlighetspolis såg något annorlunda på kvinnorna som kom att skrivas in som *offentlige fruenter*. Sedlighetspolisen menade att det var tjänstekvinnor som börjat "springa ute" på kvällarna och tyckte om att umgås med män. Det var kvinnornas dåliga egenskaper som låg bakom valet att bli *offentlige fruenter*, kvinnorna sågs som lata och slöa.¹⁴⁶

Åsikterna i ovanstående citat är färgade inte bara av ett klass- och genusperspektiv utan även av ett etniskt perspektiv, vilket framkommer när den danska polismannen, enligt Adelborg, påpekade att det var många svenska kvinnor bland de prostituerade och att det var svårt att träffa på någon respektabel svensk tjänstekvinna. Polismannen lade i de etniska värdena in de svenska tjänstekvinnornas annorlundaskap. Genom att lyfta fram att kvinnorna var svenska är det minoritetens utanförskap som färgar värderingarna rörande de svenska tjänstekvinnorna. Saskia Sassen framhåller att även vid arbetsvandring över endast ett kort avstånd, där ungefär samma etniska och kulturella miljö mötte arbetsvandraren, kom de att vara en outsider, det vill säga en som inte tillhörde det lokala samhället.¹⁴⁷ De svenska tjänstekvinnorna kom från en etnisk och kulturell miljö som var väldigt lik den danska, men blev ändå betraktade som annorlunda. Det var

¹⁴⁵ *Dagny*, 1890:2, s. 47–48.

¹⁴⁶ Birgitta Possing, 1979, s. 51.

¹⁴⁷ Saskia Sassen, 2000, s. 18.

också annorlundaskapet som kom att ligga bakom en främlingsfientlig inställning mot arbetsvandrarna.¹⁴⁸

När Adelborg betonade svenskheten hos tjänstekvinnorna i tidigare citat är det nationalpatriotiska värden som lyftes fram. Adelborg menade att tjänstekvinnorna smutsade ner svenska moralvärderingar och genom kvinnornas uppförande liknades svenskhet med något omoraliskt. Svenska tjänstekvinnor tillskrevs som grupp en identitet i *Dagny*, som icke respektabla kvinnor som stundtals likställdes med prostituerade. Däremot fördömde inte lägre klasser kvinnorna särskilt hårt utan kvinnornas val ansågs vara ett sätt att försörja sig. Kvinnorna som prostituerade sig gjorde det på grund av de omständigheter som drabbade dem. Även samhället visade genom legaliseringen en viss förståelse för kvinnornas svårigheter, då det rådde stor arbetslöshet. Legaliseringen måste dock i högsta grad ifrågasättas, då den inte tillkom för kvinnornas skull.

Tjänstekvinnor och husmödrar i *Dagny*

År 1904 infördes en artikel i *Dagny* som lyfter fram diskussionen kring tjänarinnefrågan. I frågan ställde sig FBF på husmödrarnas sida. Att tjänstekvinnorna önskade en sammanslutning ansågs vara bra, men däremot att husmödrarna endast fick vara passiva medlemmar och inte hade röst- eller beslutanderätt ansågs vara anmärkningsvärt. Tjänarinneföreningen hade arbetat fram ett kontrakt som väckte ogillande.

Icke desto mindre har kontraktets form och innehåll bland husmödrarna i vår hufvudstad väckt det största ogillande, och den sympati, som de annars skulle varit redobogna att ägna åt sina tjänande systrars sak, har förbytts i en känsla af misstroende, som icke kan annat än vara till skada för vårt hem- och familjelif.¹⁴⁹

I tidskriften ansåg man att alla förpliktelser ålades husmödrarna och att tjänstekvinnorna inte hade några skyldigheter. Det framkastades ett förslag om att bilda en husmodersförening som motvikt men i FBF sågs det här förslaget som mindre bra, då man menade att det endast var få

¹⁴⁸ Saskia Sassen, 2000, s. 18.

¹⁴⁹ *Dagny* 1904:4, s. 93.

tjänstekvinnor som anslutet sig till föreningen och en motpart skulle kunna driva in tjänstekvinnorna under ”socialismens hägn” och en klasstrid skulle vara ett faktum.

...det är under splitets och hatets tecken detta parti alltid sökt vinna sina ändamål. Vi ha sett de olyckssaliga följderna af partistriderna mellan arbetsgifvare och arbetare, mångdubbelt ödesdiger blefve striden om den fördes in på hemmets botten.¹⁵⁰

I artikeln lyftes också problemet rörande tjänstekvinnor som ”flyr” yrket upp. Det som lockade tjänstekvinnor att söka andra arbeten ansågs vara en frihetsönskan. Det var längtan efter en egen bostad och önskan om att äga sin egen tid. FBF menade att tjänstekvinnornas status måste höjas och utbildning var nyckelordet. Yrkesskolor och bättre kontrollerade tjänare- och ålderdomsförsäkringar och pensioner skulle rädda kvar de ”goda tjänarna” till yrket.¹⁵¹

Utbildningen blev en form av kontroll och socialisering av tjänstekvinnorna som skulle gynna borgerlighetens kvinnor i form av tjänstekvinnor stöpta i rätt form. Tjänstekvinnorna och kvinnorna i FBF tillhörde två olika klasser och i båda grupperna tog man ställning för sin klass och identifierade sig genom sin klasstillhörighet. Förbundet ”räds” att tjänstekvinnorna skulle drivas närmare socialismen som stod för en motsats till borgerlighetens kvinnors egen klasstillhörighet. Samtidigt påpekade förbundet att kampen för kvinnliga rättigheter vann på att inte ha någon partifärg.¹⁵² Kvinnor är inte en homogen grupp utan påverkas av värderingar som formas i den samhälleliga struktur de är en del av.¹⁵³ Klasspositionen visade sig vara en starkare identitetskategori i förhållande till kön. Dock menade kvinnorna i FBF att deras kamp hade varit lättare om det hade varit kön som styr identitetsprocessen och försökte lyfta fram det gemensamma könet som låg bakom kampen. Men hur ska en grupp kunna dela erfarenhet när det är många olika faktorer runt om som styr identitetsprocessen? Vad hade egentligen tjänstekvinnorna gemensamt med borgerlighetens kvinnor förutom kön, går det att bortse från alla andra skillnader?

¹⁵⁰ *Dagny* 1904:4, s. 94–95.

¹⁵¹ *Dagny* 1904:4, s. 95–96.

¹⁵² *Dagny* 1904:4, s. 95.

¹⁵³ Joan Wallach Scott, 1988, s. 25.

Berättelserna i *Dagny* tillskriver till största del tjänstekvinnorna egenskaper som icke respektabla, vilka andra egenskaper kan andra berättelser visa fram?

Tjänstekvinnan i folkminnesuppteckningar

I folkminnesuppteckningarna framkommer olika bilder av de svenska tjänstekvinnorna i Köpenhamn. När en svensk tjänstekvinna återvände från Danmark med barn vid sin sida var det vanligt att uttrycket ”hon har gjort en Danmarksresa”¹⁵⁴ användes för att tala om kvinnans situation. Uttryckssätt som ”lösa i köttet” användes för att beskriva kvinnorna men berättarna i folkminnesuppteckningarna poängterar också att det inte var särskilt vanligt förekommande att tjänstekvinnorna kom hem som ogifta mödrar. Även om folkminnesuppteckningarna lyfter fram att en del kvinnor blev gravida när de hade tjänst i Danmark tillskriver de också kvinnor egenskaper som att de: ”är duktiga och tar för sig”. Kvinnorna framställs som eftertraktade yrkeskvinnor som valde att ta högre betalda arbeten i Köpenhamn. Folkminnesuppteckningarna vittnar om att de svenska tjänstekvinnorna som tog plats i Köpenhamn ansågs vara noggranna, husliga och samvetsgranna. Stora städer som Köpenhamn var populära bland de svenska ungdomarna och arbetsförhållandena var bättre med högre lön. Många av svenskorna som tog arbete i Köpenhamn gifte sig ofta med en dansk och hade på så vis många anförvanter i Köpenhamn. De som återvände hem hade ofta en sparad slant och kunde exempelvis skaffa sig ett eget boende i sina hemtrakter. Berättarna i folkminnesuppteckningarna lyfter fram de bättre arbetsförhållandena som mötte svenskarna när de kom till Danmark.¹⁵⁵

I folkminnesuppteckningarna bildar ursprung och klass gemensamma kategorier, mellan berättarna och tjänstekvinnorna. Berättarna i folkminnesuppteckningarna kommer från samma trakt och har liknande bakgrund som de tjänstekvinnor som förekommer i deras nedtecknade minnen. Många av tjänstekvinnorna kom från backstugor och torp, men

¹⁵⁴ Folklivsarkivet, folkminnesuppteckningar, M 12112:1–11.

¹⁵⁵ M 12106: 1–3, M 12108: 1–6, M12145: 2.

även från hantverks- och arbetarklassen.¹⁵⁶ Orden som förekommer i berättelserna har en positiv anda ”Hon har haft det bra hos en familj och tjänat en bra slant”¹⁵⁷, ”ansågs vara mindre hemfallna åt slarv, husligt samvetsgranna”.¹⁵⁸ Folkminnesuppteckningarna lyfter också fram att de svenska tjänstekvinnorna ansågs vara ansvarstagande; ”Svenska flickor i familjer fick ibland förtroende att ta med sig de danska barnen när de besökte sina hem”.¹⁵⁹ De svenska tjänstekvinnornas popularitet framkommer i folkminnesuppteckningarna och det berättas om lyckade giftermål.

...två kvinnor som reste till Danmark och tog plats, båda gifte sig snart, den ena med en rikstalesman som hette Rasmundssan och blev rik och välbärgad, den andra med en trädgårdsmästare...¹⁶⁰

Ett annat exempel på giftermål är ”en flicka som gifte sig med en hotellägare”.¹⁶¹ De svenska tjänstekvinnorna framställs i folkminnesuppteckningar som respektabla kvinnor. Det var kvinnor som genom val och handling förändrade sitt liv i en positiv riktning.

När tjänstekvinnorna hade blivit gravida i Köpenhamn, talade man i folkminnesuppteckningarna om tragedier och ”den tidens fosterfördrivning var i regel med avkok på fosfortändstickor ofta med döden som följd”.¹⁶² Endast i några fall i berättelserna betecknades tjänstekvinnorna som icke respektabla och överlag betraktades de ur ett ”vi” förhållande. Klassgemenskapen som skymtar fram är mer än ekonomiska speglingar, och berättarna agerade utifrån olika gemensamma kategorier i sin berättelse där tjänstekvinnorna betraktades som arbetsamma och respektabla.

Folkminnesuppteckningarna tillskrev inte de svenska tjänstekvinnorna en position som prostituerad, och med några få undantag användes inte några nedvärderande ord angående kvinnor som fick barn utanför äktenskap. Avsaknaden av de prostituerade kvinnorna i berättelserna i folkminnesuppteckningarna kan också ha påverkats av den kontext

¹⁵⁶ M 12123: 1–8, M 12117: 1–25.

¹⁵⁷ M 12162: 1–4.

¹⁵⁸ M 12145: 2.

¹⁵⁹ M 12145: 2.

¹⁶⁰ M 12108: 1–6.

¹⁶¹ M 12128: 1–3.

¹⁶² M 12123: 1–8.

berättelserna skapades i. Medan berättelserna i *Dagny* skapades då sedlighetsdebatten var levande fanns det en avsaknad av en diskussion kring prostitution på den sydsvenska landsbygden i början och mitten av 1950-talet.

Beverly Skeggs menar att arbetarkvinnor som betraktas som icke respektabla på olika vis försöker skapa sig själva som respektabla genom att exempelvis uppträda och klä sig enligt normer som anses vara respektabla.¹⁶³ Tjänstekvinnorna som syns i berättelserna i folkminnesuppteckningarna kan ha använt sig av olika handlingar för att skapa sig som respektabla i samhällets ögon och därav kan det finnas en avsaknad av den icke respektabla tjänstekvinnan i berättelsen.

Tjänstekvinnorna blir i både *Dagny* och folkminnesuppteckningarna betraktade som en homogen grupp och tillskrivs egenskaper. I nästa avsnitt kommer jag att använda berättelser från både *Dagny* och folkminnesuppteckningarna för att undersöka om tjänstekvinnorna tillskrivs egenskaper kopplade till svenskt och danskt.

Mötet mellan svenskt och danskt

I en etnisk och nationell betraktelse av den ”andre” färgas ofta värderingarna av fördomar som kan vara svåra att motbevisa eller göra sig av med. Även mellan olika grupper i samhället förekommer fördomar i betraktelsen av den ”andre”. Detta är värderingar som möter individen och gruppen i samhället och påverkar det vardagliga livet. I berättelserna framkommer varierande sätt att betrakta det svenska och danska på. Fokus ligger här på de egenskaper tjänstekvinnorna tillskrivs på grund av sin svenskhet.

Köpenhamn en storstad på andra sidan gränsen

År 1658 sattes en tullgräns i Öresund, gränsen kom inte att förhindra rörelsen över sundet. Även om Skåne blev en del av Sverige fortsatte människor från södra Sverige med sitt invanda rörelsemönster. Hanne Sanders påpekar att i forskning om människors förflyttningar ligger fokus kring andra hälften av 1800-talet, emigrationen blir en del av den moderna

¹⁶³ Beverly Skeggs, 1997, s. 119–155.

historien och en motsättning till ett äldre statistiskt samhälle. Men för de människor som bodde kring Öresund var rörelsen en del av ett gammalt mönster, där människor under många sekler har rört sig över Öresund av olika skäl.¹⁶⁴ I folkminnesuppteckningarna framkommer det att resorna över sundet var vanligt förekommande. Alla reste till Köpenhamn, både stadsmänniskor och människor från landsbygden, resenärerna var från alla klasser. Det återges att nöjesresor ofta förekom till Köpenhamn, för att det inte skulle bli så dyrt medtog man reskost "2 smiddena mada".¹⁶⁵ Det återberättas även att "reser mellan Sverige och Danmark förekom hela tiden. Köpenhamn räknades inte riktigt till Danmark det var ju så närbeläget".¹⁶⁶

Det framkommer även att allmogen i Skåne var fullt medveten om att Skåne tillhört Danmark, men att dess historia inskränkte sig till sägner. Någon motvilja mot Danmark och danskarna fanns ej, befolkningen var danskvänlig.¹⁶⁷ Det berättas om en kvinna att hon aldrig varit i Stockholm men till Köpenhamn hade hon rest 5 gånger.¹⁶⁸ Även i *Dagny* framkommer det att resor över sundet var vanligt. Här är det framförallt ungdomarnas resor mellan arbetsplatser i Danmark och hemmet som nämns. Det förekom att de kvinnor som arbetsvandrade reste hem en eller två gånger under ett år.¹⁶⁹ Resorna över sundet bekräftade att vatten fortfarande i slutet av 1800-talet inte var något som isolerade utan som sammanförde människor.

Folkminnesuppteckningar och *Dagny* visar fram två helt olika sätt att betrakta Köpenhamn på. Medan folkminnesuppteckningarna i allmänhet lyfter fram närheten och ser Köpenhamn som en lokal storstad dit man reste för nöjen och arbete, poängterade man i *Dagny* det etniska perspektivet och talade hela tiden om att Köpenhamn är Danmarks huvudstad och en stad man gjorde rätt i att undvika. Köpenhamn benämndes som "det sodomitiska Köpenhamn".¹⁷⁰ I folkminnesuppteckningarna är det övervägande positiva attityder gentemot Danmark och danskar som framkommer, "Danskarna behandlade svenskarna väl och svenskarna

¹⁶⁴ Hanne Sanders, 2006, s. 64.

¹⁶⁵ M12117:1–25, M12231: 1–9.

¹⁶⁶ M12145.

¹⁶⁷ M12117: 1–25.

¹⁶⁸ M12117:1–25.

¹⁶⁹ *Dagny*, 1890:2, s. 45–48.

¹⁷⁰ *Dagny*, 1893:4, s. 122.

behandlade danskarna väl”, ”Svenskarna trivdes bra med danskarna och hade bättre matförhållanden i Danmark”.¹⁷¹

Skillnaden som förekom i arbetsförhållandena lyftes fram och det är de bättre arbetssituationerna och högre lönerna i Danmark som framhålles, även att mathållningen var bättre och rikare syns i berättelserna ”Danskarna hade rykte om sig att vara ett gästfritt folk och det gällde att ha god aptit när man besökte danskar och släktingar”.¹⁷² Maten upplevdes vara väldigt lik den svenska, fast i rikare mängd och även i många fall godare. Den beskrevs som mer kryddad än den svenska annars var det inga större skillnader. Även i *Dagny* påpekades det att kosten som svenskarna fick i Danmark var betydligt bättre än den svenska. Men skribenten menade att det kanske inte var bra att vänja sig vid en bättre kost eftersom det då kunde bli svårt att gå tillbaka till den ”svältkost” de fick i Sverige.¹⁷³ Ett påstående som bottnade i tankarna kring att de återvändande kom att få svårt att åter passa in i det svenska samhället, om kraven höjdes för mycket. Det berättas även om dålig mat som förekom, och det återges i en nidvisa i en folkminnesuppteckning:

Två gånger uti veckan, då får vi äta kött

Ifrån en gammal kossa, som utav hunger dött.¹⁷⁴

Närheten till Köpenhamn och till viss del maten var komponenter som skapade gemenskap mellan de svenska tjänstekvinnorna och danskarna. Men trots likheter kom ett annorlundaskap att följa med arbetsvandringen.

Tillskrivningar av etnicitet och generation

Genom folkminnesuppteckningarna framkommer vanliga sätt att betrakta svenskar och danskar på. Svenskarnas svårigheter att behärska alkoholhaltiga drycker är ett allmänt känt begrepp och i folkminnesuppteckningarna återkommer berättarna till myten om den dryckesglada svensken. Det berättas om att svenskarna hade rykte om sig att dricka mycket och att det ofta blev slagsmål med danskar. Men det lyftes fram att danskarna var

¹⁷¹ M12116:6, M 12112:1–11.

¹⁷² M12108: 1–16.

¹⁷³ *Dagny*, 1890:1, s. 3.

¹⁷⁴ M13438: 1–14.

mycket nöjda med svenskarna, dock var de lite väl glada i ”dryckjom” ”vad dansken gör för pengar, gör svensken för en sup”.¹⁷⁵

Men svenskarna inte bara söp när de var i Danmark, utan de beskrivs också som slagskämpar. Svenskarna beskrivs som glada i att slåss med knytnävarna, medan danskarna försvarade sig med ”danskskalle” det berättas dock att svenskarna använde ”knogjärn eller mässingsdosan i näven”¹⁷⁶ för att klara av ”danskskalle”. När svenskarna i Danmark sedan reste tillbaka till Sverige tog de med sig ”danskskalle” hem och använde sig av den vid behov.¹⁷⁷

När de svenska tjänstekvinnornas spritvanor diskuterades lyfte folkminnesuppteckningarna fram att det var de danska ovanorna som tjänstekvinnorna tog till sig. I nedanstående citat lyftes ett etniskt perspektiv fram då det påpekades att det fanns ett speciellt ”kynne” i Köpenhamn som påverkade de svenska tjänstekvinnorna att ta till sig dåliga vanor.

Unga tjänstekvinnor som kom hem från Köpenhamn hade skaffat sig samma rök och sprit vanor som danska damer hade vilket förvånade familjerna hemma. Inom detta område låg danskarna före minst 30 år, försprånget berodde inte så mycket på skillnaden mellan stad och landsbygd utan på skillnad mellan stad och kynne.¹⁷⁸

I folkminnesuppteckningarna finns en stor skillnad i betraktelsen av kvinnor och mäns spritvanor. Berättelsernas framtoning av de svenska männen som glada i sprit och slagskämpar, bekräftar bilden av män ur arbetarklassen och de egendomslösa på landsbygden. Det betonades att även danskarna som såg positivt på den svenske arbetaren dock såg ett problem med svenskarnas spritvanor. I berättelserna om den svenska tjänstekvinnan var det danskarna som påverkade hennes omdöme i negativ riktning. När hon anlände från Sverige fanns inga av de dåliga vanorna hos henne. Uttalandet i folkminnesuppteckningen tillskriver de danska kvinnorna vissa etniska värden och de svenska tjänstekvinnorna andra. Berättarnas gemensamma ursprung med de svenska tjänstekvinnorna påverkar troligtvis den mer negativa attityden gentemot de danska kvinnorna som framkommer.

¹⁷⁵ M13438: 1–14.

¹⁷⁶ M13438 1–14.

¹⁷⁷ M12126.

¹⁷⁸ M12145.

I *Dagny* framkommer det att lockelserna i grannlandet var många och kvinnorna som återvände hem beskrevs som mer eller mindre förvildade. Det framkommer att det inte bara var de högre lönerna och bättre arbetsförhållandena som lockade de svenska tjänstekvinnorna utan även nöjen. Det påpekades att ”Utvandringen anses vara störst i gränsocknarna mellan Småland, Skåne och Blekinge, liksom denna befolkning i allmänhet har mera oroligt lynne”.¹⁷⁹ I berättelsen i *Dagny* varnades det för de många danslokalerna som fanns i Danmark och där det var ett evigt flöde av brännvin. Det betonades dock att för de goda kvinnorna gick det bättre än för de fåfånga, eftersom de lättare lockades av det farliga.¹⁸⁰ I *Dagny* kommer en äldre kvinna (Gertrud Adelborg intervjuade människor från de utvandrarstäderna i Småland, Skåne och Blekinge) till tals rörande de yngre kvinnorna som arbetsvandrade:

”Vill di vara rediga i Danmark, så kan di det der lika väl som i Sverige, men det fins [sic] så många lätta flickor, skall jag säga, och somma blir rent som galna, när dom kommer ut och får höra det främmande språket och se så mycket grannt, som di aldrig sett förr och så danstillställningar och sådant; men se sådant ska` en akta sig för. Ja, ho` vet nog, att om ho` kommer i främmande stad, så fast ho` har varit i många länder, så kan ho` inte hitta till rätta; huru skall det då vara för en smålandstös, som aldrig har sett något förr”.¹⁸¹

Ovanstående uttalande vittnar om hur en äldre generation betraktade en yngre, ett fördömande av ungdomar när de inte uppträder som de äldre. Ungdomens nöjen ses som något farligt, som man ska akta sig för. När ungdomarna struntar i de vuxnas värderingar uppstår en generationskonflikt. En ny generation skapar sina egna normer och värderingar för vad som är acceptabelt. De svenska tjänstekvinnorna tillskrivs en identitet tillhörande en yngre generation, med andra värderingar än äldre generationer.

Samtidigt ville kvinnan inte helt fördöma ungdomarna från trakten, det gemensamma ursprunget blir en gemensam faktor och hon lät Smålandstösarna bli offer för stadens farligheter. Adelborg tog däremot genom sitt påstående om gränsbefolkningens ”oroliga lynne” avstånd från

¹⁷⁹ *Dagny*, 1890:1, s. 3.

¹⁸⁰ *Dagny*, 1890:2, s. 43–45.

¹⁸¹ *Dagny*, 1890:2, s. 42.

människorna i området. I *Dagny* påpekas det genomgående att på ett eller annat vis blev de kvinnor som arbetsvandrade förstörda:

I hemorten har man emellertid ej längre förtroende för dem, sedan de börjat utvandra. De antagas ej gärna i tjänst inom församlingen, åtminstone ej om de varit ute i flera år. De anses hafva fått för stora anspråk, för många nya idéer, ja med ett ord, de anses oanvändbara. [...] Hafva flickorna hopsparat och i banken insatt någon penningesumma få de snart giftermålsanbud, och då visa sig åter följderna af utvandringen från en annan sida. [...] Efter giftermålet hopsmälta snart de hopsparade penningarna, och fattigdomen trycker dubbelt.¹⁸²

I artiklarna i *Dagny* berättas det återkommande om det fall på den moraliska stegen som väntade tjänstekvinnorna om de arbetsvandrade till Danmark. Även om kvinnorna som i citatet ovan hade sparat ihop pengar och flyttade hem så var de enligt skribenten oanvändbara, eftersom deras anspråk på ett bättre liv hade blivit för högt. Adelborg återkom till att det inte var bra att skaffa sig ovanor, med bättre mat och högre förväntningar på livet, eftersom det liv som väntade kvinnorna i Sverige innebar betydligt sämre villkor. En tanke här är att Adelborg satt fast i sin klassposition och hade svårt att se att de lägre klasserna i gränstrakterna hade rätt att kräva bättre levnads- och arbetsvillkor. Holck Jensen påpekar också att kvinnoföreningarnas aktioner i första hand handlade om att bevara borgerlighetens positioner och inte var riktade mot de kvinnor man avsåg att rädda.¹⁸³

Två olika bilder av svenskar blir synliga i berättelserna. Berättelserna tar upp den svenska arbetaren som super och slås och den fallna svenska tjänstekvinnan men berättelsen av svensken som den ”duktig arbetaren” lyftes också fram i både *Dagny* och i folkminnesuppteckningarna. Även Hanne Frøsig påpekar att svenskarna som arbetsvandrade blev betraktade som en homogen grupp och tillskrevs olika egenskaper som glada i sprit och slagsmål, eller som mycket arbetsamma och flitiga. Frøsig menar också att de stereotypa bilderna ofta byggde på möten med några få svenskar.¹⁸⁴

Tjänstekvinnorna som reste till Danmark gjorde sig kända som ”hyggliga och dugliga arbeterskor”.¹⁸⁵ De svenska tjänstekvinnorna i Köpenhamn ansågs vara husliga och samvetsgranna. Det återberättas att de

¹⁸² *Dagny*, 1890: 2, s. 45–46.

¹⁸³ Lisbeth Holck Jensen, 2001, s. 25–27.

¹⁸⁴ Hanne Frøsig, 2000, s. 185.

¹⁸⁵ *Dagny*, 1890: 1, s. 6.

svenska tjänstekvinnorna fick ansvar för familjernas barn i Köpenhamn och fick ta med dem hem till Sverige på ferie.¹⁸⁶ De danska kvinnorna blir i den här betraktelsen en motsats till den duktiga svenska kvinnan. De svenska tjänstekvinnornas identitet kommer att hänga samman med ord som husliga, arbetsamma, samvetsgranna och ansvarskännande, medan de danska kvinnorna framställdes som ytliga och slarviga. Den danske mannen valde gärna en svensk fru men den svenske mannen ville inte gärna ha en dansk fru.¹⁸⁷ I många av folkminnesuppteckningarna påpekar man att de svenska tjänstekvinnorna ofta stannade kvar i Köpenhamn och gifte sig med en dansk man, däremot var det mer ovanligt att de svenska männen stannade kvar.¹⁸⁸ En mer negativ syn på danskar blir synlig i några få berättelser. Det berättades om falska och opålitliga danskar och att svenskarna inte kunde fördrå deras seder och bruk. Det påpekades att om en dansk kunde lura en svensk så gjorde han det. Ord som ”slug” kopplades ihop med danskarna. ”Svenskarna ansåg att danskarna var något av en bohem, danskarna ansåg att svenskarna var streber, men på så vis kompletterade de varandra”.¹⁸⁹

Medan folkminnesuppteckningarna har få negativa bilder av danskarna är det precis tvärtom i *Dagny*, där de positiva beskrivningarna av danskarna är få. Artiklarna fokuserar dock inte på danskarna utan på de svenska tjänstekvinnorna i Danmark. Framförallt var det de danska agenterna som återkommande beskrivs som farliga och luriga. Ord som exempelvis ”bedrägliga” och ”skändliga beteende” beskriver de danska agenter som enligt *Dagny* lurade in tjänstekvinnorna i slavliknande förhållanden.¹⁹⁰ Bakom orden i uttalandet i *Dagny* finner vi en etnisk bedömning, inte ens svenska agenter var pålitliga, men i en jämförelse med danska agenter så var deras anseende gott. Några danskar som betraktades ur en positiv synvinkel i *Dagny* är dock kvinnorna i *Dansk Kvindesamfund* som fick beröm för sitt arbete att uppmärksamma de svenska kvinnornas dåliga förhållanden. Det ”fästekontor” som startades, där de kunde anvisa kvinnorna till platser ansågs bra.¹⁹¹ Kvinnorna i *Dansk Kvindesamfund* tillhörde precis som

¹⁸⁶ M12145.

¹⁸⁷ M12145.

¹⁸⁸ M12117:1–25.

¹⁸⁹ M12145, M12126, M12120:1–10.

¹⁹⁰ *Dagny*, 1890:1, s. 7–11.

¹⁹¹ *Dagny*, 1890:1, s. 7–11.

kvinnorna i Fredrika-Bremer-Förbundet den upplysta borgerligheten, och här återfinns flera gemensamma kategorier mellan kvinnorna; genus, klass och framförallt deras arbete i kvinnoförningarna.

Även om den svenska och danska kulturen uppfattas som väldigt lika, så finns det skillnader och som Saskia Sassen påpekar räcker det med att komma från en ort några mil bort för att individen ska betraktas som annorlunda.¹⁹² Vad som betraktades som svenskt och danskt påverkade de positioner som tillskrivs den svenska tjänstekvinnan. Här framkommer bilder vars tillskrivningar skiljde sig markant åt. Medan folkminnesuppteckningarna framhåller den duktiga och dugliga tjänstekvinnan som danska män gärna vill gifta sig med, återfinns i *Dagny* den svaga tjänstekvinnan som låter sig lockas av nöjen. Enligt bilden i *Dagny* var arbetsvandringen något negativt som lockade fram kvinnornas dåliga sidor. De olika positionerna bidrar med tillskrivande egenskaper till tjänstekvinnornas identitetsprocess.

Genom att tillskriva en grupp egenskaper utifrån svenskt eller danskt tvingas de frivilligt eller ofrivilligt in i olika positioner. Men inte bara egenskaper formade utifrån etnicitet och generation tillskriver positioner, utan även kläder och språk har betydelse för de positioner som tillskrivs en grupp eller en individ.

Kläder och språk i en identitetsprocess

”Jeg kan ikke huske svenske sprog”, sa tjenstekvinnan i den fina hatten.

Genom de kläder som bärs och det språk som talas bedöms människor. Med kläder och språk kan också identitet bekräftas och förstärkas. Våra kläder visar hur vi identifierar oss och med vilka vi identifierar oss.¹⁹³ En sjuksköterskeuniform befäster en ställning hos en yrkesgrupp medan ett par slitna jeans och kavajer på fritiden visar på en identifikation med en speciell grupp i samhället. Kläderna förmedlar vissa egenskaper och med hjälp av kläderna skapas en bild där liknelsen med en grupp befästes och hur skillnaden från en annan grupp blir tydlig. Jonas Stier påpekar att kläderna blir ett medel för att identifiera sig med någon men också att identifiera

¹⁹² Saskia Sassen, 2000 s. 18–19.

¹⁹³ Jonas Stier, 2003, s. 17, 66.

andra utifrån. Genom kläder och språk blir vi också kategoriserade och bedömda av andra i samhället.¹⁹⁴

Att klä sig till identitet

Enligt Joanna Bourke kan språk och kläder vara tecken på vilken klass man tillhör. En klassbedömning gjord enbart på ekonomiska termer utesluter de mänskliga komponenterna som i hög grad påverkar och förändrar klass.¹⁹⁵ Respektabilitet är också ett utmärkt tecken på klasstillhörighet och genom respektabiliteten tolkas vårt sätt att prata, klä oss, hur vi ser på andra och hur vi betraktar oss själva.¹⁹⁶ Anna Jansdotter menar att kläder togs upp som en orsak i debatten om prostitution. Det ansågs att den fattiga kvinnans längtan efter fina kläder var en anledning till att hon drogs in i prostitutionen.¹⁹⁷

Utbildning, annorlunda kläder och ett förändrat språk kan vara ett steg på vägen mot en ny identitet, och genom förändringar kan man försöka förflytta sig från den position som man blivit placerad i.

Herman Nilsson som besökte Köpenhamn i 1889 berättade i en folkminnesuppteckning, att han såg en grupp svenska kvinnor utanför en platsförmedling. Kvinnorna väckte uppseende, ”de vore klädda i bomullsklänningar av skrikande färger och hade schalet på huvudet”.¹⁹⁸ Även i *Dagny* beskrivs det hur de svenska tjänstekvinnorna utmärkte sig genom sin klädsel när de anlände till Köpenhamn, ”...de svenska bondflickorna lätt igenkännas på den rödrutiga halsduken, som sydsvenskorna allmänt begagna”.¹⁹⁹ I både folkminnesuppteckningarna och *Dagny* framkommer det att de svenska kvinnor som kom till Köpenhamn utmärkte sig genom sin klädsel. Genom sitt sätt att klä sig positionerades och bedömdes de svenska kvinnorna. Kläderna kom att beteckna kvinnornas värde, och deras kläder var tecken på att de tillhörde arbetarklass från landsbygden. Tjänstekvinnorna fick tillsägelse av sina husmödrar i Köpenhamn att skaffa hatt, eftersom de skämdes för hur deras svenska

¹⁹⁴ Jonas Stier, 2003, s. 66.

¹⁹⁵ Joanna Bourke, 1994, s. 1–26.

¹⁹⁶ Beverly Skeggs, 1997, s. 9–13.

¹⁹⁷ Anna Jansdotter, 2007, s. 114.

¹⁹⁸ M12112:1–11.

¹⁹⁹ *Dagny*, 1893: 4, s. 124.

tjänstekvinnor var klädda.²⁰⁰ ”En del kom hem så fina i hatt och parasoll, skulle imponera på de där hemma men blev till åtlöje”.²⁰¹ Återkommande i folkminnesuppteckningarna berättas det om att tjänstekvinnorna var klädda alldeles för fint när de återvände till hembygden. De kom hem i svarta klänningar, vita silkessjalar och hatt, men försökte de använda kläderna i Sverige blev de hånade.²⁰² Kvinnorna fick ändra sin klädsel efter var de befann sig för att passa in. Genom att ändra sin klädsel rörde sig kvinnorna mellan olika positioner, som en kvinna hemmahörande på landet eller en stadskvinna.

Hatten kom att bli en symbol för hur kvinnor skulle vara klädda i staden och genom att bära hatt kunde tjänstekvinnorna också förflytta sig över gränser. Nan Enstad påpekar i *Ladies of Labor* att hatten också blev en symbol för en generationskamp för arbetarkvinnor. Unga arbetarkvinnor ville behålla sin lön för att kunna spendera pengar på sig själv precis som männen fick göra. Hatten signalerade att kvinnan var en modern kvinna som tjänade egna pengar.²⁰³

Många som besökte anförvanter i Köpenhamn, bytte på resan kläder. Kvinnor till hatt för att de inte skulle avvika för mycket i Köpenhamn, sedan ville de inte heller komma hem i Köpenhamnskläderna utan bytte tillbaka på resan hem. Kvinnor i kläde visste man kom från Sverige[---]På foto av danskar och svenskar i Köpenhamn kan man se många pärl, silke och garnbroderade rosetter i halsklädet och andra granna dräktprydnader och bijouterier som var rikligt förekommande.²⁰⁴

Folkminnesuppteckningarna visar att kläderna spelade en viktig roll för att passa in i sammanhanget. Kläderna positionerade kvinnorna, och genom att förändra sin klädsel går det också att förändra sin identitet både individuellt och kollektivt. Genom att bära kläder som ”inte anses vara svenska” likställs de svenska tjänstekvinnorna med de danska tjänstekvinnorna.

Gertrud Adelborg är i sina artiklar i *Dagny* negativt inställd till de svenska kvinnornas vilja att köpa nya kläder när de kom till Danmark.

²⁰⁰ ”Uppteckningar om arbetsvandringar från Nordiska Museet, SEI, arkivnr: 10:15:3C.

²⁰¹ M12141.

²⁰² M14124.

²⁰³ Nan Enstad, 1999, s. 9.

²⁰⁴ M12145.

Flickorna angripas så småningom af 'pyntesygen;' de uppträda till och med på åkrarne i armband, halsband och andra granlåter, köpa tunna fabriksstyger i stället för de medhafda hemväfda ullkläderna och penningarne smälta snart under deras händer.²⁰⁵

Adelborg är kritisk till att de svenska kvinnorna lade sina pengar på bijouterier och nya kläder, när de redan hade bra svenska kläder. Kvinnorna var enligt Adelborg alldeles för fåfänga och de lockades till Köpenhamn av svenska kvinnor som redan hade arbete i Köpenhamn och som återvände till Sverige i "granna kläder". Kvinnorna som återvände gjorde narr av kvinnorna hemma i Sydsvrige som var så enkelt klädda och arbetade så hårt utan att någonsin kunna unna sig något nytt.²⁰⁶ En respektabel kvinna skulle klä sig enligt sin klassstillhörighet och inte bländas av finare kläder i ömtåliga material.

Bild 1. Fra husassistenternes møde i Søndermarken (1907) Källa: Arbejdernuseet og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i Köpenhamn.

²⁰⁵ *Dagny*, 1890:2, s. 43.

²⁰⁶ *Dagny* 1890:1, s. 7.

Berättelserna visar hur en finare klänning och hatt, hörde till klädseln som var gångbar i Köpenhamn. De svenska tjänstekvinnorna valde att förändra sin klädsel för att bli en del av stadsbefolkningen, en stadsbefolkning som förknippades med borgerlighetens normer och värderingar. På bild 1, som är från ett möte i *tjenestepigeforeningen*, går det att se att alla kvinnor är fint klädda och bär hatt. Ett fotograferingstillfälle var ett viktigt tillfälle och här förväntades kvinnorna klä upp sig och ger därför inte en rättvis bild över hur tjänstekvinnorna klädde sig till vardags. Men bilden visar också på en klädsel som följde ett bestämt mönster, en finare klänning, eller blus och kjol och hatt. Kvinnorna tillhörde en förening, och genom rätt klädsel visade kvinnorna att de tillhörde gruppen och att de klädde sig enligt gängse normer. Kläder betecknade personens värde och kan avleda från att associera personen med negativa värderingar. *Københavns Tjenestepigeforening* uppmanade även sina medlemmar att vara propra. Det rekommenderades att tjänstekvinnorna inte snörde in sig i trånga korsetter och skorna skulle vara utan höga klackar, kläderna skulle vara respektabla.²⁰⁷

Språket i identitetsprocessen

Även språk är en viktig del av identiteten. Genom sitt språk visar en individ vilken gruppstillhörighet denne tillhör. Yrkesgrupper använder fackuttryck som inkluderar de som tillhör gruppen och som exkluderar de som står utanför gruppen. På liknande sätt finns en exkluderande faktor vid språksvårigheter, exempelvis när förståelsen av språket som talas brister.²⁰⁸

Svenska och danska är besläktade språk och relativt lika, vilket underlättade för de svenskar som arbetsvandrade till Danmark. Framförallt menade berättarna i folkminnesuppteckningarna att ungdomarna hade lätt för att förstå danska, och de kom snabbt in i förhållandena som rådde. ”Flickorna övergick snart till att tala riktig danska och fortsatte med det efter hemkomsten. En flicka som var dotter till skolvaktmästaren sa: ”vaktmesteren er ikke hjemme”.²⁰⁹ Det framkommer att många dialektala ord i Skåne påminde om danska ord som exempelvis *uge* och *have*, och in på 1900-talet användes de flitigt. Men runt 1950-talet försvann de mer eller mindre. Värst för svenskarna var det att lära sig det danska räknesättet som

²⁰⁷ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad*, 1/5 1908.

²⁰⁸ Jonas Stier, 2003, s. 17, 75–88.

²⁰⁹ M 12117: 1–25.

var olikt det svenska. Många tjänstekvinnor som återvände till Sverige fortsatte en tid att använda danska ord och räknesätt.²¹⁰

I Artiklarna i *Dagny* framkommer språkskillnaderna vid två tillfällen. Gertrud Adelborg refererar till när hon hade frågat en kvinna som återvänt från Danmark ”hur hon har haft det?” Adelborg fick svaret ”Möe gödt” uttalat med stark dansk brytning. Det påpekades att svenskarna nog klarade sig i vardagligt tal, men för att förstå en gudstjänst krävdes lite mer språkkunskap.

I dagligt tal reda sig svenskorna ganska snart med det främmande språket, men då de gå i kyrkan förstå de ej alltid gudstjänsten och komma kanske därför ur vanan med kyrkobesöken. Så stå de der då ensamma i främmande land: ingen församlings-gemenskap eller kyrklig omvårdnad,²¹¹

Berättelserna i *Dagny* vittnar om att de svenska kvinnorna som varit i Danmark använde sig av det danska språket när de blev tilltalade, men Adelborg trodde inte att deras kunskaper i språket var särskilt stora. Därmed kom de att förlora bland annat den gemenskap som kyrkan erbjöd. Folkminnesuppteckningarna visar fram att svenskarna i Danmark snabbt tog till sig det danska språket och började använda det, däremot framkommer det aldrig i berättelserna om det enbart handlade om det vardagliga språket. Eftersom många tjänstekvinnor inte hade bestämda arbetstider och därmed inte heller automatiskt söndagarna lediga, tror jag att förståelsen av gudstjänsten inte var högsta prioritet. Troligtvis lärde sig de flesta tillräckligt för att klara sig och bli en del av det samhälle de kom att leva i. Språket är en viktig kategori för både den individuella och den kollektiva identiteten. En tvåspråkig person kan förflytta sig mellan olika grupper. Genom att använda det danska språket förstärker de svenska tjänstekvinnorna sin gemenskap med den danska arbetarklassen. Gemenskapen med den danska arbetarklassen förstärkte också kvinnornas klassidentitet som arbetarklass.

²¹⁰ M 12112:1–11, M 12117:1–25.

²¹¹ *Dagny*, 1890: 2, s. 43.

Avslutande reflektioner

I berättelsen som folkminnesuppteckningarna förmedlar syns svenskar som genom gammal vana rörde sig över sundet. Att ta sig till Köpenhamn för nöje eller arbete upplevdes inte som något världsomvälvande utan mer som ett vanligt förekommande fenomen. Köpenhamn sågs som en del av det vardagliga rummet. Det fanns en gräns eftersom det berättades om smuggling men det var framförallt en gräns för myndigheter. För människor i allmänhet hade gränsen en mer kulturell dimension som skapar längtan efter något lite annorlunda.

Förfarandet med resandet visar på att människor inte ansåg att det behövdes göras något stort väsen av en arbetsvandring över sundet. I *Dagny* skiljer man på Sverige och Danmark, och den närhet mellan framförallt Skåne och Danmark som går att spåra i folkminnesuppteckningarna finns överhuvudtaget inte i artiklarna. Medan det i folkminnesuppteckningarna berättas om ett Köpenhamn som Skånes huvudstad och en stad som erbjöd bra arbeten, berättas det i *Dagny* om ett "sodomitiskt" Köpenhamn som lurade på framförallt de unga svenska kvinnorna och i allra högsta grad borde undvikas. Människorna bakom folkminnesuppteckningarna förmedlar en "vi"-känsla som bygger på ett gemensamt område och en likhet med det danska folket, liknande mat, en acceptans från den danska sidan när svenskarna arbetsvandrade och genom de svenska kvinnor som gifte sig i Danmark, blev bandet mellan svenskarna och danskarna förstärkt.

Men det går inte att blunda för att de svenska tjänstekvinnorna var arbetsvandrare och med det kommer även annorlundaskapet. När tjänstekvinnorna passerade en gräns kom de också att betraktas som en grupp och tillskrevs egenskaper. I *Dagny* lyfte Adelsborg fram en dansk polismans åsikter rörande de svenska tjänstekvinnorna och deras icke respektabla uppträdande. Polismannen valde att skilja på svenska och danska tjänstekvinnor genom att hänvisa till deras etnicitet. Emellertid är den gräns som visar sig tydligast i studien av de svenska tjänstekvinnorna inte en gräns mellan två olika etniciteter utan en gräns mellan det liv som levdes på landsbygden och det liv som förekom i en huvudstad.

I *Dagny* betonas det förfall som drabbade svenska kvinnor som arbetsvandrade och det är ett förfall som följde de kvinnor som valde att återvända till Sverige. Även de kvinnor som lyckades spara pengar att ta med hem faller i onåd i Adelsborgs ögon, då det ansågs att kvinnorna genom sitt

liv i Danmark hade vant sig vid bättre villkor, som de aldrig kom att få uppleva i Sverige.

Som jag nämnt tidigare förmedlas det i *Dagny* en klassbild av den ”stackars” egendomslösa klassen och arbetarklassen. Det är en bild av kvinnorna som offer som framkommer i berättelsen. De lägre klasserna behövde få omtalat för sig vad som var bra och vad som var mindre bra, och det var borgerlighetens uppgift att disciplinera de lägre klasserna. Lisbeth Holck Jensen visar i sin rapport att borgerligheten var beroende av tjänstefolket så att deras egen livsstil kunde upprätthållas. När tjänstefolk arbetsvandrade måste nya läras upp till duktiga tjänare med de rätta värderingarna som sparsamhet, arbetsvilja och självbehärskning. Holck Jensen menar att kvinnorörelsens (dansk och svensk) kampanj rörande de svenska tjänstekvinnorna i första hand såg till sin egen sak och inte till de kvinnor som kampanjen berörde. Situationen i Danmark för de svenska tjänstekvinnorna var varken bättre eller sämre än för liknande samhällsgrupper.²¹²

Det var alltså Adelborgs egen klass som stod för svaren för vad som var respektabelt och vad som kom att fungera, svar som inte nödvändigtvis såg till de lägre klassernas bästa. Den maktordning som på olika vis styrde tjänstekvinnornas underordning ville FBF inte upphäva, utan det var arbetsvandringen man ville förhindra.

Kvinnorna positionerades även genom kläderna, när de anlände till Köpenhamn utmärkte de sig genom lantliga kläder. När de sedan återvände hem till Sverige för att besöka hembygden bedömdes de efter de stadskläder de hade skaffat sig i Köpenhamn. Adelborg lyfter fram tjänstekvinnornas klädintresse och kallade dem ”pyntesyga” och menade att de svenska ordentligt gjorda kläderna var att föredra framför det danska sämre materialet. Genom att likställa det svenska med bättre kvalitet propagerade Adelborg för svenska och nationalistiska värderingar. Men när de svenska tjänstekvinnorna valde att köpa nya kläder och ”pynt” markerade de också sin femininitet. Genom att vara välklädda i kvinnliga kläder markerade de att deras arbete och position som arbetarkvinna inte gjorde dem manliga.

Beverly Skeggs påpekar i sin studie av arbetarkvinnor att genom kläder kan kvinnor skapa en bild av hur respektabla de är. Genom klädseln identifierar kvinnorna andra men de identifierar sig också med andra.

²¹² Lisbeth Holck Jensen, 2001, s. 25–31.

Många arbetarkvinnor tar avstånd från bilden av den vulgära arbetarkvinnan och försöker klä sig som en vit respektabel medelklass.²¹³

Nan Enstad menar att borgerligheten satte standarden för modet, en dams klänning skulle markera hennes klass. När arbetarklassens kvinnor fick råd att köpa moderiktiga klänningar kunde inte längre kläderna skilja damer från icke damer. För borgerlighetens kvinnor var mode ett bevis på kultur och något som skiljde dem från arbetarklass kvinnan. En klänning skulle visa på kvinnans karaktär, och arbetarklassens billiga modeimitationer gjorde arbetarkvinnorna billiga.²¹⁴

Utseende spelar roll på arbetsmarknaden för att accepteras i ett nytt sammanhang, vilket inte minst husmödrarnas uppmaningar till de svenska tjänstekvinnorna visar. Genom att klä sig enligt de normer som fanns i Köpenhamn försöker kanske de svenska kvinnorna underlätta för sin assimilering in i det danska samhället.

Tjänstekvinnornas identitet delar vissa drag med berättarna i folkminnesuppteckningarna, ”vi”-egenskaperna förstärks genom den positiva syn som möter läsaren av berättelserna. Även i *Dagny* förekommer den duktiga svenska tjänstekvinnan även om den fåfånga, nöjeslystna tjänstekvinnan får ett större utrymme. I *Dagny* återfinns inte några ”vi”-egenskaper utan det är ett tillskrivande perspektiv där det tydliggörs att tjänstekvinnorna kom från ett område i Sverige där invånare tilldelades speciella egenskaper, kvinnorna benämndes med ”stackars flickor”. De framställdes som lättlurade offer och så vidare. Ordet ”flicka” som tjänstekvinnorna benämndes med i många citat visar att bilden av tjänstekvinnan är en ung kvinna, i stort sett ett barn. Tjänstekvinnorna tillskrivs barn och ungdomars egenskaper, vilka uppfattas som negativa då de ställs mot det etablerade vuxensamhället.

Det går även att betrakta berättelserna från folkminnesuppteckningarna och *Dagny* genom några motbilder som på olika vis samspelar eller motarbetar varandra i den svenska tjänstekvinnans identitetsprocess. Sverige – Danmark, gammalt – nytt, landsbygd – stad, duktig – slarvig, respektabel – inte respektabel, dålig spritkultur – bra spritkultur. I *Dagny* ställdes Sverige och Danmark emot varandra. Sverige stod för det trygga och säkra medan Danmark betecknade det farliga och osäkra, där tjänstekvinnorna drogs in i olyckliga omständigheter. Det var

²¹³ Beverly Skeggs, 1997, s. 307–309.

²¹⁴ Nan Enstad, 1999, s. 10–30.

även Sverige som stod för det gamla, omoderna medan Danmark stod för det nya och moderna som mötte tjänstekvinnorna i Köpenhamn. Kvinnorna lämnade ett land och ett landsbygdsområde med dåliga ekonomiska möjligheter och drogs in i ett nytt levnadssätt i den moderna staden. I folkminnesuppteckningarna går det inte att se Sverige och Danmark som några motbilder utan snarare som två bilder som fungerade jämsides med varandra. Sverige och Danmark betraktades som en region där människor utan problem rörde sig fram och tillbaka.

Den svenska tjänstekvinna tillskrevs något motsägelsefulla positioner när man studerar berättelserna genom motbilderna. I folkminnesuppteckningarna framkommer den duktiga svenska tjänstekvinnan som stod i motsats till den slarviga danska kvinnan. Medan den andra bilden av den svenska tjänstekvinnan visade en kvinna som lätt föll för omoraliska lockelser och inte uppträdde respektabelt, medan den danska kvinnan visade ett bättre omdöme och inte föll för den omoraliska lockelsen lika lätt. Det sista ordparet dålig spritkultur – bra spritkultur, härrör från myten om att svenskar alltid dricker för mycket medan människor i andra länder har ett bättre förhållande till alkohol. I folkminnesuppteckningarna påpekas det att danskarna tyckte att svenska män arbetade bra, men var mycket glada för att supa. Berättarna ger danskarna deras åsikt. I folkminnesuppteckningarna poängteras det dock att svenska kvinnor inte hade samma lättvindiga förhållande till alkohol som de svenska männen. De svenska tjänstekvinnornas alkoholvanor påverkades i en negativ riktning först när de befann sig i Köpenhamn. Att dricka alkohol var dock en del av arbetarklassens kultur, frågan är om det förekom mer i den svenska arbetarklassen än i andra kulturer och klasser?

I det här kapitlet har jag visat hur aktörer tillskriver tjänstekvinnorna egenskaper som på olika vis kan påverka en identitetsprocess. I nästa kapitel ska jag belysa hur en grupp tjänstekvinnors identitet uttrycks.

Svenska och danska kvinnor i Københavns Tjenestepigeforening

Kom, Søster, og ræk os en hjælpende
Haand, vor Stræben er ærlig og sand.
Vi løsner de snærende, hæmmende
Baand, og skaber Respekt for vor
Stand, at engang med stolthed vi
siger enhver, at Tjenestepiger vi er.²¹⁵

I *tjenestepigeforeningens* marsch sjungs det om samhörighet, alla är systrar och tjänstekvinnor. Ordet ”vi” används för att skapa en känsla av gemenskap. Det betonas att genom en förenad strävan kunde kvinnorna skapa respekt för yrket och en gemensam identitet. Men vilka kvinnor fanns egentligen bakom ordet ”vi”? En majoritet av tjänstekvinnorna i Köpenhamn var inflyttade från landsbygden eller invandrade från Sverige. Kom även dessa kvinnor att delta i *tjenestepigeforeningens* kamp för bättre arbetsvillkor och en högre status för deras yrke? Var ”syster” en tjänstekvinna från Köpenhamn och behövde det finnas en dansk tillhörighet för att räknas in i gemenskapen ”vi”?

I det här kapitlet inleder jag med att presentera materialet från *Københavns Tjenestepigeforening*, därefter tecknar jag en bild av kvinnorna som var aktiva i föreningen och hur föreningsarbetet tog form. I avsnittet som följer undersöker jag hur identitetsprocessen kommer till uttryck i

²¹⁵ Arbejdermuseet og arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA), Husligt Arbejder Forbund Afd 1, Helga Sørensen ”Tjenestepigernes March” i *Husassistenten medlemsblad 25 års jubileums nr*, November 1924, Köpenhamn, s. 9.

källmaterialet, och hur tjänstekvinnorna i föreningen betraktade de kvinnor som valde att stå utanför föreningen. I det följande avsnittet lyfter jag fram föreningens kamp för att höja tjänstekvinnornas och yrkets status. Det sista avsnittet belyser även en del av tjänstekvinnornas kamp för att erövra respektabiliteten.

Syftet med kapitlet är att undersöka hur identitet kom till uttryck i föreningens arbete. Jag kommer att undersöka mötet mellan svenska och danska kvinnor i organisationen. Organisationens inställning till kvinnor som var inflyttade till Köpenhamn, organisationens kamp för en namnförändring på yrket, samt tjänstekvinnornas kamp för att erövra respektabilitet. Genom studien lyfts delar av kvinnornas identitetsprocess fram.

Københavns Tjenestepigeforening

Københavns Tjenestepigeforenings källmaterial finns bevarat på Arbejdermuseet og arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i Köpenhamn, under namnet *Husligt Arbejder Forbund* som var det tredje namnet föreningen tog. År 1914 bytte föreningen namn till *Husassistenternes Forbund*. Materialet är omfångsrikt och berör åren 1899-1983. För att undersöka hur identitet uttrycks i föreningen har jag i första hand studerat källmaterial från perioden 1899-1920. Källmaterialet som jag har undersökt består av olika sorters *protokoll som förhandlingsprotokoller, regnskabsprotokoller för afdelning, regnskabsprotokoller för A-kassen, medlemsprotokoller, andre protokoller som protokoll over virksomheden af Marie Christensen, protokol vedr. Ledige og anviste pladser, fortegnelse over udlån af bøger, medlemsbog for Københavns Tjenestepigeforenings Diskussionsklub, Protokol over indkøbte bøger,* och tryckt material som *agitationsmateriale* och *kontrakt*.

En stor del av mitt källmaterial är hämtat från föreningens medlemstidning *Tjenestepigernes Blad* som utkom för första gången i juli 1900. Tidningen bestod oftast av 4 sidor och kom till en början ut en gång i månaden, men från 1902 utkom den två gånger i månaden, den 1 och 15. 1906 ändrades formatet till att bli något större och innehållet kom att förändras då det infördes en skönlitterär följetong. I övrigt bestod innehållet till stor del av artiklar och debattartiklar. Annonser täckte cirka en till en och en halv sida och en halv sida användes till annonser som berörde föreningens

möte och kurser. *Tyendeloven* trycktes upp under några olika tillfällen, eftersom föreningens styrelse uppmärksammade att många tjänstekvinnor inte hade kunskap om innehållet i den. År 1914 bytte *Tjenestepigernes Blad* namn till *Husassistentens medlemsblad*.

Jag har även använt *Husassistenten 25 aar* som är ett jubileumsnummer som behandlar föreningens historia under 25 år och *Gennem 50 aar, Fra Københavns Tjenestepigeforening til Husligt Arbejder Forbund* av Oskar Hansen. *Gennem 50 aar* är en jubileumsbok som kom ut med anledning av föreningens 50 års jubileum. Boken ger en återblick på föreningens historia. I boken återfinns även livsberättelser, där före detta styrelseledamöter berättar om hur det var att vara tjänstekvinna i slutet på 1800-talet och början av 1900-talet och hur föreningens arbete startade.

Materialet är ansenligt och ger insyn i föreningens arbete under många år. Jag har valt att arbeta med föreningens första 20 år eftersom det var under den här perioden som den svenska arbetsvandringen till Danmark var som störst. Det är också en intressant tid då föreningar aktivt arbetade för förändringar. Bland annat var fackföreningar aktiva för att förbättra arbetsvillkoren för arbetarna, och kvinnoföreningar deltog i kampen för rösträtt åt kvinnor.

Tjänstekvinnorna i Københavns Tjenestepigeforening

Föreningen startades på hösten år 1899 i en brytningstid då flyttning från landsbygd in till städer ökade och då olika grupper i samhället började ställa krav på förändrade villkor. Arbetarna krävde bättre arbetsförhållande och högre löner. Kvinnorna krävde ökad jämställdhet. Samtidigt växte sig nationalstaterna allt starkare. Målet med föreningen var att organisera den stora skaran av tjänstekvinnor som arbetade i Köpenhamn. Programmet skulle innehålla:

”nogle smaa Menneskerettigheder, som vi skal arbejde for at faa gennemført. Vil man ikke give os det før, da kan vi faa det den Dag, vi staar sammen og forlanger vor ret”²¹⁶

Främst riktade föreningen in sig på avsaknaden av regler för tjänstekvinnornas arbete, men man var också i högsta grad motståndare till *tyendeloven* som ansågs göra tjänstefolk till livegna. Reglerade arbetstider var i stort obefintliga och många kvinnor hade överhuvudtaget ingen fritid. Även kraven på tjänlig bostad var en stor fråga och föreningen lät genom uppsökande verksamhet undersöka hur tjänstekvinnornas boende såg ut. Genom en omfattande agitation försökte föreningen skapa uppmärksamhet för sin kamp och för att locka medlemmar. År 1903 utmärkte sig tjänstekvinnorna då cirka ett dussin av dem trädde fram och agiterade mot *tyendeloven* och tvingade riksdagskandidater att redogöra för sin ställning i frågan.²¹⁷ Nedanstående bild publicerades år 1911, när *Tjenestepigeforeningen* argumenterade mot lagen. Fortfarande efter 12 års kamp, styrdes tjänstekvinnornas livs- och arbetssituation av lagen.

²¹⁶ ABA, Husligt Arbejder forbund Afd 1, Beretning om Köbenhavns Tjenestepigeforenings virksomhet i femaaret 1899–1904.

²¹⁷ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Husassistenten Medlemsblad, Jubileumsnummer 25 aar*, november 1924.

Bild 2, Tjänstekvinnorna i Københavns Tjenestepigeforening bränner tyendeloven. ABA Husligt Arbejder Forbund Afd 1, Tjenestepigernes Blad 15/12 1911. Arbejdernuseet og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i Köpenhamn.

Endast en minoritet av alla tusen²¹⁸ som arbetade inom yrket kom att ansluta sig till föreningen. År 1904 hade den endast 350 aktiva och 103 passiva medlemmar.²¹⁹ Föreningen lyckades aldrig att organisera mer än cirka en till två procent av tjänstekvinnorna i Köpenhamn. Medlemskåren bestod till stor del av ogifta kvinnor från landsbygden. Eftersom nationalitet inte registrerades vid medlemskap är det svårt att få en tydlig överblick på hur

²¹⁸ Enligt Vammen så arbetade cirka 14 000 kvinnor inom yrket år 1880, medan det 1920 fanns 19 000 kvinnor inom yrket i Köpenhamn. Vammen, 1986, s. 49.

²¹⁹ Aktiva medlemmar, var kvinnor som arbetade som tjänstekvinnor, passiva medlemmar var de husmödrar som gick med och stöttade föreningen ekonomiskt. Passiva medlemmar förekom fram till 1913 då särorganiseringsprincipen slog igenom. Brytningen mellan tjänstekvinnorna och arbetsgivarna blev ännu tydligare 1916 då de organiserade tjänstekvinnorna gick med i *Arbejdernes Fællesorganisation*.

många kvinnor som inte var av dansk härkomst.²²⁰ Kanske är det så att den nationella identiteten var oviktig för tjänstekvinnorna? Många av de svenska tjänstekvinnorna kom från södra Sverige, och Köpenhamn som erbjöd en storstads möjligheter fanns på betydligt närmare avstånd än till exempel Stockholm. För att skapa en nationell identitet måste det finnas en koppling mellan individen och platsen och ett avståndstagande till ”de” som inte sammankopplas med platsen. Men är kopplingen till platsen mindre viktig och andra kategorier som klass viktigare minskar nationens betydelse. Nationen och de nationella känslorna och värderingarna är något som skapas för att framkalla en samhörighet. Men samhörigheten var kanske större mellan svenska och danska tjänstekvinnorna än mellan svenska arbetarkvinnor och svenska kvinnor från borgerligheten? För delar av arbetarrörelsen var klass och internationalism viktigare än nationen och nationalism. På vänsterkanten menade man att klasstillhörigheten skapade erfarenheter som inte var begränsade till enskilda nationer.²²¹

Att nationens betydelse varierade bekräftas av berättelserna i *Dagny* i tidigare avsnitt. Där framkom det att nationen hade stor betydelse för kvinnorna som var med i Fredrika-Bremer-Förbundet. Kvinnorna i förbundet stod bakom den lojalitet mot Sverige som nationstänkandet byggde på, vilket kunde ligga bakom deras starka reaktion mot svenska tjänstekvinnor som uppfattades som icke respektabla och därmed smutsade ner de svenska värdena.²²²

Kvinnor som var inflyttade till Köpenhamn var överrepresenterade bland medlemmarna, och kvinnorna tillhörde oftast inte de yngsta inom kåren utan många såg yrket som en karriärmöjlighet och ville stanna inom det.²²³

Föreningens grundare var Marie Christensen som också var föreningens ordförande under åren 1899–1914, då hon valdes utan någon motkandidat. Hösten 1918 tog hon återigen över ordförandeskapet. Tillsammans med en mindre grupp kvinnor kom Marie Christensen att styra föreningen och dess inriktning under många år. Tinne Vammen

²²⁰ Tinne Vammen, 1986, s. 211–253. ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, Medlemsprotokoll 1899–1903, 1904–1912.

²²¹ Fredrik Nilsson, 2007, s. 146–148.

²²² *Dagny*, 1890:2, s. 47–48.

²²³ Tinne Vammen, 1986, s. 212. ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, Medlemsprotokoll 1899–1903, 1904–1912.

påpekar att under åren 1899–1918 kunde 140 olika kvinnor ha innehaft poster inom föreningen men endast 64 kvinnor valdes. Vammen menar att en inre krets på cirka 8 kvinnor kom att sitta på de mest betydelsefulla platserna i styrelsen, och därmed styra föreningen. Christensen var förmodligen den arbetarkvinna som fick störst publicitet i pressen under åren 1899–1919. Hon lät också trycka upp självbiografiska texter till föreningens olika jubileer.²²⁴

Marie Christensen fastslog länge att föreningen inte var partipolitisk utan endast en fackförening. Under året 1911 fördes en diskussion i *Tjenestepigernes Blad* om föreningen verkligen var en fackförening. Sophie Larsen menade att föreningen borde vara en upplysningsförening, som höll föredrag och lämnade råd till unga tjänstekvinnor och Anna Weiss Johansen skrev en insändare i augusti 1911, där hon lyfte fram att det var synd att tjänstekvinnorna inte själva kunde hävda sin rätt utan att föreningen måste vara en fackförening. Styrelseledamöter reagerade starkt och menade att det var sorgligt att det fanns medlemmar som efter 12 år inte visste vad föreningen var. Kathrine Jensen besvarade Anna Weiss Johansens insändare genom att påpeka att hon hoppades att *tjenestepigeföreningen* skulle bli en socialistisk fackförening.²²⁵

En generationskonflikt uppstod när yngre medlemmar som Kathrine Jensen, Frida Langwagen, Hansigne Sandberg och Laura Nielsen ville föra en mer offensiv fackföreningspolitik. Henrik Berggren menar att ungdomars vilja att bekänna politisk färg var en stor del av ungdomarnas identitet.²²⁶ I *Tjenestepigeföreningen* blev det tydligt att de yngre styrelseledamöterna positionerade sig mot vänster. Generationskonflikten och den starka vänsterfalangen inom styrelsen drev föreningen närmare vänsterpartierna. När Socialdemokraterna började slå igenom starkare i kommunal- och riksdagspolitiken ansågs det därför taktiskt att öka samarbetet med vänsterpartierna. Många av kvinnorna i styrelsen var också aktiva i

²²⁴ Tinne Vammen, 1986, s. 226–229. ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, Protokol over virksomheden 1899-1903.

²²⁵ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, Protokol over virksomheden 1899-1903. *Tjenestepigernes Blad*, 15/5, 1/7, 15/7, 1/8 1911.

²²⁶ Henrik Berggren, s. 114–115.

kvinnoföreningar, nykterhetsförbund och i det socialdemokratiska partiet.
227

Inom föreningen rymdes även ett internationellt arbete. År 1904 besökte Marie Christensen Tjänarinneföreningen i Stockholm för att hålla föredrag om varför kvinnorna borde organisera sig och år 1905 besökte föreningen den svenska tjänarinneföreningen i Malmö. Mötet innebar föredrag och diskussioner kring tjänstekvinnornas situationer. 1910 återgäldade Maria Kvist från Stockholms tjänarinneförening besöket och kom till Köpenhamn för att tala om de svenska tjänstekvinnorna. Föreningen förde en aktiv linje och deltog också i internationella kvinnokongresser och *Skandinaviska Arbejderkongress*. År 1910 blev Frida Langwagen tillsammans med Marie Christensen vald till att delta i den internationella socialistiska kvinnokongressen.²²⁸ Genom att föreningen tydligare markerade sin partipolitiska ställning, blev också kvinnornas klassidentitet, samt ett avståndstagande mot nationalism påtagligare.

Under sommaren 1900 drog arbetet med *Tjenestepigernes Blad* igång. Tidningen skulle sprida föreningens budskap. Den blev också ett forum för att diskutera aktuella samhällsfrågor. Genom insamlingar och donationer kunde ett ålderdomshem och en yrkesskola grundas. Utbildningen av yngre kvinnor skulle skapa en yrkes stolthet som skulle leda till att statusen på yrket höjdes. Föreningen drev bibliotek, platsanvisning, kurser i danska, rättstavning och sömnad. Den startade diskussionsgrupper och sångkör.²²⁹ Föreningen var aktiv i att skola sina medlemmar och det var ett arbete som passade in i tidens disciplineringsstankar:²³⁰ människor skulle fostras till goda samhällsmedborgare, i det här fallet till goda arbetare. I berättelsen i *Dagny* återfinns bilden av tjänstekvinnan som en okultiverad kvinna.

²²⁷ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, Protokol over virksomheden 1899–1903. *Tjenestepigernes Blad*, 1/9 1910, Tinne Vammen, 1986, s. 218, 230.

²²⁸ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad*, 1/5 1904, 15/8 1910, 1/9, 1911, *Gennem 50 aar*, s. 16.

²²⁹ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, Genralforsamlingensprotokoll, 1899–1905, *Husassistenten Medlemsblad, Jubileumsnummer 25 aar*, november 1924.

²³⁰ Ett exempel är Kvinnoföreningen i Köpenhamn som förde en yrkes- och utbildningskamp. Genom utbildning skulle tjänstekvinnorna inte bara få en yrkesutbildning, utan de skulle även fostras moraliskt. Tinne Vammen, 1986, s. 66. Även Lisbeth Holck Jensen, 2001, s. 25–27, lyfter fram hur disciplineringsstankarna låg i tiden.

Tjänstekvinnan tillskrevs dålig bildning och kort skolgång. Genom att erbjuda kurser uppmanade *tjenestepigeförening* sina medlemmar att söka kunskap. Kunskap som i en förlängning kunde motverka bilden av tjänstekvinnan som en okultiverad kvinna.

År 1910 anställde föreningen Frida Langwagen som agitator, vilket hon fick en fast lön på 10 kronor i månaden för.²³¹ En agitators roll var att få kvinnor att söka medlemskap samt att skaffa nya abonnenter till medlemstidningen. Agitationsmöten lockade med intressanta och aktuella ämnen och som avslutning på mötet förekom sångunderhållning.²³² En agitationskommitté skapades under Frida Langwagens ledning 1912. I kommittén ingick förutom Langwagen en grupp på tolv kvinnor som under Langwagens ledning skulle förbättra och utöka agitationen.²³³ Kvinnorna lyckades till viss del, men krigsperioden var en svår tid för föreningen, och stora ekonomiska svårigheter innebar att många tjänster inom föreningen inte längre kunde avlönas.²³⁴

Första världskriget hade bidraget till att arbetslösheten hade ökat och många kvinnor hade ingen att vända sig till om de blev arbetslösa. För att hjälpa tjänstekvinnorna startade föreningen år 1919 en *Arbejdsløshedskasse*. Kvinnorna sydde också upp en fana som skulle bli ett kännetecken för deras kamp och som de kunde samlas kring vid demonstrationer och möten.²³⁵

Frida Langwagen, en svensk kvinna i tjenestepigeforening

Frida Langwagen kom till Köpenhamn från Sverige år 1900 för att arbeta som tjänstekvinna. Hon registrerades i *Politiets registerblade* 6 april 1900 och en månad senare stod hon registrerad på en tjänst.²³⁶ Langwagen var 17 år gammal när hon fick sin första tjänst i Köpenhamn. I Köpenhamn hade

²³¹ ABA, Husligt Arbejder forbund Afd 1, Genralforsamlingensprotokoll, maj 1910.

²³² ABA, Husligt Arbejder forbund Afd 1, Affisch, för onsdagen den 1 november (åu).

²³³ ABA, Husligt Arbejder forbund Afd 1, Agitationskommitténs protokoll 1912–1916.

²³⁴ Tinne Vammen, 1986, s. 218.

²³⁵ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, Genralforsamlingensprotokoll, 1899–1905, *Husassistenten Medlemsblad, Jubileumsnummer 25 aar*, november 1924.

²³⁶ Politiets Registerblade, Københavns Stadsarkiv.

Langwagen redan en bror och en syster som hade hjälpt henne att skaffa en *skuldmålsbog* och visade henne till ett *fastekontor*. I föreningens medlemsprotokoll återfinns Frida Langwagen från 1908. I medlemsregistret finns inga anteckningar angående medlemmars nationalitet eller hemadress. Langwagen var synnerligen aktiv i föreningen. Hon innehade tjänster som agitator, kassör, vice ordförande, och hösten 1914 valdes hon till ordförande.²³⁷ Den 21 december 1914 sökte Frida Langwagen *indfødsret* i Danmark, och i registret står hon registrerad som utan yrke. Att vara ordförande i *tjenestepigeforeningen* räknades inte enligt registret som ett yrke. Det står också i *Indvandrerdatabasen* att Langwagen har varit i Danmark från 1902, men enligt *Politiets Registerblade* och den egna berättelsen framkommer det att hon hade varit i Danmark sedan år 1900.²³⁸

Genom Langwagen kom en ny sorts ledare in i föreningen, en kvinna från samhällets botten som arbetat sig till en ställning i samhället. Langwagen avlöste Marie Christensens långvariga regerande i föreningen. År 1918 tog Christensen åter över ordförandeskapet.

Frida Langwagen kom också att engagera sig för bättre bostadsförhållanden. De rum som kvinnorna erbjöds när de anlände till sina tjänster kunde sakna både ljus och värme, ibland var det endast en säng intryckt i rummet och inte ens ett ordentligt täcke fanns att få. Langwagen skrev i en artikel 1910 att de måste börja en kamp mot de usla rummen och refererade till sina egna upplevelser av dåliga rum.

...mit eget værelse var et lille kvistkammer med et tagvindue og uden kakkelovn, med en jernseng, en stol og et lille bord med skuffe, og i denne skuffe lå der efter den forrige pige en hel del klude og forbindinger, som jeg selvfølgelig måtte have bort...²³⁹

Tjenestepigeforeningen startade också en egen platsförmedling, där medlemmar gratis kunde anteckna sig som arbetssökande. Vid anställning krävde föreningen att deras kontrakt skulle undertecknas av arbetsgivare och arbetssökande. Genom kontraktet försökte föreningen åstadkomma att regler rörande arbetstid, sysslor och fridagar fastställdes. Mellan åren 1901

²³⁷ ABA, Husligt Arbejder forbund Afd 1, Protokoll Generalforsamlingen, 28/10 1914, Jubileumsskrift *Gennem 50 aar*, s. 22–24.

²³⁸ Indvandrerdatabasen, Indfødsret. Danske Data Arkiv.

²³⁹ ABA, Husligt Arbejder forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad*, 1 september 1910. Jubileumsskrift *Gennem 50 aar*, s. 22–23.

och 1910 var det cirka 3630 sökande. Ett stort antal av de sökande förekom flera gånger, att endast stanna på en tjänst en månad var inget ovanligt.²⁴⁰ I *Tjenestepigernes Blad* uppmärksammades i en artikel att de korta anställningar inte var något som arbetsgivarna uppskattade.²⁴¹ De korta anställningarna visar att tjänstekvinnorna var handlande subjekt, tjänstekvinnorna valde av olika anledningar att lämna sina platser.

I maj 1908 fick Frida Langwagen en plats som *enepige*,²⁴² men redan i oktober sökte hon en ny plats. Först när hon i januari 1909 sökte en tredje plats står det antecknat Sverige vid hennes namn. Under åren 1908–1910 sökte Langwagen tjänst fem gånger och bara två gånger antecknades hemlandet vid hennes ansökan. Anteckningar om hemort eller nationalitet förekom endast sporadiskt, vilket visade sig vid undersökningen av flera namn. Av de 3630 sökande är det endast 16 kvinnor som var registrerade som svenskor, sammanlagt var de registrerade 28 gånger.²⁴³

Tjenestepigeforeningens protokoller vedr. Ledige og anviste pladser är signifikativ för källmaterialet. Tjänstekvinnornas nationella tillhörighet dök endast upp sporadiskt och ett tydligt exempel var när Frida Langwagen besökte Sverige för att representera *tjenestepigeforeningen* och lämna en krans vid Ebba Anderssons begravning. Ebba Andersson var en tidigare medlem i föreningen.²⁴⁴ Avsaknaden av nationell identitet i föreningens material tyder på att det finns andra identitetskategorier som ingick i ”vi-de organiserade tjänstekvinnorna”. Kategorier som kom att spela en större roll för tjänstekvinnornas identitetsskapande.

²⁴⁰ ABA, Husligt Arbejder forbund Afd 1, Pladser søges, kasse 16, 1901–1910.

²⁴¹ ABA, Husligt Arbejder forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad*, 1 september 1902.

²⁴² Inom yrket tjänstekvinna finns olika tjänster som *enepige*, vilket motsvaras av en tjänstekvinna i ett hem som utför många olika sysslor, *kökkenpige*, är en tjänstekvinna som arbetar i köket, *stiuepige* är en tjänstekvinna som arbetar på hotell och restaurang och *husjomfru* är en hushållerska.

²⁴³ ABA, Husligt Arbejder forbund Afd 1, Pladser søges, kasse 16. 1901–1910.

²⁴⁴ ABA, Husligt Arbejder forbund Afd 1, *Gennem 50 aar*, s. 22–23.

Organiserade och oorganiserade tjänstekvinnor

I medlemstidningen fördes en något kluven debatt angående inställningen till nyinflyttade tjänstekvinnor och hur svårt det var att värva medlemmar. Den 1 december 1911 skrev Frida Langwagen en artikel med rubriken ”Den 1ste November” som lyfte fram problemet med alla de nya tjänstekvinnorna som anlände på skiftesdagen²⁴⁵ den första november. Då kom det många nya tjänstekvinnor till Köpenhamn som hoppades på bättre förhållanden, men många blev besvikna. Platserna som fanns kvar hade i regel de sämsta villkoren och var dessutom hos husmödrar som var rädda för föreningen och dess arbete.

Det er alle disse unge Piger, som er bange for at blive Medlem af Tjenestepigeforeningen, eller tage Bladet, naar vi kommer op til dem; de tør ikke siger de, og jeg kan saa godt forstaa dem. De er saa forkuede, at al deres Selvfølelse er forsvunden, de er saa bange for, at Fruen en Dag skal opdage, at de staar i en Forening, som vil hjælpe dem til bedre Forhold, og hvor de kan blive selvstændige Mennesker.²⁴⁶

Ordförande Marie Christensen skrev en artikel som angrep problemet med att det kom så många tjänstekvinnor från utlandet. Artikeln diskuterade även varför danska tjänstekvinnorna lämnade landsbygden och sökte sig till Köpenhamn. Christensen menade att lönen inte var så dålig på landet och där behövde de inte heller klä sig så fint. Tjänstekvinnorna borde stanna på landet eftersom det var ont om jobb i städerna och de som inte lyckades skaffa sig ett arbete förde en hemska tillvaro.

Det er til stor Skade for Landet i sin Helhed, at der kommer sa mange Tjenestefolk fra Udlandet hertil, Thi vi har Arbejdskraft nok i Danmark; der gaar mange Hundrede Mennesker ledige.²⁴⁷

²⁴⁵ Skiftesdagen som inträffar den 1 november i Danmark, är den dag då tjänsterna löpte ut eller började. Enligt legostadgan i Sverige var det den 24 oktober, då tjänstefolk kunde börja eller byta tjänst. Tjänstefolk hade en vecka på sig att inställa sig på en ny plats, veckan kallades för frivecka. Statarna kom att kalla veckan för slankveckan. Sökord, ”legostadgan, statare”. www.ne.se, 2011-06-22.

²⁴⁶ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/12 1911.

²⁴⁷ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/2 1901.

Christensens uttalande pekar på att livet i Köpenhamn inte alltid är så enkelt. Fick inte tjänstekvinnorna arbete kunde livet vara mycket svårt i Köpenhamn. Uttalandet kan jämföras med de tankar som framkom i berättelsen i *Dagny*, där Adelborg menar att de svenska tjänstekvinnorna fick en bättre tillvaro på landsbygden.²⁴⁸

I ovanstående citat framkommer det även att Marie Christensen här skilde på danska tjänstekvinnor och tjänstekvinnor från andra länder. Genom artikeln påpekade Christensen att danska kvinnor inte behövde någon konkurrens från utländska tjänstekvinnor, men Christensen önskade inte heller någon konkurrens av danska kvinnor från landsbygden. Etnicitet och hemort blir i Christensens resonemang identitetskategorier både för de som var välkomna att söka arbete, och de som inte var välkomna att söka arbete i Danmark.

I en artikel som behandlade kvinnornas rösträtt framhölls det att alla tjänstekvinnor, oavsett var de kommer ifrån, måste engagera sig i föreningens arbete.

...da de allerfærreste Piger i København ikke er indfødte Københavnerne, men netop Piger fra Landet. Foreningens Arbejde hæmmes ved, at ikke kende Forholdene tilbunds, O guden deres Vidende nedbryder de, hvad der er opbygget; men faar vi dem for Alvor med i Arbejdet, kan vi med Glæde se hen til den Dag, da ingen Pige kender daarlige Kaar eller Arbejde over Evne.²⁴⁹

År 1904 startade en diskussion i föreningen om att försöka nå kvinnorna i andra delar av landet. Genom att arbeta för bättre arbetsvillkor och högre löner på landet skulle kvinnorna som arbetade där vilja stanna kvar i sina tjänster. Lönenivån på landsbygden var något lägre än i Köpenhamn. År 1910 tjänade en *enepige* 19 kronor i månaden i Köpenhamn, medan samma tjänst på landet betalades med 16 kronor.²⁵⁰ Till att börja med startades lokalavdelningar i Aarhus, Aalborg och Odense. Även de här avdelningarna kom att ha svårigheter med att få kvinnorna att ansluta sig. År 1909 gick det att läsa ett utdrag ur ett föredrag i medlemstidningen. Föredraget handlade om att det saknades kvinnlig arbetskraft på landet och det går ut över de förmän som inte önskade svenska tjänstekvinnor. Det hela avslutas med en

²⁴⁸ *Dagny*, 1890:2, s. 44.

²⁴⁹ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/3 1910.

²⁵⁰ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/3 1910.

fråga: Varför föredrog de danska kvinnorna från landet att arbeta i städerna?²⁵¹ Det är en intressant frågeställning med tanke på att de flesta kvinnorna i *tjenestepigeföreningen* var inflyttade till Köpenhamn. Kvinnorna i föreningen visade med sina uttalanden att de kvinnor som flyttade in till staden nu inte tog sitt ansvar och gick med i föreningen, men det blir också tydligt att de inflyttande kvinnorna upplevdes som konkurrenter om arbetstillfällena i staden.

Föreningens syn på nyanlända tjänstekvinnor uttrycktes också i Jubileumsnumret den 15 november 1924:

1.Maj og 1. November, kom nye skarer af Tjenestepiger fra provinsen og Landet till København og tog pladser der uden af have mindste kendskab til Husassistenternes Fagforening i København og dens Arbejde for at Forbedre Forholdene – de nyankomne trampede det ned, vi oprettede.²⁵²

Uttalandet i artikeln visade på en spänning som fanns i relationen mellan de organiserade kvinnorna och de kvinnor som stod utanför föreningen. Föreningen markerade tydligt vilka som inte tog sitt ansvar och det framkom att mellan ”vi” och ”dem” fanns ett stort avstånd. Här finns spår av en identitetsprocess som är relationell, det vill säga att kvinnorna i föreningen identifierar sig så som grupp skild från de tjänstekvinnorna som stod utanför föreningen. Det uttrycktes från föreningens sida en önskan om att de tjänstekvinnor som inte var medlemmar borde ansluta sig till kvinnornas kamp för att inte fördärva arbetet som utfördes, och på så sätt skulle avståndet dem emellan försvinna.

Varför tjänstekvinnor valde att inte organisera sig var en fråga som uppmärksammades upprepade gånger under åren. Både på styrelsemöte och genom artiklar ifrågasattes kvinnornas brist på intresse. År 1902 återfanns en artikel med rubriken ”Hvor er Kvinderne” och signaturen HS uppmanade kvinnor att vakna upp och att stödja föreningens arbete om inte för deras egen skull så för deras döttrars skull och alla andra tjänstekvinnor:

Mange sover endnu Sløhedens tunge Søvn, og mange, der vel er bleven saa vaagne, at de kan høre, at der er noget i Gære, for hvilket det maaske var værdt at røre sig, spilder Tiden med at gnide Øjnene og betænke sig paa at tage fat. Hvis det kun var deres egen Tid, de spildte, var det joen Privatsag; men de stiller sig i Vejen for dem, der er bleven helt vaagne og

²⁵¹ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/10 1909.

²⁵² ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Husassistenten Medlemsblad, Jubileumsnummer 25 aar*, november 1924.

gerne vil frem. Man hører ofte fra Tjenestepiger den Udtalelse: 'Jeg bryder mig ikke om Tjenestepigesagen, jeg skal snart ikke tjene mere'. Nogle forlade Stilinge for at indgaa ægteskab, og nogle søge over i andre Erhvervsrene.²⁵³

Att vädja till kvinnors modersinstinkt är ett vanligt argument för att försöka väcka kvinnornas intresse. Signaturen HS påpekade också i sin debattartikel att kvinnorna måste våga tro på sig själva. Kvinnorna hade varit undertryckta så länge att de hade svårt att stå upp för sig själva:

Fordi de er inhyllede i Konservatisme til op over Øerne, fordi de er væbnede med Taalmodighes until Tænderne, og fordi Undertrykkelsen har udviklet hos dem en Forsagelsens Evne, der bliver Dumhed, naar den anvendes over for Uretten.²⁵⁴

I ovanstående citat lyfte signaturen H.S. fram att den underordning som drabbade tjänstekvinnor påverkades av maktstrukturen i samhället. Enligt signaturen H.S. var underordningen något som tjänstekvinnorna levde med varje dag, och som i sin tur ledde till att tjänstekvinnorna inte vågade kämpa för bättre villkor.

En månad senare den 15 maj ifrågasatte artikeln ”Hvorfor vil Tjenestepigerne ikke organisera sig?” om det som rykten gjorde gällande stämde ”tänker de endast på pynt, kläder och nöjen, då kan de inte heller begära att de blir respekterade?”²⁵⁵ Här sammanfaller bilden av tjänstekvinnan med en bild som även framkom i *Dagny*, att tjänstekvinnor var fåfånga och lät sig lockas av kläder och bijouterier. Men i *tjenestepigeforeningen* framställning är det tydligt att den här bilden inte gällde de tjänstekvinnor som var med i föreningen, utan bilden gällde de kvinnor som stod utanför föreningen. Identiteten som tjänstekvinna i *tjenestepigeforeningen* är en respektabel kvinna.

Det diskuterades även varför tjänstekvinnor verkade föredra fabriksjobb som oftast betalades sämre.²⁵⁶ Detta var också en fråga som FBF lyfte i *Dagny*, och i diskussionen kring frågan kom FBF fram till att det var yrkets brist på fritid och reglerad arbetstid som låg bakom flykten från

²⁵³ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/4 1902.

²⁵⁴ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/4 1902.

²⁵⁵ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/5 1902.

²⁵⁶ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/5 1902.

tjänsteyrket. Här fanns en enighet kring problemet, bristen på fritid och reglerad arbetstid var också en av *tjenestepigeforeningen* stora frågor som lyftes redan från föreningens start. Skillnaden var att FBF debatterade för att borgerlighetens kvinnor skulle ha tillgång till bra tjänstefolk, medan *tjenestepigeforeningen* arbetade för att förbättra tjänstekvinnornas villkor.

Ett år senare hade föreningens situation inte ändrats något nämnvärt. I artikeln ”Tjenestepigernesforening og Tjenestepigernes fremtid” påpekades det att föreningen endast bestod av några hundra medlemmar när den borde bestå av några tusen. Kvinnor måste ansluta sig, varför gör de inte det? frågade föreningen.²⁵⁷

Det återkommande problemet med för få medlemmar diskuterades på styrelsemöten och medlemsmöten. Frida Langwagen påpekade 1911 på ett medlemsmöte att det var tvunget att de fick något nytt på programmet som kunde samla tjänstekvinnorna²⁵⁸ och i jubileumsskriften *Gennem 50 aar* så lyftes problemet återigen upp. Det var svårt att få tjänstekvinnorna att organisera sig men även *Kvindeligt Arbejder Forbund* hade svårt att organisera kvinnliga arbetare. Dock var deras problem inte lika stort som *tjenestepigeforeningens*. Att det var svårt att organisera kvinnor påpekar också Historikern Mats Greiff i studien av katolska och protestantiska arbetare i Belfast. De kvinnliga arbetarna inom linneindustrin valde att inte organisera sig i någon större omfattning förrän efter år 1914. Kvinnornas ovilja till att organisera sig hade givetvis många olika anledningar, men det påpekades att vid agitation för kvinnlig anslutning argumenterades det för att kvinnorna skulle ansluta sig annars kunde männens löner försvagas. Trots oviljan att organisera sig förekom en gemensam kamp för förbättrade arbetsvillkor.²⁵⁹

Bakomliggande orsaker till oviljan att organisera sig ansåg föreningen kunde vara kvinnornas beroendeställning till sina arbetsgivare, en annan orsak menade man att kvinnornas dåliga skolbakgrund var. Kvinnorna hade bristande kunskaper inom många områden och det gällde även organisationsarbete. Föreningen försökte på olika sätt utbilda kvinnorna i föreningen och drev bland annat kurser och diskussionsmöten.²⁶⁰

²⁵⁷ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/4 1903.

²⁵⁸ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, Protokoll Medlemsmöte, 19/5 1911.

²⁵⁹ Mats Greiff, 2004, s. 143–148.

²⁶⁰ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Gennem 50 aar*, s. 32–35.

Yrkets status

Tjänstekvinnornas ovilja till att organisera sig menade föreningen även berodde på yrkets titel och låga status. Men även tjänstekvinnornas agerande och val av kläder var faktorer som föreningen menade påverkade den status yrket hade.

Tjenestepige, husassistent eller fröken

Föreningen menade att det var ovärdigt att vuxna arbetande kvinnor tilltalades med förnamn och hade en titel som *tjenestepige* som är en beteckning för flicka.

Begreppet ”flicka” är ett något komplicerat begrepp. Ordet ”flicka” är i ständig förändring och i vissa etymologiska källor hänvisas ordet till att höra ihop med ordet *kjol* och även att ordet syftade på en lättsinnig kvinna. Används flicka som benämning i nutid dras tankarna till en ung människa som bekräftar flickskapet, det vill säga en liten söt feminin individ. Betydelsesammanhanget påverkas av kontexten när begreppet ”flicka” används.²⁶¹ *Tjenestepigeföreningen* menade att begreppet ”flicka” inte stod för en vuxen kvinna, utan att ordet associerades med svaghet och omyndighet. Kvinnorna i *tjenestepigeföreningen* ville säkerligen hellre liknas vid ”den nya unga kvinnan” som var ett uttryck för de kvinnor som kämpade för sina rättigheter, samt är ett uttryck som inger mer respekt än ordet ”flicka”.

År 1901 började det genom insändare föras en debatt i *Tjenestepigernes Blad* i ämnet hur en tjänstekvinna borde tilltalas. I artikeln ”Fröken, Jomfru, Pige” ansåg skribenten att arbetsgivarna bör få kalla tjänstekvinnan vid förnamn, men att barn och främmande personer bör använda ”fröken”. Det påpekades även att det ”...afskyelige, man kunde gerne sige haanlige ord: Pige” måste försvinna och i stället bör ordet *Jomfru* användas.²⁶² Marie Christensen besvarade insändaren och höll delvis med, men menade att ”Intet Mennske har Ret til atkalde et fuldvoksent Mennske for Barn, ej heller at behandle Vedkommende som saadant...”. En tjänstekvinna skulle

²⁶¹ Eva Söderberg, Anna-Karin Fridh, 2010, s.10–11.

²⁶² ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/6 1901.

benämnas med fröken och efternamn. *Jomfru* menade Marie Christensen var en kategori och passade därför inte på alla tjänstekvinnor.²⁶³

Genom att använda ett tilltal på tjänstekvinnorna som jämställde dem med barn, kom tjänstekvinnorna med automatik att tillhöra en annan generation än arbetsgivaren. En generation som är underordnad. Genom att bortse från ålderskategorin går det även att placera äldre tjänstekvinnor i en barngeneration. Äldre tjänstekvinnor som arbetat inom yrket under många år, borde med ålderns rätt kunna kräva respekt för den erfarenhet som åren givit dem. Men genom tilltalen förminskades även de äldre kvinnornas erfarenhet och så länge kvinnorna var kvar i yrket kom de att betraktas som flickor.

Debatten kring titel och benämning fortsatte under hela hösten 1901 och in på våren 1902. Doris Hansen menade i en insändare att tjänstekvinnorna var för beskedliga och inte skulle behöva finna sig i andra epitet än de gängse i övriga arbetarklassen, men endast tjänstekvinnorna själva kunde göra något för att förändra situationen:

Nej, vi maa selv hævde vor Ret og vort Værde som Menneske, saavel i Skrift, som i Handling, paa Møder, som inden Hjemmets, eller rettere Konditionens fire Vægge; sker dette med tilbørlig Takt og Hensyn, skal vi nok blive respekteret.²⁶⁴

I debatten framkom uppfattningar om att titeln ”*tjenestepige*” liknades vid en ”*halvmenneske*” och att nu när andra arbetarkvinnor blev kallade för fröken så som syfröken, butiksföken och så vidare måste också tjänstekvinnorna ha rätt till samma titel. Men i debatten lyftes det också fram att det var hela grundsynen på tjänstefolk som måste förändras, vilket i längden måste innebära andra arbetsvillkor och livsvillkor för tjänstefolket. Debatten återkom under årens gång och under 1911 fördes en livlig diskussion på insändarsidan, då en fru M Jensen menade att det var en löjlig debatt och hon inte hade för avsikt att tilltala en tjänstekvinna med ”fröken” eftersom det fanns tjänstekvinnor som var fula i mun och då skulle de inte tilltalas med ”fröken”.²⁶⁵ Kathrine Jensen reagerade på insändaren och menade att om tjänstekvinnor inte kunde kallas fröken för att de var fula i mun, vad ska vi då kalla:

²⁶³ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/7 1901.

²⁶⁴ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/8 1901.

²⁶⁵ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/1 1911.

F Eks. Titulera den Husherre eller Søn me, som om Dagen omfavner Pigerne i Køkkenet og om Natten maa have Vandfadets Indhold i hovedet for gaa fra hendes Værelse.²⁶⁶

Fru Jensen replikerade i näst kommande nummer och hävdade att det inte alltid är männens fel:

I de allerfleste Tilfælde er det Kvindernes egen Skyld, de opfører dem ikke alvorligt og bestemt nok, der er gerne Ullykken.²⁶⁷

Fru Jensen hävdade även i sin insändare att tjänstekvinnor inte borde få någon lön eftersom de inte kan så mycket och det var husfrun som måste lära upp tjänstekvinnorna.²⁶⁸ Kommentaren som fru Jensen fällde rörande att tjänstekvinnorna inte borde få någon betalning för sitt arbete ledde debatten tillbaka till dess ursprung, yrkets låga status.

Diskussionen kring namnet och yrkets status hade efter tolv år inte förändrats. Marie Christensen uttalade sig år 1912 om att arbetsgivarna inte borde använda förnamnet på tjänstekvinnorna, om inte tjänstekvinnorna fick använda förnamnet på arbetsgivarna. Rätt tilltal borde vara fröken Christensen och så vidare.²⁶⁹ Genom att använda en titel vid ett tilltal visas respekt för vederbörande. Christensen menade att tjänstekvinnorna var respektabla kvinnor som borde tilltalas med respekt.

Frida Langwagen ledde 1913 agitationsmöten angående tilltalet, om det ska vara *Tjenestepige* eller *Husassistent*, och år 1914 genomfördes namnbytet till *husassistent*. Det blev en stor debatt kring namnskiftet och i olika tidningar fanns insändarbrev där husmödrar klagade på namnet, även diktade inslag och karikatyrer på Marie Christensen förekom.²⁷⁰

²⁶⁶ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/1 1911.

²⁶⁷ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/2 1911

²⁶⁸ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/2 1911.

²⁶⁹ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Gennem 50 aar*, s. 45, 47.

²⁷⁰ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Protokoll från Agitationskomiten* 28/6 1913. *Gennem 50 aar*, s. 45, 47.

Nu er det slut med det, nu er vi ikke mere
Piger, men køkken-stue-barneassistent,
Nu er vi frøkner, der på strøget spadserer
Når klokken fire vort arbejde er endt,
Tjene – vist ej
Ligner det mig?

Tak, Marie Christensen, at du vist os vej.²⁷¹

De irriterande reaktionerna som förekom kring namnskiftet ansåg föreningen hade att göra med att kvinnorna började ställa krav. Även föreningens och medlemstidningens namn skiftade, till *Husligt Arbejder Forbund* och *Husassistenten*. Föreningen uppmärksammade regelbundet tjänstekvinnornas låga status i samhället och menade att till viss del fick kvinnorna skylla sig själva eftersom man inte var stolt över sitt yrke. Yrkesskolan som föreningen startade var en del av föreningens arbete att försöka höja statusen på yrket både hos kvinnorna själva, och i omgivningens ögon. Om vi inte själva är stolta över vårt yrke, vem ska då visa oss respekt? frågade sig föreningen.²⁷²

Men samhällets bristande respekt, menade föreningen, framkom tydligt i det dagliga livet och när föreningen skulle ordna fest upptäckte styrelsen att det var svårt att få artister att uppträda, då de inte ville uppträda för tjänstekvinnor. Utifrån landsbygden rapporterades det om kränkande behandling. I bland annat Odense återfanns skyltar med texten ”*Tjenestepiger och hunde forbydes adgang*” eller ”*tyende henvises tilbagtrappen*”. Yrket sågs som underordnat i samhället och på den internationella kvinnokongressen i London 1910 ansåg man att yrkets underordnade status i samhället var ett problem eftersom det föll tillbaka på kvinnorna.²⁷³ Uttalandet från kvinnokongressen visar tydligt att kvinnornas underordnade ställning sammanfaller med genus och generation, men att genus och generation inte är skilt från kategorier som exempelvis klass.

²⁷¹ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Gennem 50 aar*, s. 45.

²⁷² ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Gennem 50 aar*, s.28-31.

²⁷³ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/4 1910, *Gennem 50 aar*, s. 28-31.

Att klä sig till respektabilitet

Citatet från Fru Jensens insändare från den 1 februari 1911 som lyftes fram i ovanstående avsnitt kom genom orden ”kvindernes egen Skyld”²⁷⁴ att belysa de åsikter som härskade i samhället. Att det var kvinnorna som bar ansvaret vid en sexuell förbindelse. Det var också kvinnan som drabbades av den skam som borgerligheten i samhället menade att en sexuell förbindelse utanför äktenskapet innebar. Kvinnorna i *tjenestepigeforeningen* var medvetna om hur svårt det kunde vara för tjänstekvinnor att skydda sig mot sin arbetsgivare. I en artikel i *Tjenestepigernes Blad* påpekades det under rubriken ”Prostitution” att unga tjänstekvinnor som bodde under samma tak som sin arbetsgivare blev utnyttjade av de unga männen i familjen. Några tjänstekvinnor som blev tillfrågade påpekade att de lika gärna kunde prostituera sig för då fick de i alla fall betalt.

Kvinnorna i *tjenestepigeforeningen* försökte motarbeta bilden av den icke respektabla tjänstekvinnan som fanns i samhället. Den bild som byggde på att arbetarkvinnornas annorlundaskap i jämförelse med borgerlighetens kvinnor kom att betraktas som billiga och orena. *Tjenestepigeforeningen* förespråkade att tjänstekvinnorna skulle tänka på hur de klädde sig. Tjänstekvinnorna skulle använda ordentliga kläder och skor så att de såg respektabla ut. Kvinnorna i *tjenestepigeforeningen* uppmanade tjänstekvinnorna att klä sig till respektabilitet och ta avstånd från den vulgära tjänstekvinnan.²⁷⁵ Styrelseledamöterna i *tjenestepigeforeningen* tog medlemmarnas klädsel på så stort allvar att de började besöka medlemmarnas arbetsplatser, för att kontrollera tjänstekvinnornas klädsel. Framförallt fanns det en oro för hur de unga tjänstekvinnorna klädde sig. Den uppsökande verksamheten var dock inte populär, utan kritiserades av medlemmarna, vilket ledde till att den upphörde.²⁷⁶

I artikeln ”Vink til unge Piger” betonade Marie Christensen yngre tjänstekvinnors oförstånd när det handlar om att välja lämpliga kläder. Christensen menade att de unga tjänstekvinnorna hellre lade sina pengar på en fin hatt, som hon kunde använda på finpromenader, istället för att köpa

²⁷⁴ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/2 1911.

²⁷⁵ Beverly Skeggs, 1997, s. 307-309. ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/1 1903, 1/4 1906.

²⁷⁶ Tinne Vammen, 1986, s. 235.

ordentliga vardagskläder. Enligt Christensen var det vardagskläderna som verkligen visade vem kvinnorna var.

Hvor ofte gaar ikke den unge Pige hen og køber sig en fin Hat til 6 à 7 Kr. uagte hon mere kunde trænge til at faa sig et par Stykker Linned, et Par store Husholdningsforklæder eller spare Penge indtil hun kunde faa sig en pæn Dagligkjole. Mange unge Piger tænker: 'Blot de er fine at se til, naar de skal ud at spadserere, saa er de godt dækket', men dette er rent forkert.²⁷⁷

Generationskonflikten som fanns mellan äldre och yngre tjänstekvinnor framkommer, då klädval ska styras av föreningen. Staden lockade med nymodigheter och gav arbetande unga kvinnor möjlighet att införskaffa nya, moderna kläder. Kläder som den äldre generationen tyckte att de yngre skulle avstå från.

Under ett antal år diskuterades införandet av en tjänstekvinnouniform. Uniformen skulle markera skillnaderna på de olika kategorierna som fanns av tjänstekvinnor. Kvinnorna i föreningen sneglade på uniformen som sjuksköterskorna bar och det diskuterades om en eventuell uniform skulle kunna ge yrket högre status.²⁷⁸

Etnologen Marianne Larsson menar att uniform är ett ord som står för likformig och är en internationell företeelse. Uniformen leder ofta tankarna till nationsstaternas rätt att utföra makt, våld och auktoritet. Men uniformen kan också avpersonifiera och anonymisera en person. Samtidigt som uniformen kan lyfta fram och gör personen synlig.²⁷⁹

En uniform associeras också ofta med män, och i statliga tjänster var bruket av uniform vanligt bland män, exempelvis så bar postmästare och stinsar uniform. Men när kvinnor under 1800-talets andra del fick tillträde till lägre statliga tjänster som exempelvis postkassörskor, kom inte deras uniformer att likna männens utan de kvinnliga uniformerna fick en mer hushållsliknande uniform med schalet och förkläde. I regel kom kvinnorna inte att bära uniform även om män i samma befattning gjorde det. Genom att neka kvinnorna uniform visades på de olikheter som fanns, och i de fall

²⁷⁷ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/1 1903.

²⁷⁸ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad*, 1/5 1908.

²⁷⁹ Marianne Larsson, 2008, s. 11–12.

kvinnorna hade uniform visade utformningen av uniformerna på kvinnornas egentliga plats i samhället, det vill säga hemmet.²⁸⁰

När frälsningsarmén etablerade sig lyftes uniformens betydelse för kvinnorna fram. Uniformen kom att bli en del av den religiösa identiteten, men uniformen bidrog även till att skydda kvinnorna när de rörde sig i det offentliga rummet. Anna Jansdotter menar att genom frälsningsarméns uniform formulerades en kvinnlighet – en respektabel kvinnlighet som stod i motsats till den icke respektabla kvinnan, den prostituerade kvinnan.²⁸¹

Någon uniform infördes dock aldrig för tjänstekvinnorna. Föreningen startade en syateljé där tjänstekvinnorna skulle kunna få köpa kläder för den frigjorda moderna kvinnan men ateljén blev aldrig någon succé då tjänstekvinnorna föredrog att köpa sin kläder i affärerna i Köpenhamn, där alla andra också handlade.²⁸²

Avslutande reflektioner

Medlemmarna i *tjenestepigeföreningen* var noga med vilka kvinnobilder de representerade. Den låga status som yrket hade i samhället försökte föreningen på olika vis höja, bland annat genom att skapa respektabilitet. Det allra viktigaste var att kvinnorna själva var stolta över sitt yrke och valde att stanna kvar i branschen. Kvinnorna i styrelsen såg yrket som en karriär. Diskussionen rörande yrkesbeteckningen *tjenestepige* och titeln ”fröken” kom i ljuset år 1901. Att bli kallad vid förnamn eller *tjenestepige* ansågs vara nedvärderande och inom föreningen kom man att förespråka fröken plus efternamn samt yrkesbeteckningen *husassistent*. De kraftiga motreaktionerna som föreningen mötte när de år 1914 gick ut med en namnändring av yrkesbeteckningen och föreningen, visade på en ovilja till förändring. Att byta ut ett tilltal leder inte automatiskt till en högre status, men det bör vara yrkesgruppens rättighet att få ändra sin beteckning.

Precis som det påpekades i medlemstidningen menar jag att beteckningen *tjenestepige* visar på en bristande respekt för kvinnorna som

²⁸⁰ Ann-Sofie Ohlander, Ulla-Britt Strömberg, 2002, s. 152.

²⁸¹ Anna Jansdotter, 2007, s. 115–117.

²⁸² Tinne Vammen, 1986, s. 235–236.

arbetade i hemmen. Genom beteckningen blir hårt arbetande vuxna kvinnor betraktade som flickor och inte som vuxna kvinnor med egen inkomst och rätt att bestämma över sina liv. Att benämningen flickor används istället för kvinnor berodde kanske på att många tjänstekvinnor var unga första gången de tog en anställning. Men "flickorna" hade krävande arbetsuppgifter och arbetstider som ofta var längre än inom andra yrken. Benämningen "flicka" anser jag även kan underlätta underordningen av kvinnan, eftersom hon genom benämningen reducerades till ett barns nivå, vilket försvarar att kvinnan ska finna sig i sin underordning. Uttrycket pige kan också ha att göra med att arbetet inte betraktades som ett "riktigt" arbete utan enbart var ett tillfälligt arbete innan kvinnan fick ett "riktigt" arbete eller att hon gifte sig. I källmaterialet som jag använder i min studie återfinns benämningen tjänsteflicka och pige. Tinne Vammen använder sig i sin bok *Rent og Urent* av ordet *tjenestepige*. I engelskspråkiga studier används ofta ordet *maids*, vilket översätts med hembiträde, jungfru, flicka och ungmö. Ett uttryck som mer liknar tjänsteflicka är *the Swedish servant girl* som även förekommer i engelskspråkig litteratur. Genom att själva använda det begrepp som borgerlighetens kvinnor och män använde för att markera klass- och genusrelationer har forskarna reproducerat denna underordning.

Källmaterialet visar att svenska tjänstekvinnor deltog i *Tjenestepigeforeningens* kamp för bättre villkor, men frånvaron av uppgifter rörande kvinnornas nationalitet eller hemadress är signifikativt för materialet. Kvinnornas ursprung nämns endast i förbigående i materialet. Frida Langwagen som var oerhört aktiv i olika uppdrag för föreningen och regelbundet förekommer i källmaterialet, uppfattas inte som svensk vid en genomläsning av materialet. Denna uppgift framkom först då jag tog del av hennes livsberättelse. Den enda ytterligare noteringen om hennes ursprung finns i platsförmedlingens registrering. När Frida Langwagen använde sig av föreningens arbetsförmedling registrerades hon inte som svensk förrän vid sin tredje ansökan. Samma resultat visar sig vid en undersökning av andra svenska kvinnor, deras nationalitet registreras endast enstaka gånger. Några tydliga riktlinjer för hur kvinnorna registrerades som arbetssökande verkade inte finnas. Gemensamt är att inskrivningarna började med kvinnornas namn. Nationalitet föreföll inte ha spelat någon större roll eftersom det endast registrerades sporadiskt och inte alls förekom vid medlemsregistreringen. I sin agitation och i sina artiklar talade Langwagen om ett "vi". Med detta "vi" hänvisade Langwagen till tjänstekvinnorna i

organisationen, och det är tydligt att hon inte uppfattade sig tillhöra dem som stod utanför gemenskapen utan att hon själv ingick i denna gemenskap.

Föreningen använde benämningen inflyttade och invandrade kvinnor, och menade då alla kvinnor som inte härstammade från Köpenhamn. Troligtvis syftade man i sin benämning i första hand på kvinnorna som kom från landsbygden men även kvinnor som hade invandrat från andra länder blev inkluderade i kategorin. Föreningens klivna inställning till kvinnor som var inflyttade var inget specifikt för *tjenestpigeforeningen*, utan detta är en inställning som mötte inflyttade även inom andra yrkesområden. Richard Willerslev menar att svenskarna inte diskriminerades i frågor gällande löner, vilket även Thomas Möller visar i en undersökning av svenska lantarbetare i Danmark. Svenskarna hade överlag högre lön än de danska lantarbetarna. Däremot var svenskarna de första som fick avsked vid arbetsbrist och när det i slutet av 1880-talet förekom strejker för bättre löner bland järnvägsarbetarna uppmanade *Arbejdsmændenes Forbundet* de styrande att de skulle ta hänsyn till landets egen arbetskraft.²⁸³

Till största del bestod föreningen och den starka grupp som styrde den, av kvinnor som inte var infödda Köpenhamnsbor. Gemenskapen och ”vi”-känslan kom troligtvis snabbt efter ett medlemskap i organisationen, eftersom man valde att betrakta de kvinnor som kom från liknande bakgrunder som ”de andra” och lyfte fram olikheter mellan kvinnorna. Vid skiftesdagar försöker föreningen värva alla nykomna kvinnor, och det fördes en diskussion kring svårigheten att få tjänstekvinnorna att organisera sig. Det påpekas också att nyanlända kvinnor som inte organiserar sig försvårade föreningens arbete.

Kvinnorna i föreningen såg sig som ett ”vi”. De hade gemensamma intressen och förde en enad kamp. I den patriarkala ordning som rådde väckte föreningens arbete uppmärksamhet. Tjänstekvinnorna i föreningen framställdes som starka kvinnor som trodde på sin sak och vågade utmana det patriarkala samhället. Genom att utmana den maktordning som gällde menade tjänstekvinnorna att de skrämde de ”dåliga” husmödrarna med sina krav, och att dessa krav var befogade. De var alla tjänstekvinnor och identifierade sig med arbetarklassen, men genom sitt yrke skiljde sig kvinnorna ändå från den övriga arbetarklassen. Kvinnornas yrke innebar att arbetstiden inte var reglerad, deras bostad fanns på arbetsplatsen och deras tillvaro styrdes av *tyendelagen*, som endast gällde för tjänare. När rösträtten

²⁸³ Richard Willerslev, 1983, s. 203. 107–108. Thomas Möller, 1998, s. 31–43.

diskuterades i början av 1900-talet talade man om rösträtt för alla med undantag för tjänare.

Konflikter inom föreningen som rörde bland annat den partipolitiska hållningen och kläder, visar att ”vi” gemenskapen inte alltid var orubblig. När de yngre styrelseledamöterna tydligare ville koppla föreningen till vänsterpartier uppstod en generationskonflikt, eftersom äldre styrelseledamöter ville ha kvar föreningen som icke partipolitisk. Identiteten som kopplades ihop med arbetarpartier och deras kamp var tydlig hos de yngre i *tjänstepigeföreningen*. Tjänstekvinnornas klädval skapade även det en konflikt inom föreningen. När de äldre styrelseledamöterna försökte kontrollera yngre medlemmars klädval orsakade det protester, och kontrollen måste upphöra. Hur kvinnorna kom att klä sig påverkade kvinnornas positioner och då kvinnorna inom *tjänstepigeföreningen* var medvetna om att tjänstekvinnorna hade svårt att hävda sin respektabilitet, menade de att ”rätt” klädval skapade respektabilitet.

Många tjänstekvinnor startade sin yrkesbana redan i tidig ålder. Att ta tjänst redan som 14-åring var inget ovanligt. Kvinnorna i föreningen tillhörde inte de allra yngsta, utan lockade till sig kvinnor som hade arbetat en del år inom yrket. Frida Langwagen var 25 år när hon registrerade sig som medlem i *tjänstepigeföreningen*, då hade hon arbetat som tjänstekvinna i Danmark i åtta år. När hon sedan blev styrelseledamot kom hon att tillhöra de yngre i styrelsen. Föreningens program med samhällsaktuella diskussionsämnen och kurser i rättstavning och danska var viktiga för skolningen av medlemmarna men tilltalade kanske inte den yngre generationen. Generationsklyftan som uppstod i föreningen när yngre kvinnor valde bort organisationen försökte *tjänstepigeföreningen* motverka genom att starta en yrkesskola och på så sätt attrahera tjänstekvinnor även från den yngre generationen. Även FBF förespråkade en yrkesskola för tjänstekvinnor. Det fanns emellertid en skillnad bakom tankarna kring yrkesskolan för tjänstekvinnorna. Medan *tjänstepigeföreningen* betonade höjningen av yrkets status, framhöll FBF husmoderns vinning av att få tjänstefolk som kunde sin sak.

När kvinnorna hade gått med i organisationen kom deras ursprung att spela en mindre roll. I Jonas Von Noltings text ”Kulturell formstöpning eller vidgade vyer?”²⁸⁴ lyfter han fram att identitet inte behöver bygga på etnicitet och det går att spåra liknande drag i mitt material. Gränser som rör

²⁸⁴ Jonas Von Nolting, 2010, s. 105–117.

nationer, stad – landsbygd och generation blev oviktiga och istället lades fokus på det gemensamma ”vi”. För tjänstekvinnor som gick med i föreningen spelade deras gemensamma värderingar större roll än de faktorer som skilde dem åt. Föreningens aktiviteter och gemensamma mål samverkade till en skolning av kvinnorna mot en bestämd identitet, kvinnorna blev ”vi”: de organiserade och respektabla tjänstekvinnorna,

Tyendestand! Tag Lære af det Samfund, I lever i, og laeg Mærke til, at ingen Udretter noget alene, men at Troppen maa være stærk, hvis gamle Fordomme Skal sprænges.²⁸⁵

I det här kapitlet har jag lyft fram en grupp tjänstekvinnor vars identitet uttrycks genom bland annat deras engagemang i *Københavns Tjenestepigeforening*. I nästa kapitel följer jag en svensk tjänstekvinnas arbetsvandring över sundet, och undersöker om bilden av hennes arbetsvandring stämmer in på den identitetsprocess som lyftes fram i tidigare källmaterial.

²⁸⁵ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/11 1913.

Helena Maria Jakobsdotter – en svensk tjänstekvinna i rörelse

Vid mitten av 1800-talet var välståndet i Danmark högt jämfört med Sverige, och runt 1870 var nationalinkomsten per individ dubbelt så hög i Danmark som i Sverige. I Sverige ökade antalet egendomslösa på landsbygden markant, vilket bidrog till att Sydsverige blev ett låglöneområde. Framförallt kvinnolönerna befann sig på en låg nivå. Från mitten av 1800-talet och en bit in på 1900-talet arbetsvandrade många svenskar till Danmark för att skaffa sig en försörjning, och i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var en stor del av dem som kom kvinnor. Kvinnorna som arbetsvandrade kom att bli en del av den framväxande arbetarklassen i Danmark.

När man som svensk valde att emigrera eller arbetsvandra till Danmark kom man att registreras i flera olika register. Denna studie inleds med en kort skildring av Helena Maria Jakobsdotters arbetsvandring över sundet. I detta kapitel ska vi återbekanta oss med Helena Maria Jakobsdotters. Jag börjar med att presentera det danska källmaterialet, och därefter det svenska källmaterialet som har använts i undersökningen. Följande register och databaser är aktuella i studien: *Politiets Registerblade* på microkort (idag pågår ett arbete med att lägga ut *Politiets Registerblade* på stadsarkivets hemsida) som finns på Köpenhamns stadsarkiv, där även *Fæsteprotokoller* finns. Jag har också valt att undersöka protokoll från Jacobsens *Fæstekontor* i Köpenhamn med tillstånd från 1891. Databaser som har varit aktuella för studien är *Indvandrerdatabasen* i Danmark, och ”Svensk befolkning 1890” och Demografiska databas Södra Sverige i Sverige. Jag har även använt mig av kyrkoböcker från Sturkö församling och Emibas som bygger på svenska församlingars material. *Blekinge Läns Tidning* (BLT) finns med i

undersökningen för att tydliggöra hur pressen i det här fallet BLT belyser arbetsvandringen.

Därefter klargör jag källmaterialets betydelse för att få fram en bild av Helena Maria Jakobsdotters rörelsemönster över olika gränser. I det fjärde avsnittet beskriver jag Helena Marias bakgrund och diskuterar orsakerna till varför unga kvinnor från södra Sverige valde att arbetsvandra. Följande avsnitt lyfter fram olika attityder till arbetsvandring. Därefter undersöker jag vad eller vem som låg bakom att människor valde att arbetsvandra, samt vilka som efterfrågades för arbete i Danmark. I nästa avsnitt undersöker jag när Helena Maria anlände till Köpenhamn och var hon fick anställning. Här lyfter jag även fram tjänstekvinnans plats i de borgerliga hemmen. Följande avsnitt beskriver tjänstekvinnornas rörelse mellan olika sorters arbeten, men även rörelser mellan stad och landsbygd. Här undersöks även anställningarnas betydelse för bostadsadress och anställningarnas längd. Därefter visar jag på sambandet mellan rörelsemönster och kvinnornas identitet. I följande avsnitt klargör jag vilka olika sorters tjänster som tjänstekvinnorna sökte och vilka lönekrav kvinnorna ställde. Här diskuteras även kraven bakom lönerna, lönen i relation till löner inom andra arbetaryrken och problematiken kring tjänstekvinnornas önskan att lämna yrket. Nästa avsnitt behandlar medborgarskap. Avsnittet avslutas med att jag tecknar en bild av hur Helena Marias arbetsvandring får ett avslut genom *indfödsret*.

Helena Maria Jakobsdotter var en av många kvinnor som valde att arbetsvandra till Danmark. Syftet är att undersöka vilken bild som förmedlas av tjänstekvinnan Jakobsdotter i källmaterialet. Passar bilden av Helena Maria ihop med tjänstekvinnornas identitetsprocess som lyfts fram i Dagny, folkminnesuppteckningarna och i Københavns Tjenestepigeförening?

Källmaterial av dansk proveniens

När man som svensk kom till Köpenhamn var polisen den offentliga myndighet som man skulle vända sig till först. Hos polisen fick man en *Opholdsbog* utskriven, och det skedde även en registrering till mantalslistan och polisens egna registerblad. *Politiets Registerblade* användes under åren 1893–1923, och då var Köpenhamn indelat i fem förvaltningsenheter som kallades för Magistrat. Det var i huvudsak Magistraten 1, 2 och 3 som

svenskarna kom i kontakt med. Magistrat 1 ansvarade för polisen, näringsväsendet, skolor och äktenskap, död och begravning. Magistrat 2 behandlade räkningsväsendet och sjukhusen, medan Magistrat 3 ansvarade för den offentliga fattigvården. Polisen sorterade under Magistrat 1 och hade som uppgift att registrera befolkningen. När svenskarna anlände till Köpenhamn skulle de registrera sig inom 24 timmar.

Registerkortet innehåller upplysningar om namn, ålder, yrke, födelseort, civilstånd, eventuella barn, deras ålder och om de är födda utanför äktenskap. För tjänare framgår det hos vem och på vilken adress de arbetat och bott. Kortet följde personerna vid flyttning runt om i Köpenhamns nio polisdistrikt, vilket gör det möjligt att följa en person över tid. Polisens registerkort tar även upp om individen varit inlagd på "hospitalet" och om personen ifråga lämnat landet. Valde en person att flytta ut från Köpenhamn, noterades det som utflyttning och registerkortet blev kvar i det polisdistrikt som personen ifråga lämnat. Vid en återkomst till Köpenhamn skulle samma registerkort användas för registrering.²⁸⁶

På kortet finns det registrerat det datum som kortet uppfördes och alla personer som var över 14 år skulle ha ett eget registerkort. Men vanligtvis fick en person sitt första kort registrerat när personen ifråga flyttade hemifrån. Vid giftermål skrevs kvinnan in på mannens registerkort. Men blev kvinnan änka eller om det äkta paret gick skilda vägar fördes kvinnan över på sitt gamla registerkort. Det förekom även att kvinnan fick ett nytt registerkort om äktenskapet upplöstes. Rubriken *særlige oplysninger* innehåller exempelvis information om personen ifråga innehar en *opholdsbog*, men det kan också stå om personen var blind eller *tosse*. Ur rubriken adresser får läsaren inte bara information om var eller hos vem, personen har bott. Där kan man också läsa att personen har bott i ladugårdar eller i baracker. Även rubriken *stilling* erbjuder information utöver yrkestillhörighet. Här återfinns information om personen ifråga bötfällts som spelare, horkarl, dagdrivare av profession, *offentlige fruenter* eller bordellvärdinna. Tydligt i registerkortet är att polisen hade en form av kontroll över i huvudsak de lägre klasserna i samhället. När en person dog flyttades registerkortet till en speciell samling.²⁸⁷

Registerkortet är intressanta då man kan följa en person under en längre tid, och det finns uppgifter om personer som kanske inte registrerats

²⁸⁶ Lars Peter Jørgensen, 2000, s. 251–252.

²⁸⁷ Lars Peter Jørgensen, 2000, s. 254–255.

eller lämnat något vittnesbörd rörande sitt liv någon annanstans. Här följer ett exempel på vad registerkortet kan berätta om en person: Emma Sofia Nilsson som är född den 6 juli 1875 i Sverige, registrerades i *politiets registerblade* den 13 november 1894. Den 20 november 1895 fick Nilsson en dotter, som registrerades som oäkta. Nilsson står inte registrerad på någon adress eller på någon tjänst förrän den 13 november 1896, då det står att hon kom från Ballerup och fick tjänst hos Andersen. Den 4 januari 1897 flyttade Nilsson till Flodegade 27 och hade sin bostad hos Jørgensen. Den 14 januari samma år begav hon sig till Frederiksberg, där hon stannade till den 28 februari 1898. Nu bodde Nilsson i en egen lägenhet på Flodegade 27. Efter tre månader flyttade hon till Mathildevej 2. Här blev Nilsson boende till 1 maj 1900 då hon flyttade till Pedersen på Saxgade 79. Den sista noteringen i registerkortet är den 21 juli 1901 då Nilsson tog tjänst hos *skibsbyggere* Jensen.²⁸⁸

Under perioden 1890 – 1923 ökade Köpenhamns befolkning med nästan 85 procent, samtidigt bredde även staden ut sig. Detta gjorde att registreringen av befolkningen var en resurskrävande uppgift som polisens resurser inte riktigt räckte till. Resultatet blev att i stället för att leta upp tidigare registerkort, började polisen registrera på nya kort. Detta innebar att en individ kan vara registrerad på flera kort, och därför är det osäkert om man kan lita på att en person år 1923 bodde på den adressen som blev inskriven redan 1910. Eventuella bostadsbyten och förflyttningar kan finnas registrerade på andra kort.²⁸⁹ Andra problem som finns vid en användning av registerkortet är att personer kan vara svåra att hitta på grund av att fel födelsedatum eller födelseort har skrivits ner. I flera fall har jag även upptäckt att stavningen av namn förändras, exempelvis så är Helena Maria Jakobsdatter inskriven som Helena Marie Jakobsdatter.

Att registerkortet inte är helt konsekventa rörande de uppgifter som registreras, gör det samtidigt svårt att arbeta med dem för att göra tvärsnittundersökningar. Då det är problem med att tidsbestämma alla uppgifter på korten kan det vara svårt att veta under vilken period en person arbetade som tjänare eller hantverkare, eftersom det inte antecknas när respektive yrke var aktuellt. Däremot går det att utläsa ur korten var i

²⁸⁸ Københavns Stadsarkiv, *Politets registerblade*. (Jag vill påpeka att vissa gatunamn kan vara felstavade, då registerkortet är något otydliga på en del ställen).

²⁸⁹ Lars Peter Jørgensen, 2000, s. 254.

Köpenhamn svenskar valde att bosätta sig. Medan andra invandrargrupper bosatte sig på speciella ställen i staden, valde svenskar att sprida sig över hela staden. Lars Peter Jørgensen menar också att registerkorten visar att svenskarna var en grupp som förde en relativt anonym tillvaro i Köpenhamn. Invandrare från Tyskland och Östeuropa registrerades däremot med en större noggrannhet, vilket också avspeglade det politiska läget som rådde i världen under perioden.²⁹⁰

Jag anser att *Politiets registerblade* är värdefullt källmaterial som avslöjar en hel del rörande de personer som vistades i Köpenhamn under perioden 1893–1923. Helena Maria Jakobsdotters *registerblade* sträcker sig från 1894 till 1923. Från 1903 till 1923 är registreringarna sporadiska och inte lika informativa som under tidigare år. Genom *Politiets registerblade* ska jag studera hur Helena Maria Jakobsdotters arbetsvandring och livsmönster framträder. Givetvis krävs en medvetenhet rörande materialets brister och en förståelse för materialets brister för att kunna bruka det fullt ut. Nedan visas hur Helena Marias registerkorts framsida såg ut.

²⁹⁰ Lars Peter Jørgensen, 2000, s. 258–259.

Indgivet den 6/11-94.

Registerblad.

Fulde Navn		<i>Jacobsdatter Helena Maria</i>	
Livsstilling		<i>J</i> <i>0.03 Forsamlings a. 14/3-92</i>	
Fødested		<i>Skibe Børg</i>	
Egteskabelig Stilling		<i>Ugift</i>	
Konstruktions	Fulde Navn og Fødested	Alter	<i>5/10-78</i>
	Fødested	Alter	<i>9-10-72</i>
	Sikrings Tidspunkt		
Born		<i>Emil Oluf 19/2-04</i>	
Meldt Bopæl		<small>For huse og lavere Tjeneste: i hvis Tjeneste de er. For Løgnende: hos hvem de have Løgn.</small>	
Åar	Dag	Steds. Nr. Etage u. n.	
		<i>for Nordvest</i>	
		<i>til G. Torv 12 2de - hos Privatofficer</i>	
<i>95</i>	<i>2-7</i>	<i>Peterfarinavgade 12 11-4</i> <i>Postboks Sivertsen</i>	
	<i>2-10</i>	<i>til G. Torv 12 2de - hos Privatofficer</i>	
<i>1896</i>	<i>9-4</i>	<i>Reber Høvs-gade 18 2-6</i> <i>Kilnits</i>	
<i>1897</i>	<i>5-4</i>	<i>Nesken Gadelevad. 29 1-1</i> <i>Postboks</i>	
<i>18</i>	<i>2-2</i>	<i>Birkeløve 17 2</i> <i>Postboks</i>	
	<i>2/4</i>	<i>11 2</i>	

Bild 3, *Politiets Registerblade*, Helena Marie Jacobsdatter, Københavns Stadsarkiv.

På Köpenhamns stadsarkiv finns även *fästeprotokoller* från åren 1848–1939. *Fästekontor* var ett privat arbetsförmedlingskontor som förmedlade lediga arbeten eller arbetssökande. Köpenhamns Magistrat bestämde år 1791 att två män skulle hjälpa tjänstefolk att hitta tjänster. Fram till detta år hade tjänsterna förmedlas genom en agent, men efterhand som staden växte, växte också behovet av att förmedla arbeten. År 1845 beslutades det i Köpenhamn att *fästeprotokoller* måste godkännas av magistraten, och därmed blev *fästekontoren* tvungna att registrera uppgifter rörande arbetssökande tjänstefolk och arbetsgivare. År 1891 kom en lag som gällde

fæstevirksomhedens ordning i hela Danmark, och från 1901 fick de privata *fæstekontoren* konkurrens av kommunala arbetsförmedlingar.²⁹¹

Fæsteprotokoller är indelade i *tyendeprotokoller* och *husbondeprotokoller*. *Tyendeprotokollen* innehåller upplysningar rörande den arbetssökandes namn, födelsedatum och ort, konfirmationsort, tidigare arbetsplatser, arbetsgivare och hur villkoren för tjänsten såg ut. I *husbondeprotokoller* registrerades arbetsgivarens namn och adress, ställning, vem som fick tjänsten och hur villkoren såg ut.²⁹² I *fæsteprotokoller* återfinns många svenskar. En orsak till att svenska tjänstekvinnor frekvent uppsökte *fæstekontor*, kunde vara att de saknade kontaktnät i Köpenhamn som kunde förmedla en tjänst. Helena Maria Jakobsdotter registrerade sig 1899 hos *Jacobsens Fæstekontor* i Köpenhamn. Hon fick genom *fæstekontoret* en tjänst i Köpenhamn.

Jacobsens Fæstekontor beviljades tillstånd 1891 och det var Christer Jørgen Jacobsen som drev *fæstekontoret*. Vid Jacobsens död övergick förmedlingen till Johanne Petersen som fortsatte att driva *fæstekontoret* till 1939, då privata förmedlingar i stort upphörde. I *fæsteprotokollen* registrerades de arbetssökande varje gång de sökte en ny tjänst. Under ett år, 25/4 1899–24/4 1900, återfinns tre svenska kvinnor som registrerar sig för en andra gång under året. Med hjälp av *fæsteprotokollen* går det exempelvis att undersöka hur stor rörlighet tjänstekvinnor hade mellan olika sorters arbetsplatser, och var deras arbetsplats var belägen. Det går också att undersöka vilka sorters tjänster som tjänstekvinnor sökte och hur deras löneanspråk såg ut. I protokollen registrerades också om den sökande hade en *opholdsbog* och när och var den blev registrerad. Nedan följer ett exempel på uppgifter som går att finna i ett *fæsteprotokoll*: Den 27 april 1900 registrerar sig Ingeborg Sofia Ljungholm på *Jacobsens Fæstekontor*. Hon är född i Oskarshamn den 11 juni 1877 och hon är ogift. Sin *opholdsbog* fick Ingeborg utskrivet i Köpenhamn den 7 oktober 1898. Tidigare har Ingeborg arbetat på Hotel Metropol, som hon lämnade för en *Køkkenpigeplads* på Hotel København. Här fick Ingeborg 20 kr i månaden och hon kom att arbeta där i en månad. Nu söker hon åter en *Køkkenpigeplads*, men kan tänka sig att arbeta för 16 kr i månaden, eftersom

²⁹¹ Københavns Stadsarkiv, Fæsteprotokoller 1848–1939.
ksa.kk.dk/finddinslaget/erhverv/festekontorer

²⁹² Københavns Stadsarkiv, Fæsteprotokoller 1848–1939.
ksa.kk.dk/finddinslaget/erhverv/festekontorer

hon endast önskar arbeta under maj månad. Ingeborg tar tjänst hos Fru Clausen på Nørrebrogade.²⁹³

Protokollen innehåller detaljer som är värdefulla i en undersökning av hur en arbetsvandring kan gestaltas. Svårigheterna med *fæsteprotokoller* är att de arbetssökande registrerades fortlöpande och står i kronologisk ordning efter det datum då de sökt arbete. Det kan vara svårt att hitta en person i protokollen då det inte finns något register att vända sig till.

Furesø Museer är ett immigrantmuseum som har utarbetat tre stycken olika databaser som innehåller information som rör invandrare i Danmark. I den *danska demografiska databasens indvandrerdatabase* finns upplysningar som rör *arbejdsophold*, *indfødsretstildeling* och *udviste* ur landet. Helena Maria Jakobsdotter återfinns i databaserna för arbetsuppehåll och medborgarskap.

I databasen som rör arbetsuppehåll återfinns invandrare som har sökt arbetsuppehåll mellan åren 1812 och 1924. Det rör endast de som sökt i Frederiksborgs Amt, Köpenhamns Amt samt större delarna av Lolland. Databasen bygger på polisens information och utskrivna *opholdsbøger*, samt de protokoll som fördes över tjänare i församlingarna. I ett arbetsuppehåll finns information om födelsedatum och land, samt när och var den arbetsuppehållssökandes *opholdsbog* blev utskriven. Var personen ifråga har arbetat senast och för vilken ort och tjänst som arbetsuppehållet söks, finns det också uppgifter om.

Indfødsretstildelingen bygger på protokoll rörande medborgarrätt till invandrade under perioden 1776–1849, och mellan 1850 och 1940 är det kommentarer till medborgarförslag som ligger bakom databasen. Från och med år 1898 får fru och barn automatiskt medborgarskap när mannen i familjen blir beviljad medborgarskap. Detta innebär att många barn och kvinnor som fick medborgarskap inte finns med i databasen. Efter 1914 förekommer det även personer i databasen som inte har fått medborgarskap. Efter ansökan om medborgarskap hade vederbörande ett år på sig att uppfylla kraven, och det rörde sig bland annat om att det tidigare medborgarskapet ska avsägas.

I *indfødsretstildelingen* finns information som rör nuvarande yrke, födelseland och år, sedan vilket år personen i fråga befunnit sig i Danmark, nuvarande bostad och från vilket datum medborgarskapet gäller.

²⁹³ Københavns Stadsarkiv, Jacobsens Fæstekontor, Löpnr 513. 27/4–1900.

Källmaterial av svensk proveniens

Svenska databaser som varit aktuella för min studie är Sveriges befolkning 1890 som bygger på folkräkningen från år 1890. Uppgifterna i databasen kommer från Statistiska centralbyråns avskrifter av kyrkans husförhörlängder. Det är Forskningsarkivet vid Umeå universitet i samarbetet med Svenska arkivinformatik (SVAR) som publicerat databasen. Uppgifter som går att finna rörande personer som var skrivna i Sverige i november 1890 är namn, boendeort och församling, födelsedatum och födelseförsamling, yrke samt hushållstillhörighet. Helena Maria Jakobsdotter återfinns som ogift kvinna och dotter i Jakob Anderssons familj.

I Demografiska Databas Södra Sverige (DDSS) finns information som är registrerad från kyrkoböcker i Skåne, Blekinge och Halland. Arbetet med registreringarna är pågående och omfattar kyrkoböcker från 1600-talet fram till 1900-talet. Registreringarna sker ute i kommunerna men det är Landsarkivet i Lund som står som huvudman. I DDSS går det att söka i födelse- och dopregister, lysnings- och vigselregister och död- och begravningsregister. I in- och utflyttningsregister finns endast material registrerat från Skåne. Helena Maria Jakobsdotter återfinns i födelse- och dopregister. De upplysningar som finns är samtliga namn. Födelsedatum och födelseort, moderns och faderns samtliga namn. Yrke och ålder. Ordningsnummer i syskonskaran, hur länge föräldrarna varit gifta och den äktenskapliga börden framgår också.

Jag har även valt att vända mig till kyrkoböcker (mikrokort) från Sturkö församling för att få en uppfattning om när Helena Maria väljer att resa till Danmark. Källmaterialet är problematiskt, då det har visat sig att präster runt om i församlingarna hade olika system för hur de skulle anteckna uppgifter, samt när uppgifterna skrevs in. Anteckningarna i kyrkböckerna kan även vid några fall vara mycket svåra att tyda. Problem som kan uppstå vid sökande i databaser är att exempelvis namnet har stavats på ett något annorlunda sätt och vid ett eventuellt sökande framkommer då inga resultat. Större mängd fakta kring en person underlättar för ett återfinnande i register.

Församlingarnas flyttlängder, husförhörlängder och under emigrationens senare år församlingsböcker är basmaterialet i databasen Emibas. Emibas är ett samarbete mellan Emigrantinstitutet i Växjö och

Sveriges Släktforskarförbund, och deras ambition är att täcka in utvandringstiden 1840–1930. I Emibas finns uppgifter på personer som har emigrerat från Sverige. Här står namn, födelsedatum, födelseförsamling och -län, yrke, destinationsland, datum för emigrationen, utflyttningsplats och län samt om personen i fråga har barn. Jag har valt att använda Emibas för att undersöka om Helena Maria valde att registrera sig som utflyttad från Sverige.

Eftersom Helena Maria Jakobsdotter föddes och kom att bo i Blekinge tills hon 17 år gammal valde att arbetsvandrade till Danmark, har jag valt att använda *Blekinge Läns Tidning* (BLT) för att undersöka om det genom den samtida pressen går att spåra hur delar av samhället betraktade arbetsutvandringen och emigrationen. Exempelvis så gick det i BLT att läsa den 15/1 1881 ”Varning för emigranter till Danmark”. Artikelns beskrev hur svenskar blivit avvisade från Köpenhamn.

Försvarslösa svenskar [...] i ett mycket utblottadt och eländigt tillstånd, efter att hafva blifvit vederbörligen ’exploiterade’ i Danmark och Tyskland, dit de på spekulaton begifvit sig för att få arbetstjenst.²⁹⁴

Den 17 maj 1883 stod det i en annons att flickor från landet kunde få anställning i Lübeck eller i Köpenhamn. Hög lön utlovades i annonsen.²⁹⁵ Annonser liknande den här var vanligt förekommande i tidningen.

Det första numret av BLT kom ut den 18 december 1869, och den första redaktören på tidningen var landskanslist Frans August Blomqvist. Blomqvist startade tidningen tillsammans med faktor Palle Nilsson. Den utkom till en början två dagar i veckan. År 1871 utökades utgivning till tre dagar i veckan, sedan fyra dagar för att år 1906 vara uppe i en utgivning om sex dagar i veckan. År 1873 sålde Blomqvist tidningen och avgick som redaktör. Under följande år kom det att ske täta ägar- och redaktörsbyten på tidningen. Även namnet förändrades något. Tidningen hette under några år ”Nya BLT” och därefter följde en period under namnet ”Nyaste BLT”, och sedan blev det ”Nyare BLT”. År 1878 köpte Göte Bjurman tidningen, och från 1881 var han också redaktör. Bjurman ändrade tillbaka namnet på tidningen till *Blekinge Läns Tidning* och Bjurman drev tidningen till 1904. BLT kom att ha en liberal hållning och än idag är tidningens politiska beteckning oberoende liberal. Den 8 november 1875 stod det i en notis i

²⁹⁴ *Blekinge Läns Tidning*, 15/1 1881, s. 3.

²⁹⁵ *Blekinge Läns Tidning*, 17/5 1883, s. 4.

BLT att tidningen skulle byta färg och bli mer konservativ och ny ansvarig utgivare var prästen J.P. Kjällqvist. Kjällqvists period som ansvarig utgivare varade mellan den 22 november 1875 och den 8 december 1875, då en ny ansvarig utgivare tog över. Tidningen blev inte mindre radikal under Kjällqvists period, bland annat krävdes dödstraffets avskaffande i en ledare.²⁹⁶

De notiser och artiklar som jag använder mig av saknar ofta journalistens namn, vilket utgör ett problem i bedömningen av vem som står bakom uttalandena. Men då tidningen har en uttalad liberal hållning är det troligtvis liberala värderingar som präglar den bild av arbetsvandrande tjänstekvinnor, som framträder i BLT. Jag har undersökt perioden 1/1 1881 – 31/12 1884. Under de här åren utkom tidningen tre gånger i veckan och varje exemplar bestod av fyra sidor. Av dessa fyra sidor var till stor del två sidor alltid fyllda med annonser.

Danskt och svenskt källmaterial i studien av Helena Maria Jakobsdotter

Genom att följa Helena Maria Jakobsdotters arbetsvandring via ovanstående källmaterial ska jag undersöka vilka bilder av tjänstekvinnan som framträder. I de olika registren och databaserna går det att spåra tjänstekvinnornas rörelsemönster över olika gränser liksom tjänstekvinnornas rörelse mellan olika tjänster, olika orter och olika nationer. Källmaterialet svarar också på om kvinnorna fick barn, giftermål, om de valde att emigrera till Danmark, om kvinnorna övergick till andra yrken och i vilka områden i staden de valde att bosätta sig. Registren och databaserna visar på hur myndigheterna önskade att registrera invånare och de som arbetsvandrade till Danmark. Myndigheternas kontroll över bland annat tjänstefolk var grundlig och uppvisar en önskan att kontrollera deras rörelsemönster. Med hjälp av källmaterialet vill jag lyfta fram en bild av Helena Maria Jakobsdotter, en bild som belyser den livs- och arbetssituation som kom att bli många svenska tjänstekvinnors vardag. Artiklar och annonser i BLT visar fram ett tillskrivandeperspektiv. Genom att följa Jakobsdotter i register och databaser

²⁹⁶ Edvard Jönsson, 1969, s. 5–32. Roland Andersson, 2007, s. 3–7.

framkommer bland annat detaljer rörande familjebakgrund, tidigare yrken och rörelsemönster över en längre tid.

För att förstärka bilden av hur tjänstekvinnornas rörelsemönster kom att se ut har jag även gjort en studie som bygger på 45 svenska tjänstekvinnor vilka sökte arbete på *Jacobsens Fæstkontor* under året 25/4 1899 – 24/4 1900. Helena Maria Jakobsdotter var en av kvinnorna som finns registrerad på *Jacobsens Fæstkontor* under ovanstående period. Jag har undersökt hur lång anställningstid kvinnorna önskade och om de valde att söka tjänst både i Köpenhamn och utanför staden. I studien lyfter jag dessutom fram hur mycket lön kvinnorna önskade vid anställning och vilka olika sorters anställningar som kvinnorna sökte.

I studien har jag också hämtat information från kvinnornas *registerblade* och *Indvandrerdatatabasen för arbejdsophold*.

Från Blekinge till Danmark

Helena Maria Jakobsdotter föddes i Förkärla församling i Blekinge 5 oktober 1874. Hennes föräldrar Jakob Andersson och Carolina Petersdotter bosatte sig på Sturkö någon gång under åren 1877–1880 med sin familj, och här kom fadern att arbeta som fiskare. När Helena Marias föräldrar gifte sig arbetade föräldrarna som dräng och piga. Även barnen i familjen kom att tillhöra arbetarklassen och av de syskon som jag har spårat så kom kvinnorna att arbeta som tjänstekvinnor och männen som stenhuggare.²⁹⁷ Stenhuggerinäringen sysselsatte många arbetare på Sturkö och runt om i Blekinge förekom små privata stenhuggerier. I slutet av 1800-talet startade på grannön Tjurkö ett stenhuggeri i industriell skala. Stenhuggeriet vid Herrgården på Tjurkö sysselsatte närmare 1000 personer från Tjurkö och Sturkö. Det är ganska troligt att Helena Marias bröder tillhörde skaran av arbetare vid stenhuggeriet på Tjurkö.²⁹⁸

Helena Maria Jakobsdotter kom från en familj vars bakgrund var vanlig bland de egendomslösa på landsbygden och enligt Willerslev var det en vanlig familjebakgrund för de personer som arbetsvandrade till Danmark.

²⁹⁷ Kyrkoböcker Sturkö Församling, Svensk befolkning 1890, Arbejdsophold Indvandrerdatatabasen.

²⁹⁸ Sökord: Blekinge Museum, www.blekingemuseum.se. (2010-03-10)

Till egendomslösa på landsbygden räknades backstugusittare och inhysehjon. Torpare stod över backstugusittare och inhysehjon, eftersom det i deras arrende ingick jord att bruka. Men även från torparna kom många tjänstekvinnor som arbetsvandrade till Danmark. Till inhysehjon räknades de som inte bodde i eget hem, det vill säga tjänstefolk. I Skåne fanns även statarna, vilka var gift arbetskraft som anställdes för ett år åt gången och en del av lönen var bland annat bostaden.²⁹⁹ En stor del av de egendomslösa på landsbygden kom efterhand att bli arbetarklass i städerna.

Genom familjens position i samhället föds Helena Maria in i en klassposition som kan komma att styra möjligheter och val i livet. Erik Olin Wright påpekar att det inte enbart är en persons klassposition som styr klassmedvetenheten utan hela omgivningens klassposition kommer att påverka klassmedvetenheten.³⁰⁰ Wrights påpekande innebär att Helena Marias klassposition inte bara styrdes av hennes familjs bakgrund utan även av det samhälle där hon föddes och växte upp. Även kläderna som familjen använde på landsbygden, språket som användes i hemmet och inte minst de ekonomiska förhållanden som styrde deras liv kan också vara tecken på deras klassposition. En kvinna med Helena Marias bakgrund hade inte en stor mängd yrkesmöjligheter att välja mellan. Ett av de yrken som var öppna för kvinnor från de egendomslösa på landsbygden var tjänsteyrken.

Helena Maria Jakobsdotter var 17 år gammal när hon år 1891 tog ut frejdebetyg till Danmark. Då hade hon redan arbetat som piga i Bredavik på Sturkö i ett år.³⁰¹ Majoriteten av kvinnorna som arbetsvandrade var yngre, och Helena Maria bekräftar bilden av den yngre kvinnan som arbetsvandrade. Tre månader efter att hon tagit ut sitt frejdebetyg fick Helena Maria en *opholdsbog* utskriven i Vordingborg Købstad i Danmark.

Varför lockar Danmark och då framförallt Köpenhamn arbetsvandrarerna från södra Sverige? Arbetsvandringen från södra Sverige sker samtidigt som miljontals människor arbetsvandrade inom Europas gränser. Arbetsvandringen är inte endast en flykt från fattigdom utan det är olika

²⁹⁹ Richard Willerslev, 1983, s. 33–42.

³⁰⁰ Erik Olin Wright, 2000, s. 185–215.

³⁰¹ Kyrkoböcker Sturkö församling, fag 366. Frejdebetyg utfärdade prästerskapet ända fram till 1918. Ett frejdebetyg utfärdades till dem som sökte tjänster av olika slag. Det är inte detsamma som utflyttningsbetyg. Sökord: Frejdebetyg, www.ne.se. 2010-05-24.

processer i avreseområden och inreseområden som påverkar migrationen.³⁰² I tidigare avsnitt har det framkommit att det är olika orsaker som ligger bakom den svenska arbetsvandringen. I folkminnesuppteckningar lyfts bilden av den närliggande storstaden med dess möjligheter fram, medan det i *Dagny* framförallt är storstadens lockelser som de unga arbetsvandrande tjänstekvinnorna dras till. En orsak till att Helena Maria valde att arbetsvandra var kanske den kontroll som ett litet samhälle på landsbygden och familjen utövade på sina medlemmar. Helena Maria var som yngre kvinna underordnad övriga i familjen, medan hon i staden kom att vara utom räckhåll för familjens och landsbygdens kontroll. Hennes självständighet stärktes även av att hon hade en egen inkomst att använda. Genom arbetsvandringen öppnas möjligheten för Helena Maria att inom vissa områden positionera sig som självständig kvinna.

Arbetsvandring som ett problem

I BLT jämfördes även emigrationen och arbetsvandringen med en sjukdom:

- Utvandringen är en nationalförlust för vårt land och dertill en ofantlig stor sådan, som beröfvar det en oersättlig mängd af fysiska och intellektuella krafter samt ej ringa kapital – det är tyvärr en sanning som icke låter sig disputera [---] För att finna botemedel måste man först och främst hafva klart för sig sjukdomens orsaker.³⁰³

I artikeln diskuterades även orsakerna till utvandringen och journalisten framhöll, att de två vanligaste orsakerna som anges som skäl för emigration från Sverige, var den begränsade politiska rösträtten som fortfarande förnekades de flesta i arbetarklassen samt den allmänna värnplikten. Journalisten menade att dessa två orsaker visst fått många att emigrera, men det var inte huvudskälet till en arbetsvandring och emigration utan det var strävan efter att få en säker inkomst och ett eget hem. Tidningen hävdade att flertalet av dem som emigrerade var allmoge, som såg att chansen till oberoende och ett eget boende var större om de emigrerade.³⁰⁴ Motviljan

³⁰² Saskia Sassen, 2000, s. 15–18.

³⁰³ *Blekinge Läns Tidning* 2/8 1881. s. 2.

³⁰⁴ *Blekinge Läns Tidning* 16/6 1881. s. 2.

mot arbetsvandringen framkommer även i tidigare avsnitt, då Gertrud Adelborg i *Dagny* påpekade att arbetsvandringen inte innebar något bra för Sverige, eftersom de svenska tjänstekvinnorna vande sig vid ett liv som de sedan inte kunde få i Sverige.³⁰⁵

Synen på emigrationen och arbetsvandringen påverkas av klassposition. Medan arbetarklassen och de egendomslösa har en hel del att vinna på en arbetsvandring, menar borgerligheten att den befolkningsdelen som endast har sin arbetskraft att sälja minskar genom arbetsvandring. En minskning som kan skapa brist på arbetskraft. Adelborg lyfte i *Dagny* fram att Fredrika-Bremer-Förbundet hade tillsatt en kommitté som motarbetade de svenska tjänstekvinnornas arbetsvandring till Danmark. Adelborg påpekade också att hennes artikel syftade till att lyfta upp problemen som arbetsvandring orsakade individen, men även de svåra följder som arbetsvandringen fick för Sverige.³⁰⁶

Problematiken kring emigrationen och arbetsvandringen lyftes fram i artiklar i tidningen och olika ståndpunkter synliggjordes. Arbetsvandrande kvinnor riskerade att bli utnyttjade och lurade av framförallt oseriösa agenter. Kvinnornas respektabilitet som finns i hur de agerar enligt det kvinnoideal som framhålls, riskerar att brista. Förändrade arbetsförhållanden och livssituationer innebar att många av tjänstekvinnorna kom att röra sig över gränser mellan landsbygd och stad, men också mellan hemmet och det offentliga rummet. Detta var nya miljöer som kunde innebära svårigheter när det handlade om tjänstekvinnornas möjligheter att bevara sin respektabilitet. BLT lyfte även fram problematiken med att en stor del av befolkningen var egendomslös och saknade en säker inkomst. Tidningens liberala ståndpunkt framkom i en artikel när en journalist hävdade att industrin och handel måste utvecklas mer, tullar måste försvinna på mat och kläder och skattereformer genomföras som förbättrade för ”de mindre bemedlade” i samhället. Då kunde Sverige bli ett framtidens land och människorna skulle vilja stanna kvar.³⁰⁷

³⁰⁵ *Dagny* 1890: 2, s. 46.

³⁰⁶ *Dagny* 1890: 1, s. 11.

³⁰⁷ *Blekinge Läns Tidning* 16/6 1881. s. 2.

Arbetsvandring ett val

Vad eller vem som kom att påverka Helena Maria att välja arbetsvandring till Danmark, kan jag enbart spekulera kring. Kanske värvades hon av en kringresande agent? Det kan också vara så att budskapet om bättre arbetsförhållanden och högre löner för tjänstekvinnor i Danmark spreds via bekantskapskretsen och kom att påverka Helena Maria i hennes beslut att arbetsvandra. Vanligt förekommande var också att svenska kvinnor som redan arbetade i Danmark åkte hem och värvade andra kvinnor som följde med tillbaka till Danmark. På så vis tjänade den kvinnliga ”agenten” lite extra under sitt besök i Sverige.³⁰⁸ En av Helena Marias yngre systrar arbetsvandrade också till Danmark och fick sin *opholdsbog* utskriven 1904 i Københavns Amts Søndre Birk. Att hela eller delar av syskonskaror arbetsvandrade var inget ovanligt. Vid en genomgång av källmaterial visar det sig att arbetsvandrade ett syskon följde strax nästa efter.³⁰⁹ Genom anhöriga skapades ett kontaktnät och referenser och informationen rörande den danska arbetsmarknaden spreds via familjemedlemmar. Förtroendekapitalet för anhöriga och närstående är högre än för främmande människor, vilket borde innebära att detta var ett framgångsrikt sätt att få arbetssökande till Danmark.

Svenska flickor sökes

Det kan även ha varit en annons som lockade Helena Maria att arbetsvandra. I nyhetstidningarna förekom det regelbundet annonser om tjänster i Danmark, speciellt vanligt var annonser där tjänstekvinnor söktes. Följande annons fanns insatt i *Blekinge Läns Tidning* år 1883.

100 mjölkpigor sökes till 26 oktober till att tjena på landet i Danmark. Lön 100 kr. för år och fri resa. De bedjas skriva till Stadjeman Jensen, Halmtoget 77 i Köpenhamn, så sändes resbiljett.³¹⁰

I många av annonserna stod det hur mycket lön som kom att utbetalas, och det utlovas även fri resa i flera av annonserna. Dock nämndes det aldrig i

³⁰⁸ *Dagny* 1890:1, s. 2–4. Richard Willerslev, 1983, s. 68–81.

³⁰⁹ Levnadsöden rörande Jenny Charlotta Lindgren och hennes systrar, Emigrantinstitutet Växjö, SEI, 9:9:17: K1,11,14,17,22.

³¹⁰ *Blekinge Läns Tidning* 22/9 1883. s. 4.

annonserna om det var danska eller svenska kronor som lönen kom att betalas i. I de annonser där lönen inte stod utsatt utlovades i stället hög lön: ”Landtflickor kunna under årets lopp få anställning såväl i Lybeck[sic] som i Köpenhamn mot hög lön...”³¹¹

Värvades Helena Maria av kringresande danska eller svenska agenter utsatte hon sig för fara enligt källmaterialet. I *Blekinge Läns Tidning* påpekades det ofta att agenter som vill anlita tjänstefolk är opålitliga. ”Huru många tusende af våra tjänsteflickor hafva icke redan bittert fått ångra sin godtrogenhet...”³¹² Även i berättelsen i *Dagny* återfinns den farliga agenten och där varnas det i synnerhet för de danska agenterna. De danska agenterna ansågs vara ännu mer samvetslösa än de svenska agenterna.³¹³

I annonserna som efterlyste svensk arbetskraft framkom även olika önskemål rörande de sökande. I annonser var det bland annat ”flickor” från landet som var önskvärda. Det framkom även vilken ålder som de sökande borde ha: ”Pigor från 17–30 samt gossar från 15–19 år kunna erhålla goda platser i Lübeck och Köpenhamn mot fri resa...”³¹⁴ Ibland var det rovemarkspigor, mjölkpigor och små gossar som söktes, men annonser där män över 20 år söktes för tjänst i Danmark eller Tyskland förekom överhuvudtaget inte under åren 1881–1885. Några annonser där kvinnor över 30 år var välkomna att söka tjänster återfinns inte i materialet. Det som efterfrågades var kvinnor under 30 år och yngre män. Genom att i annonserna använda orden ”flickor” och ”gossar”, visade annonsörerna att det inte var individer med en högre status som söktes. Orden ”flickor” och ”gossar” förstärker den underordnade ställning de hade i samhället. Tillalet ”flicka” visar också att det var en kvinna ur arbetarklassen som efterfrågades. Yngre kvinnor i exempelvis borgerligheten skulle tilltalas med ”fröken”. När

³¹¹ *Blekinge Läns Tidning* 22/9 1883. s. 4.

³¹² *Blekinge Läns Tidning* 6/5 1882. s. 2.

³¹³ *Dagny*, 1890: 1, s. 7–11. År 2011 finner vi svenska agenter i Oslo som erbjuder svenska ungdomar en helhetslösning som innebär hjälp till boende och arbete. Svenska Föreningen som agenterna kallar sig kritiserar för att de använder olagliga avtal där ungdomarna tvingas betala olagliga deponeringsavgifter och hög hyra för undermåliga bostäder. Uppdrag Granskning, Svtplay.se. 9/2 2011. Berättelsen rörande utnyttjandet av unga människor som arbetsvandra är en återkommande berättelse och tidlös. Den visar även att det inte är agenternas nationstillhörighet som styr deras agerande mot arbetsvandrarna.

³¹⁴ *Blekinge Läns Tidning* 22/3 1884. s. 4.

tjänstekvinnorna började kräva att bli tilltalade med fröken, hördes protester som påpekade att då gick det inte att skilja mellan tjänstekvinnor och unga kvinnor i arbetsgivarnas familj.³¹⁵ Tilltalen kom att vara tillskrivande för klasspositionen.

Tjänstekvinnorna som söktes var unga kvinnor och deras ålder kom att underlätta den underordning som tjänstekvinnorna mötte på sina arbetsplatser. *Københavns Tjenestepigeforening* menade att tjänstekvinnornas låga status bland annat berodde på att de blev betraktade som barn och inte vuxna kvinnor. Bilden som förmedlas i *Dagny* är också en bild där tjänstekvinnorna nedvärderades till barn, då det vanligaste ordet för tjänsteflickorna var ”flickor”.

Arbete i Köpenhamn

Helena Maria Jakobsdotter anlände till Köpenhamn 1894 och den 6 november registrerade Helena Maria sig hos polisen i område 5. I *Politiets registerblade* registrerades hon som boende på Gl.Torv 12, någon arbetsgivare står inte nämnd. Eventuellt kan det vara så att Helena Maria hade en anställning hos en familj som var boende på Gl.Torv, eller att hon eventuellt tillfälligtvis var utan arbete. Först den 2 juli 1895 registrerades en arbetsgivare i *Politiets registerblade*. Som Helena Marias arbetsgivare anges Fabrikör Siversen. Anställningen hos Siversen varade till den 2 oktober 1895 då Helena Maria flyttade till Fredriksvej 19 och nu verkade Helena Maria vara utan anställning.

Det Köpenhamn som Helena Maria mötte i slutet av 1800-talet var en stad i förändring. I Köpenhamn skedde en våldsam befolkningstillväxt som kulminerade under 1870–90. Här fanns många arbeten genom en växande industri och handel. Även infrastrukturen byggdes ut och skapade arbeten.³¹⁶

Arbetet som tjänstekvinna kunde föra arbetstagaren genom olika samhällsklasser. Tjänstefolk återfanns såväl i de kungliga hemmen, herrskaphemmen, handelsborgerskapet av finansfolk och grossister som i småborgerskapet av mindre självständiga näringsidkare. Även hos militärer, lärare och konstnärer fanns tjänstefolk. Tjänstekvinnor i familjerna kom att

³¹⁵ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/1 1911.

³¹⁶ Elisabeth Bloch, 2000, s. 137.

visa var i den sociala hierarkin familjen befann sig. Att ha råd att hålla sig med tjänstekvinna var en symbol för att husmodern inte helt och hållet behövde befatta sig med hushållsarbete och det vittnade också om husfaderns ekonomiska succé.³¹⁷

Med hjälp av en tjänstekvinna kunde borgerlighetens kvinnor passa in i idealbilden av en kvinna, som den snälla men overksammar husmodern som inte behövde befatta sig med hushållsgöromål. Idealbilden av borgerlighetens kvinna kom att genomgå en förändring och det framkom en idealbild där husmodern var en handlingskraftig ledare inom hemmet. Även den här bilden förstärktes med hjälp av en tjänstekvinna, eftersom den handlingskraftiga husmodern skulle fungera som en ledare och lära upp sin tjänstekvinna.³¹⁸

Tjänstekvinnorna kom att vara en statussymbol i borgerlighetens hem, men hur kom den kultur de levde i att påverka tjänstekvinnorna? *Tjenestepigeföreningen* diskuterade i medlemsbladet att det blev en påklistrad kultur och om tjänstekvinnan försökte uttrycka den blir det något satiriskt över det hela. Tjänstekvinnan lärde sig laga mat till familjer med höga inkomster och passade barn som skulle styra och leda, medan hennes egna barn blev lönearbetare.³¹⁹ Tjänstekvinnorna som delvis tog till sig borgerlighetens kultur gjorde kanske det som en anpassning till situationen. Troligtvis handlade det inte om att försöka bli mindre arbetarklass.³²⁰ Utan det handlade eventuellt om att tjänstekvinnorna försökte pröva på en ny position och kanske därmed göra anspråk på en viss status.

³¹⁷ Tinne Vammen, 1986, s. 113–114.

³¹⁸ Ulrika Holgersson, 2005, s. 207–208, 216–218.

³¹⁹ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blads*.1/2–1909.

³²⁰ Beverly Skeggs, 1997, s. 260–261.

Bostadsadress och arbetsmöjligheter

Att bo i Köpenhamn

I Köpenhamn kom arbetarna att bo på bland annat Nørrebro, Vesterbro och Østerbro, medan borgerligheten höll sig i innerstaden.³²¹ När Helena Maria var registrerad som anställd var adressen oftast belägen i innerstaden, exempelvis Fredriksberggade och Pilestræde. Men när hon stod utan en anställning var hennes adress en gata i Nørrebro eller Vesterbro, exempelvis Fredensgade och Hedebygade. Lars Peter Jørgensen påpekar att svenskarna valde att sprida sig över hela staden och verkade inte föredra något speciellt område.³²² Helena Maria bodde under åren 1894–1923 på en mängd olika adresser i Köpenhamn och boendets adress påverkades troligtvis inte av hennes etnicitet, utan av andra faktorer. Vid arbete hade hon sin bostad hos arbetsgivaren, och bodde då i kvarter där borgerligheten hade sina bostäder. Hade Helena Maria ingen anställning, hyrde hon bostad i arbetarkvarteren. När hennes arbete inte innebar en bostad var det klasspositionen som var avgörande för var Helena Maria kommer att bo. Antagligen var det också i de här kvarteren som Helena Marias syster och det eventuella nätverk som Helena Maria hade byggt upp, befann sig när behov av bostad uppstod.

Var man väljer att bo visar vem du är och Helena Marias val av arbetarkvarteren, visar på en klassidentitet men också på socioekonomiska villkor. Stadens olika delar ansågs vara mer eller mindre farliga och var tjänstekvinnorna kom att bo kunde på så vis påverka deras respektabilitet. *Offentlige fruenteim�er* fick endast bo på bestämda platser så att de inte skulle beblanda sig med respektabla kvinnor och så att respektabla kvinnor kunde undvika de farliga gatorna.³²³ Valet av bostadsplats påverkade identitetsprocessen ur ett individuellt perspektiv men även genom tillskrivningar.

³²¹ Jan Gralle, Anette Wiborg, 1981, s. 32–33.

³²² Lars Peter Jørgensen, 2000, s. 258–259.

³²³ Karin Lützen, 1998, s. 241.

Ett rörligt yrke

Den 9 april 1896 fick Helena Maria åter en anställning, den här gången hos familjen Kelvik. Anställningen hos familjen Kelvik kom att vara ett år, vilket var den längsta anställning som går att spåra i Helena Marias register. Fram till den 4 juni 1898 då Helena Maria åkte till Sverige fanns hon registrerad på ytterligare tre stycken anställningar hos familjer i Köpenhamn. En tjänst varade i tio månader och två anställningar var på cirka 1 ½ månad vardera.³²⁴

Tjänstefolket i Köpenhamn levde under kontrollerade former, deras anställningar och adresser registrerades hos polisen, men även i den *opholdsbog* som de fick utskrivna när de sökte sin första tjänst i Danmark. De olika registren fungerade som en social kontroll. Varje gång en tjänstekvinna bytte tjänst, adress eller reste från Danmark skulle en registrering ske. Den kontrollerade tillvaron som tjänstekvinnorna levde under hindrade inte dem från att röra sig mellan olika tjänster, arbetsplatser och miljöer. Helena Maria valde att arbeta utanför Köpenhamn under sin första period i Danmark. Men även under senare år, då det i *Jacobsens fasteprotokoller* stod att hon befann sig i Frederiksberg 1899. Där hon hade haft en tjänst på ett hotell, en tjänst som varade tre månader, men att hon nu åter sökte en tjänst i Köpenhamn och fick en *enepigeplads* hos Herr P. Jensen på Pilestrede. Vid ett senare tillfälle år 1900 sökte hon återigen tjänst utanför staden. Hon beviljades ett arbetsuppehåll i Københavns Amt i Lyngby och här stannade Helena Maria i 5 månader hos Michaelsen.³²⁵

I undersökning rörande 45 svenska tjänstekvinnor som sökte arbete på *Jacobsens fastekontor* under perioden 25/4 1899 – 24/4 1900, visade det sig att kvinnornas rörlighet mellan tjänster, olika sorters tjänster och arbetsplatsorter är hög. Cirka 58 procent av kvinnorna valde att ta arbete både i Köpenhamn och utanför staden. Vanligast var att kvinnorna inte förflyttade sig allt för långt från huvudstaden utan höll sig i grannkommunerna. Dock tog några av kvinnorna vid enstaka tillfällen arbete i exempelvis Helsingör.³²⁶ Helena Maria var en av kvinnorna i *Jacobsens Fasteprotokoller* som valde att röra sig mellan huvudstaden och dess

³²⁴ Københavns Stadsarkiv, Politiets registreblade.

³²⁵ Københavns Stadsarkiv, Politiets registreblade, JacobsensFæsteprotokoller, Indvandrerdatatabasen, arbejdsophold.

³²⁶ Københavns Stadsarkiv, Politiets Registerblade, Indvandrerdatatabasen, arbejdsophold.

omgivning när hon letade efter ett arbete. Kvinnorna var inte bundna till en speciell ort då det gällde arbete utan tog tjänst på olika orter. Rörligheten återfanns även vid valet av olika tjänster. Det var vanligast att kvinnorna arbetade i familj, men att en relativt stor del av kvinnorna, 29 procent, varierar sina anställningar med att ibland ta arbetet på hotell och restaurang. Registren visar att Helena Maria ibland tog arbete i familj, men hon arbetade även på hotell och restaurang. Det är också de här arbetena som var tillgängliga för inflyttade kvinnor. Fabriksarbetena hade ofta kvinnorna från Köpenhamn förtur till. Tjänstekvinnornas dåliga villkor fick kvinnorna i Köpenhamn att undvika tjänstearbete. Kvinnorna i *tjenestepigeforeningen* påpekade att många tjänstekvinnor skulle föredra att arbeta i fabriker, och att kvinnorna endast arbetade som tjänstekvinnor medan de väntade på en möjlighet att få ett annat arbete.³²⁷

Helena Maria valde också att ibland ta ett arbete för en kortare tid och ibland varade tjänsten längre. Det var kortare tjänster som dominerar i registren över Helena Maria. Nedanstående tabell visar på att även de övriga kvinnorna i undersökningen av *Jacobsens fästeprotokoller* hade en stor rörlighet.

Tabell 3: Kvinnornas rörlighet mellan olika arbetsplatser.

Anställningstid i månader:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	18	24
Antal anställningar:	18	12	12	5	8	11	2	6	2	2	1	6	6	1

(Källa: *Jacobsens Fästeprotokoller* 25/4 1899 – 24/4 1900, *Politiets Registerblade* 1893-1923, Københavns Stadsarkiv, *Indvandrerdata-basen, Arbejdsophold.*)

Tabellen ovan visar att vanligast var anställningar som varade en månad, medan anställningar över 18 månader knappast förekom. Åldern på kvinnorna som tog korta eller långa anställningar varierade. De kvinnor som tog anställningar på ett år eller mer är i åldrarna 17 – 49 år, med en majoritet runt 20 – 22 år. Bland de allra kortaste anställningarna 1 – 3

³²⁷ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/4 1902.

månader förekom också här både äldre och yngre kvinnor, dock med en majoritet av yngre kvinnor. Endast tre av kvinnorna registrerade sig som sökande till tjänster som varade i en hel period, det vill säga maj – november. Kvinnorna som aktivt sökte arbete för ett halvår var från 21 till 27 år gamla.³²⁸

Kvinnornas rörlighet kan bero på en mängd olika anledningar, dock borde en arbetsmarknad där det fanns gott om arbetstillfällen vara en trolig orsak. Kvinnorna kände sig tillräckligt säkra på sin förmåga att försörja sig, vilket innebar att tjänstekvinnorna inte kände sig bundna till en plats eller till en tjänst. Då tjänstekvinnorna även valde att ta olika anställningar som exempelvis på restauranger visar det att det fanns möjligheter för dem att få tag i bostad, även om de inte arbetade i en familj. De täta bytena mellan arbetsplatser vittnar även om en ovilja att binda sig för en längre tid. Tjänstekvinnornas rörlighet blev också ett vapen i kampen mot arbeten där de inte trivs. Majoriteten av de kvinnor som tog de kortaste anställningar var yngre kvinnor och det kan visa att yngre kvinnor hade svårare att finna sig tillrätta i arbetet och/eller såg en möjlighet i att byta arbete och därmed förbättra sina arbetsvillkor. *Københavns Tjenestepigeforenings* platsförmedlings protokoll visar också att anställningar på en månad var vanligast förekommande, och att de här korta anställningarna inte var något som arbetsgivarna uppskattade.³²⁹

Sverige tur och retur

Tjänstekvinnornas rörlighet gällde inte bara mellan olika tjänster och orter i Danmark utan kvinnorna reste även till Sverige. Helena Maria reste enligt registren tillbaka till Sverige den 4 juni 1898. Under åren fram till 1905 besökte Helena Maria Sverige ytterligare tre gånger. Två gånger finns inte avresorna till Sverige registrerade, utan det står endast i *Politiets registerblade*

³²⁸ Københavns Stadsarkiv, Jacobsens Fæsteprotokoller 25/4 1899 – 24/4 1900, Politiets Registerblade 1893–1923, Indvandrerdatabasen, Arbejdsophold.

³²⁹ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, Pladser søkes, kasse 16, 1901-1910. *Tjenestepigernes Blad* 1/9 1902.

att hon kom tillbaka från Sverige.³³⁰ Helena Marias rörelse över sundet, visar bland annat att resorna över sundet var något som även tjänstefolk hade råd att göra. Det kan vara en av orsakerna till att många som arbetsvandrade till Danmark kom från de egendomslösa. Fanns det inte pengar till en biljett till USA räckte kanske pengarna till en resa över Sundet.

Men det kan också vara så att närheten till det gamla hemlandet var en av orsakerna till att Helena Maria valde att arbetsvandrade till Danmark, och inte emigrerade till USA. Avståndet till Danmark var inte större än att de som arbetsvandrat kunde återvända till Sverige om arbets- och livssituationen i Danmark inte kom att fungera, eller om man ville hälsa på nära och kära. *Invandrerdatabasens register, udviste*, visar på att även den danska staten ansåg att avståndet inte var för stort eller för kostsamt för att skicka hem svenskar som inte kunde försörja sig eller som bröt mot de danska lagarna. En arbetsvandring eller en emigration behövde alltså inte bli definitiv. Resan över sundet var inte något ovanligt, utan betraktades som en vanlig företeelse. Gränsen mellan de två nationerna och gränsen som fanns mellan stad och landsbygd var inget som hindrade tjänstekvinnorna från att röra sig mellan platserna. Källmaterialet pekar på att både inom arbetslivet, och även i det privata visade kvinnorna på en rörlighet och förmåga att kunna byta arbetsplats och resa till det ”gamla hemlandet” eller andra länder. Rörelsen mellan arbeten, orter och nationer visar på kvinnornas möjligheter att positionera sig som handlande subjekt. Tjänstekvinnorna var inte bundna av gränserna utan upplevde att de hade möjlighet att förflytta sig fram och tillbaka och kunde anpassa sig efter de villkor som mötte dem på de olika sidorna av gränserna.

Åter i Köpenhamn

Den 26 november 1898 befann sig Helena Maria åter i Köpenhamn efter att ha varit på besök i Sverige. Nu fick hon en anställning hos fru Rasmusen på Frederiksberggade 25. Men efter bara två och en halv månad valde Helena Maria att byta arbetsgivare till Herr Axelsen. Inte heller den här

³³⁰ Københavns Stadsarkiv, Jacobsens Fæsteprotokoller 25/4 1899 – 24/4 1900, Politiets Registerblade 1893–1923, Invandrerdatabasen, Arbejdsophold, Emibas, emigrationsakt från Sturkö församling.

anställningen varade särskilt länge utan Helena Maria begav sig till Fredriksberg och fick arbete på ett hotell. När hon tre månader senare registrerar sig på *Jacobsens Fæstekontor* sökte Helena Maria en *enepigeplads* och hon begärde 20 kronor i månaden i lön.³³¹

Lönekrav kopplat till erfarenhet och ålder

I undersökning av kvinnorna som under ett år sökte arbetet på *Jacobsens Fæstekontor*, visar det sig att deras löneanspråk varierade från 10 – 35 kronor i månaden. Åldern på dem som begärde den högre eller den lägre lönen varierade. Dock går det att se en tendens att de äldre kvinnorna begärde en något högre lön än de yngre kvinnorna. Kvinnor som var mellan 15 och 19 år begärde nästan alla 12 kronor i månaden, endast en i gruppen skiljde sig från mängden och begärde 14 kronor. Det visar sig också att de tjänster som söktes påverkade lönekraven. Majoriteten av kvinnorna sökte så kallade *enepigeplads* och den begärda lönen varierade mellan 10 och 20 kronor, flertalet av kvinnorna begärde 12 – 14 kronor. Helena Maria som var 25 år när hon sökte en *enepigeplads* på *Jacobsens Fæstekontor* var en av de kvinnorna som begärde 20 kronor i månaden. Hennes lönekrav grundades säkerligen på att hon nu hade minst nio års erfarenhet inom yrket.³³²

Kvinnor som sökte *Køkkenpigeplads* hade löneanspråk från 12 – 20 kronor, dock begärde 67 procent av kvinnorna 16 – 20 kronor för en *Køkkenpigeplads*. Kvinnor som tog anställning på hotell/restaurang sökte vanligtvis då en *stüepigeplads* och lönen som begärdes varierade mellan 14 och 25 kronor, och ofta begärde kvinnorna här även att få drickspengar förutom lönen. Kvinnornas högre lönekrav vid arbete på hotell och restaurang påverkades troligtvis av att kost och logi kanske inte var en del av arbetsvillkoren. Tre kvinnor sökte anställning för en hel period, det vill säga från maj – november, och alla begärde lite högre lön än majoriteten. Två av kvinnorna som sökte *enepigeplads* begärde 18 kronor, medan den tredje som sökte en *husjomfruplads* begärde 21 kronor. Kvinnorna som begärde de två högsta månadslönerna var 30 respektive 42 år gamla och platserna som de sökte var en *Køkkenjomfruplads* och en *husjomfruplads*. Löner på 30 och 35 kronor var betydligt mer än de andra kvinnorna hade begärt och det var

³³¹ Københavns Stadsarkiv, Jacobsens Fæsteprotokoller 25/4 1899 – 24/4 1900, Politiets Registerblade 1893–1923.

³³² Københavns Stadsarkiv, Jacobsens Fæsteprotokoller 25/4 1899 – 24/4 1900.

endast tre kvinnor i studien som sökte *jomfrupladser*, vilket kan tyda på utbildning och erfarenhet. I studien finns en kvinna som skiljer sig från mängden. Kvinnan i fråga var 29 år och begärde den lägsta lönen, endast 10 kronor. Orsaken till den låga lönen kan eventuellt vara att kvinnan från början meddelade att hon endast kunde tänka sig att ha tjänsten i en månad.³³³ I *tjenestepigeföreningen* framkommer det att en *enepige* i Köpenhamn tjänade 19 kr i månaden och på landsbygden var lönen 16 kronor år 1910.³³⁴ Under tio års tid hade lönen inte förändrats något nämnvärt.

Olika tjänster betyder även olika löner, och vid en rangordning av titlarna, efter löneanspråk, som förekom i platsansökningarna på *Jacobsens Fæstekontor*, visar det sig att *husjomfrupladserna* ligger högst upp. Därefter följer *stüepigepladser* och *Køkkenpigepladser* och längst ner återfinns *enepigepladser*. Det kan dock nämnas att både yngre och äldre kvinnor sökte till de olika tjänsterna. Överlag begärde äldre kvinnor högre lön, vilket säkerligen påverkades av att de rimligtvis bör ha kunnat skaffa sig mer kunskap och erfarenhet från tidigare arbeten inom området. När tjänstekvinnorna började ansluta sig till *tjenestepigeföreningen* som framförde krav rörande bättre arbetsvillkor och högre lön, fördes en diskussion från husmödrarnas sida att unga tjänstekvinnor borde nöja sig med kost och logi, som betalning för sitt arbete. Husmödrarna ansåg att de fick lägga ner mycket arbete på att lära upp de unga tjänstekvinnorna.³³⁵ Tjänstekvinnornas duglighet och därmed deras lön bör enligt husmödrarnas resonemang styras av tjänstekvinnornas ålder.

Flykten från yrket

Tinne Vammen påpekar att tjänstekvinnornas löner ligger på samma nivå som andra arbetarkvinnors löner när kostnaden för kost och logi räknas in.³³⁶ Det var alltså inte lönen som var den avgörande faktorn när många tjänstekvinnor lämnade branschen för att i stället söka sig till andra områden, utan andra faktorer som framkommit i tidigare forskning visar att "flykten" från branschen bland annat berodde på att tjänstekvinnornas

³³³ Københavns Stadsarkiv, Jacobsens Fæsteprotokoller.

³³⁴ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 15/3 1910.

³³⁵ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Tjenestepigernes Blad* 1/2 1911.

³³⁶ Tinne Vammen, 1986, s. 54.

arbetsvillkor till stor del skiljde sig från andra arbetares villkor. Tjänstekvinnornas oreglerade arbetstid innebar att arbetsgivarna helt härskade över tjänstekvinnornas tid. Att bostaden var det samma som arbetsplatsen kunde innebära att det även blev svårt att skilja arbetstid från ledig tid. Bostadens placering blev en del av tjänstekvinnornas underordning; förlorade kvinnorna sitt arbete förlorade de sin bostad. Genom bostadens placering hade arbetsgivaren ständig kontroll över tjänstekvinnorna.

I Fredrika-Bremer-Förbundet diskuterades problemet med att tjänstekvinnor flydde yrket och en av anledningar ansågs vara att tjänstekvinnorna inte hade en egen bostad.³³⁷ Även *tjenestepigeföreningen*, som kämpade för att förändra tjänstekvinnornas arbetsvillkor, arbetade fram kontrakt som skulle gälla före tyendeloven och där reglerad arbetstid och fridagar skrevs in. Kvinnorna i föreningen var också mycket kritiska mot att bostaden var belägen i arbetsgivarens hem, vilket enligt dem försvårade för tjänstekvinnorna att inneha ett privatliv.³³⁸ *Tjenestepigeföreningen* hade emellertid svårt att få gehör för sina krav bland annat beroende på att större delen av tjänstekvinnorna i Köpenhamn valde att inte organisera sig. Helena Maria Jakobsdotter var en av de kvinnor som valde att inte vara delaktig i kampen som *Københavns Tjenestepigeforening* förde. Genom att hon inte gick med i föreningen blev hon en av de kvinnor som inte inneslöts i föreningens ”vi”-gemenskap utan blev betraktade som ”de-andra”.

Indfødsret

Helena Maria blev synlig i registren igen den 15 maj 1900 när hon sökte arbetsuppehåll i Frederiksberg för en tjänst i Gl. Klampenborg. Det är oklart om hon varit hos Jensen sen i april 1899 då hon fick tjänsten genom *Jacobsens Fæstkontor*. Arbetsuppehållet sökte hon till oktober månad. Därefter reste Helena Maria till Sverige för att återkomma till Köpenhamn i november igen. Nu registrerades inte Helena Maria för någon anställning, men hon var boende på Siterbrogade 50. *Politiets registerblade* avslöjar att

³³⁷ *Dagny* 1904:4 s. 95–96.

³³⁸ ABA, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, *Husassistentens Medlemsblad, Jubileumsnummer 25 aar*, november 1924.

hon den 11 oktober 1902 åter hade varit i Sverige och nu fick Helena Maria anställning på Hotel Metropol. Anställningen på Hotel Metropol varade till den 6 maj 1903 och härefter finns det inga registreringar om anställningar. Däremot finns Helena Maria registrerad som boende hos en Nielsen.³³⁹

Den 19 februari 1904 fick Helena Maria en son, Ernst Oluf. Barnet registrerades på Helena Marias registerkort och ingen fader finns nämnd. Helena Maria och Ernst Oluf fortsatte att vara registrerade som boende hos Nielsen fram till den 1 maj 1912, och därefter står de som boende på Fredensgade 14.³⁴⁰

I berättelsen i *Dagny* framträder bilden av den ogifta modern. Ogifta mödrar skildrades som icke respektabla och likställdes även med prostituerade kvinnor. Enligt Adelborg så var ogifta mödrar vanliga bland svenska tjänstekvinnor i Köpenhamn. Men forskning visar att barn utanför äktenskapet inte var vanligare bland tjänstekvinnor som arbetsvandrade än hos andra kvinnor från samma klass. Bilden av den icke respektabla tjänstekvinnan i Köpenhamn formas av en önskan hos borgerligheten att framställa tjänstekvinnor som arbetsvandrade som icke respektabla.³⁴¹ Genom sonen Ernst, som är född utanför äktenskapet, kommer Helena Maria enligt *Dagny* att representera borgerlighetens bild av den icke respektabla svenska tjänstekvinnan.

I den svenska emigrantbasen visar det sig att Helena Maria hade varit tillbaka i Sverige för att begära ett utflyttningsbetyg till Danmark. Helena Maria står som utflyttad från Sturkö i Sverige från och med den 13 juni 1905. I emigrantbasen är Helena Maria också registrerad som ogift och ensamstående med barn. Sista anteckningen i *Politiets registerblade* är den 1 maj 1923 då hon var boende på Amundsgade 9.³⁴² Registren visar på en del luckor, när Helena Maria inte är registrerad, och som Jørgensen påpekar kan det vara så att Helena Marias rörelser har registrerats på olika *registerblade*. Det kan även finnas många andra förklaringar till varför Helena Maria inte registrerade de arbeten hon hade under åren 1903 – 1923. Eftersom Helena Maria fick ett barn 1904 försvann också möjligheterna till att arbeta som

³³⁹ Københavns Stadsarkiv, Jacobsens Fæsteprotokoller 25/4 1899 – 24/4 1900. Politiets Registerblade.

³⁴⁰ Københavns Stadsarkiv, Politiets Registerblade.

³⁴¹ *Dagny*, 1890:2, s. 46–47. Lisbeth Holck Jensen, 2001, s. 22–23.

³⁴² Københavns Stadsarkiv, Jacobsens Fæsteprotokoller 25/4 1899 – 24/4 1900, Politiets Registerblade 1893-1923, Emibas, Emigrantinstitutet Växjö.

tjänstekvinna, om det inte var så att hon lämnade bort barnet. Kanske bodde Helena Maria tillsammans med barnets pappa och arbetade i hemmet? Det kan också vara så att Helena Maria kanske tog på sig hemarbeten som exempelvis tvätt. Det var inte heller ovanligt att tjänstekvinnor som blivit av med sina tjänster försörjde sig som prostituerade tills en ny tjänst blev aktuell.³⁴³

Avsaknaden av registrerade arbeten väcker en del frågor, men det är emellertid fastställt att Helena Maria befann sig i Köpenhamn, då det finns boendeadresser registrerade i Köpenhamn på några olika platser under åren 1903 till 1923. Efter 1905 då hon begärde utflyttningsbetyg från Sverige finns inte heller någon notis rörande Helena Maria i kyrkböckerna på Sturkö.

Den 31 mars 1926 sökte Helena Maria *indfödsret* i Danmark. Hon bodde kvar i Köpenhamn och arbetade nu som *Bryggeriarbejderska*.³⁴⁴ Helena Maria hade lämnat tjänstebranschen och arbetade på ett bryggeri. Nu var Helena Maria en arbetare i mängden och inte en tjänstekvinna som levde efter andra arbetsvillkor än övriga arbetare. Men varför dröjer det så många år innan hon sökte *indfödsret*? Helena Maria begärde utflyttningsbetyg från Sverige redan 1905 och väntade sedan i 19 år innan hon sökte medborgarskapet i Danmark. Hennes son är nu 20 år gammal. Hennes avvaktande kan handla om att trots likheterna kulturerna emellan skapade Helena Marias etniska bakgrund ett annorlunda skap som visade sig i att det kunde vara svårt att bli en del av det rådande samhället. En trolig orsak till att Helena Maria valde att begära utflyttningsbetyg från Sverige och sökte *indfödsret* i Danmark var att fattigloven och loven om *alderdomsforsørgelse* från den 9 april 1891 innebar att utlänningar endast kunde erhålla ekonomisk hjälp om de uppnått *indfödsret*.³⁴⁵ Helena Maria hade också tillbringat större delen av sitt liv i Danmark och kanske hade banden till Danmark blivit starkare än de band som fanns till Sverige. Efter 1926 slutar spåren efter Helena Maria Jakobsdotter och hennes son Ernst Oluf, men troligtvis blev de kvar i Köpenhamn.

³⁴³ Henrik Zip Zane, 1998, s 230–239.

³⁴⁴ Indvandrerbasen, ”Indfödsret”.

³⁴⁵ Elisabeth Bloch, 2000, s. 147–153.

Avslutande reflektioner

Helena Maria Jakobsdotters arbetsvandring över sundet bekräftar bilden av den unga arbetsvandrande kvinnan. En bild som delvis återfinns i berättelserna från *Dagny* och folkminnesuppteckningarna men även i forskning rörande emigration till Amerika, och som Richard Willerslev lyfter fram i *Den glömta invandringen*. Det uttryck för identitet som växer fram genom Helena Marias arbetsvandring skiljer sig inte nämnvärt från den bild av tjänstekvinnornas identitet som framkommer i *Dagny*, folkminnesuppteckningarna och i *Københavns Tjenestepigeforening*.

Precis som många andra kvinnor som valde att arbetsvandra var Helena Maria och hennes familj egendomslösa från landsbygden. Hennes föräldrars yrken var till en början dräng och piga. Efter giftermål och familjebildning gick fadern vidare till att bli fiskare. Föräldrarnas yrken vittnar om den klassbakgrund som Helena Maria hade. Arbetet som tjänstekvinna var ett av de arbeten som var öppna för kvinnor med Helena Marias bakgrund. Att börja som tjänstekvinna redan efter konfirmationen var vanligt förekommande, och kyrkoböckerna bekräftar att Helena Maria började arbeta som tjänstekvinna i Sturkö församling när hon var 16 år gammal. Redan ett år senare valde hon att arbetsvandra till Danmark, och som ung kvinna fick Helena Maria arbete i Vordingborg Købstad. Genom Helena Marias unga ålder och erfarenhet kom generation att bli en identitetskategori som sammanfaller med identiteten som svensk tjänstekvinna i Köpenhamn. Arbetsvandringen som Helena Maria och en av hennes systrar valde att genomföra blev under åren i slutet av 1880 och in på 1900-talet ett vanligt sätt för unga kvinnor att hantera sin arbetssituation.

Unga kvinnor valde att byta arbeten i sin hembygd mot arbeten i en helt annan miljö. Helena Marias val av att söka arbete i Danmark bekräftade kvinnornas möjlighet till att röra sig mellan olika nationer. Registren visar också på en mycket stor rörlighet mellan olika tjänster och platser i Danmark. Helena Maria var inte främmande för att söka arbete i Köpenhamn eller i orterna utanför staden. Undersökningen av *Jacobsens Fasteprotokoller* visar att rörlighet mellan olika tjänster och orter var vanligt förekommande och att kvinnorna föredrog kortare tjänster. Även Sellerberg påpekar att tjänstekvinnor både på landsbygden och i staden, unga eller äldre tjänstekvinnor ofta bytte tjänst. Sellerberg menar att rörelsen mellan

olika tjänster var materiellt betingad.³⁴⁶ Gränser mellan nationer, landsbygd och städer var inget som hindrade kvinnorna i deras val av arbeten, utan kvinnornas rörelsemönster visar på mönster som är vanligt förekommande.

Helena Maria valde ibland att söka arbeten på hotell och restauranger istället för i familjer. Ett arbete på hotell och restaurang innebar sannolikt inte att kost och logi ingick i tjänsten, utan då måste bostad sökas på annan adress. Helena Maria står registrerad som boende på några olika adresser när hon arbetade på hotell, vilket innebar att hon ordnade boende på annan adress. Områdena i Köpenhamn där Helena Maria bodde varierade beroende på vilken tjänst hon hade eller om hon enbart var registrerad för ett boende. Hennes bostadsadress var i arbetarkvarteren när hon inte stod registrerad på en tjänst.

När Helena Maria till slut valde att emigrera till Danmark och söka *indfödsret* hade hon bytt yrke till bryggeriarbeterska. Många tjänstekvinnor valde av olika orsaker att lämna tjänsteyrket och då var det i första hand andra arbetaryrken som var möjliga att få. Helena Maria hade vid den här tiden även fått en son och är registrerad som ogift. En fortsatt karriär som tjänstekvinna var i stort omöjlig om kvinnorna fick barn eller familj. De tjänstekvinnor som fortsatte att arbeta inom yrket valde då att eventuellt lämna bort sina barn till föräldrarna i Sverige. Helena Maria blir i samhällets ögon en ogift moder och även det är en bekräftelse av en vedertagen bild som finns av svenska tjänstekvinnor i Danmark. Det kan vara så att Helena Maria genom sitt barn som var fött utanför äktenskap, tillskrevs en identitet som icke respektabel.

Bilden som växer fram när jag följer Helena Marias arbetsvandring genom registren, är en bild av en kvinna som vågade röra sig mellan olika offentliga rum. Helena Maria överträdde gränser för att klara sin försörjning och tillhörde den generationen från landsbygden som blev en del av proletariet i staden. Bilden bekräftar även att hennes identitet fanns i arbetarklassen, hon bodde i arbetarkvarteren när hon inte hade bostad genom sin tjänst. Helena Maria gick också vidare till ett arbetaryrke när hon inte längre arbetade som tjänstekvinna. Kvinnornas rörelsemönster stod i ett motsatsförhållande till den underordning som tjänstekvinnorna hade i samhället. Tjänstekvinnornas förmåga att röra sig mellan olika tjänster på olika orter och i olika nationer visar på självständiga kvinnor som utnyttjade de möjligheter de hade till att förändra sina arbets- och livsvillkor.

³⁴⁶ Ann-Marie Sellerberg, 1973, s. 40–42.

Studien av Helena Marias arbetsvandring väcker fler frågor kring hur de svenska tjänstekvinnornas identitetsprocess kom att påverkas av arbetsvandring till Köpenhamn. Fanns det en stark kollektiv identitet som svensk tjänstekvinna i Köpenhamn och vilka olika faktorer byggde identiteten på? Helena Maria var en av de oorganiserade tjänstekvinnorna och hur såg deras identitetsprocess ut i ett individuellt perspektiv?

Självständiga kvinnor eller undergivna tjänare?

I min studie rörande de svenska tjänstekvinnornas identitetsprocess har jag utgått från kategorierna genus, klass, etnicitet och generation. Kategorier som på olika sätt påverkar kvinnornas identitetsprocess, men det är även kategorier som samverkar i den maktordning som bidrar till kvinnornas flerdimensionella underordning. Kategoriernas betydelse för tjänstekvinnornas identitetsprocess varierar från olika områden och att bara betrakta kvinnornas identitetsprocess genom exempelvis genus hade skapat en skev och snäv bild. Kategorierna förhåller sig till varandra det vill säga att de stärker och dämpar varandra i ett skiftande samspel, där en kategori väldigt sällan är överordnande de andra inom de skilda sfärerna. Kvinnornas identitet som tjänstekvinna kom att inkludera dem men även att exkludera dem från delar av samhället.

Vid rörelser över gränserna förändras förutsättningarna för individens identitetsprocess. En förflyttning innebär nya grundvillkor som rör bostad och försörjning, men det finns även nya sociala och kulturella gränser att förhålla sig till. Kvinnorna i min studie passerar gränser och genom deras rörelsemönster förändras deras identitetsprocess. Svenska ungdomar följer samma invanda rörelsemönster idag när de söker sig till storstadsregioner som Köpenhamn och Oslo.

När de svenska tjänstekvinnorna bestämde sig för att arbetsvandra till Danmark kom de att bli en del av ett rörelsemönster som upprepades i stora delar av Europa. Arbetsvandring från mitten av 1800-talet och in på 1900-talet var vanligt förekommande och kvinnorna blev en del av en migrationsprocess som påverkade människor att röra sig fram och tillbaka över gränser. Lise Skjøt-Pedersen menar i sin artikel att arbetsvandringen mellan Sverige och Danmark var så stor att det går att tala om en regional arbetsmarknad. De svenska tjänstekvinnornas rörelsemönster mellan länderna, orter och arbeten visar också på en stor och utbredd arbetsmarknad, där arbeten inom tjänstebranschen var de yrken som var

tillgängliga för de svenska tjänstekvinnorna i Köpenhamn. Tjänstekvinnornas arbetsvandring var en rörelse som var beroende av tid och rum och Saskia Sassen menar att det går att se tydliga mönster på att migrationer är styrda av processer som tid och rum. Största delen av de svenska tjänstekvinnorna kom från södra Sverige och arbetsvandringen förde kvinnorna under de första av migrationens år till landsbygden i Danmark medan Köpenhamn lockade de flesta under migrationens senare period. Arbetsvandringen till Köpenhamn ebbade ut efter första världskriget för att i stort avta till andra världskriget. Därefter vände arbetsvandringen och fler danskar började söka sig till den svenska arbetsmarknaden. I nutid har vi under relativt lång tid haft en arbetsvandring av sydsvenskar till framförallt Köpenhamnsområdet, men nu är det en avstannande process, även om det fortfarande är en stor del svenskar som arbetar i Köpenhamn så söker nu svenska sjukhus personal i Danmark.

Hur utbredd var då tjänstekvinnornas underordning? I min studie blir det tydligt att samverkan mellan olika kategorier är en förutsättning för den underordning som tjänstekvinnorna kom att leva under. Genom att knyta tjänstekvinnornas identitet till genus, etnicitet, klass och generation blev de underordnade en flerdimensionell maktordning i Köpenhamn. Ställs de svenska tjänstekvinnorna emot de danska männen i borgerligheten, så samverkar kategorierna i underordningen, men vilken kategori det är som styr underordningen kan variera. Mats Greiff påpekar i sin studie av katolska och protestantiska arbetare i Belfast, att samspelet mellan kategorierna genus, klass och etnicitet varierar i olika sammanhang. Olika kontexter som exempelvis politiska skeenden påverkar förhållandena under en viss tid. För kvinnorna var ofta klass och genus överordnade den etniska. Medan det oftast var den etniska identiteten som var överordnad klassidentiteten för männen.³⁴⁷

I mötet mellan de svenska tjänstekvinnorna och aktörerna i källmaterialet lyftes olika faktorer upp som viktiga. Det är också de här faktorerna som påverkar identitetsprocessen. Bland annat framkommer det att tjänstekvinnornas och aktörernas olika bakgrunder färgar synen på hur viktig nationen var. Henrik Zip Sane påpekar att före nationalismens tid var en persons födelseort relativt obetydlig, det viktiga var behovet av arbetskraft och arbetskunskap. Efterhand som medborgarskap knyts hårdare till nationen, förändras synen på hur många år en person som söker

³⁴⁷ Mats Greiff, 2004, s. 175–183.

medborgarskap måste ha befunnit sig i landet och även kriminalvården kom att blandas in i ansökningar av medborgarskap.³⁴⁸ I berättelsen i *Dagny* blir det också tydligt att aktörerna i berättelsen ansåg att nationen var viktig och att det gjordes en tydlig skillnad mellan Danmark och Sverige. Kvinnorna i Fredrika-Bremer-Förbundets nationalkänsla påverkades av klasstillhörighet men även av det faktum att deras hemvist var Stockholm, där en naturlig koppling till Danmark och Köpenhamn saknades. De gemensamma värdena som tillskriver svenskhet ser olika ut och har olika stor betydelse för kvinnorna i Fredrika-Bremer-Förbundet och de svenska tjänstekvinnorna i Köpenhamn.

När de svenska tjänstekvinnorna arbetsvandrade till Köpenhamn kommer kvinnorna trots de likheter som finns med den danska kulturen att tillskrivas en etnisk identitet som svensk arbetsvandrare. Genom sin svenskhet kom kvinnorna att tillskrivas egenskaper som ansågs vara svenska. Även om kvinnorna själva betraktade sig som skåningar eller smålänningar i stället för svenskar, så visar källmaterialet att tjänstekvinnorna tillskrivs den etniska identiteten svensk. Vad som sedan räknas till svenskheten ligger i betraktarens ögon, exempelvis så tillskrev polisen i Köpenhamn de svenska tjänstekvinnorna osedlighet medan Hanne Frøsig menar att hos danska arbetsgivare var svenskarna kända som flitiga arbetare.³⁴⁹ Tydligt är dock att etnicitet och nation i viss mån kom att färga tjänstekvinnornas identitetsprocess.

De svenska tjänstekvinnornas arbete innebar också att kvinnorna rörde sig mellan olika klasser. Framförallt kom kvinnorna att befinna sig i ett gränsland mellan borgerligheten och arbetarklassen. Tjänstekvinnorna levde och arbetade hos borgerligheten, men tillhörde arbetarklassen. Tinne Susanne Jorde menar att tjänstekvinnorna var de som förmedlade borgerlighetens kultur till arbetarklassen. Men i Københavns *Tjenestepigeforening* ansågs det vara löjeväckande om tjänstekvinnor försökte uttrycka något annat än arbetarkultur. På gott och ont kom klasskillnaderna att tydliggöras för tjänstekvinnorna. Tinne Vammen påpekar att tjänstekvinnornas liv i gränslandet mellan klasserna skapade en inre och yttre hemlöshet. Tjänstekvinnorna kom även att bedömas efter borgerlighetens värderingar trots att kvinnorna levde efter helt andra livsvillkor. När de svenska tjänstekvinnorna bedöms efter borgerlighetens värderingar

³⁴⁸ Henrik Zip Sane, 2000, s. 28–52.

³⁴⁹ Hanne Frøsig, 2000, s. 185.

uppfattades kvinnorna som icke respektabla. Tjänstekvinnornas arbetarvärderingar föll utanför den norm som av borgerligheten betraktas som respektabel.

Tinne Vammen lyfter fram att tjänstekvinnorna stod närmare det orena än borgerlighetens kvinnor. I arbetet som tjänstekvinna ingick ofta kroppskontakt med barnen i familjen, men även att tjänstekvinnorna skulle hantera diverse avfall. Arbetet ledde till att tjänstekvinnorna kom att betraktas som mer kroppsliga än borgerlighetens kvinnor. Den kroppsliga tillskrivningen påverkades även av de svenska tjänstekvinnornas ålder och i en relation till en äldre generation betraktades ofta ungdomar som mer kroppsliga. Medan arbetarkvinnor förknippades med orent och kroppsligt, förknippades kvinnorna i borgerligheten med renhet och själ.

Tjänstekvinnor tillskrevs en generationstillhörighet genom den kroppsliga tillskrivningen, men kvinnorna tillskrevs även generation när de tilltalades med "flicka". I *tjenestepigeföreningen* valde tjänstekvinnorna att ta kamp för att slippa positioneras som "flickor". När tjänstekvinnorna positionerades som "flickor" innebar det att de tillskrevs egenskaper som ung, underordnad och utan respekt. *Tjenestepigeföreningen* krävde att även tjänstekvinnor skulle slippa tilltalas med förnamn och istället skulle det vara "fröken" och efternamn. Det påpekades även att benämningen *tjenestepige* påverkade yrkets status till det sämre. Inom borgerligheten uppfattades kravet på att tjänstekvinnorna skulle tilltalas med "fröken" som ett intrång, eftersom det var de unga kvinnorna inom borgerligheten som hade benämningen "fröken", inte kvinnor i arbetarklassen.

Upplevelsen av identitet är viktig och inom *Københavns Tjenestepigeförening* lyfte kvinnorna fram en position som "vi- de respektabla och organiserade tjänstekvinnorna". Kvinnorna i föreningen var medvetna om att tjänstekvinnor tillskrevs en identitet som icke respektabel. Genom att bland annat propagera för välvårdade kläder och utbildning försökte föreningen motverka bilden av den icke respektabla och oskolade tjänstekvinnan. Kvinnorna i *Københavns Tjenestepigeförening* skapade en identitet som ställde de oorganiserade kvinnorna utanför och i ett motsatsförhållande. De oorganiserade tjänstekvinnorna betraktades som mindre respektabla och oansvariga, då de inte deltog i kampen för tjänstekvinnornas rättigheter.

Tjenesteföreningens gemensamma "vi" rubbas emellanåt av inre generationskonflikter då äldre medlemmar ställs mot yngre. Den yngre delen av styrelsen hade en tydlig arbetaridentitet som de ville framhålla i

föreningens arbete, medan den äldre delen av styrelseledamöter föredrog en förening fri från partipolitik. Ungdomars identitet var starkt knutet till deras politiska färg. Efter att tidigare ha klassificerats utifrån sin sociala status, började man nu betrakta ungdomar utifrån deras gemensamma biologi, och ungdomar började betraktas som en egen kategori. Runt sekelskiftet kom ungdomar att bli ett begrepp i den politiska kampen och ungdomsrörelsen skulle föra in en ny epok i samhället.³⁵⁰

Generation skapar här två olika grupper inom föreningen, vilka lyfter fram olika faktorer som viktiga. Medan de yngre tjänstekvinnorna framhöll arbetaridentiteten som viktig, såg de äldre kvinnorna i föreningen fördelen med en förening fri från partipolitik. Även de yngre tjänstekvinnornas val av kläder ledde till en generationskonflikt inom föreningen, då de äldre gick relativt hårt fram i sin vilja att styra tjänstekvinnornas klädval

När tjänstekvinnorna förflyttade sig över gränserna mellan landsbygd och stad påverkade kvinnornas klädval hur de kom att positionera sig. Kläderna som användes på landsbygden passade inte att bära i staden och vice versa. Genom att byta kläder när de rörde sig över gränserna kunde tjänstekvinnorna gå mellan olika positioner. Positioner som skapar gemenskap med andra människor. När tjänstekvinnorna började använda hatt i staden och tala danska framkommer en förändring i identitetsprocessen. Kvinnorna var inte längre enbart svenska tjänstekvinnor från landsbygden, utan nu var de även tjänstekvinnor som passade in i Köpenhamn.

När de svenska tjänstekvinnorna arbetsvandrade påverkas deras identitetsprocess av tillskrivande- men även individuell erfarenhetsperspektiv. Kvinnornas identitet färgas av den underordning som kategorierna genus, klass, etnicitet och generation tillskriver dem. Kategorierna betydelse för identitetsprocessen varierar och vilka av dem som är överordnad de andra växlar. Men jag menar att de svenska tjänstekvinnorna också var handlande kvinnor som genom sitt rörelsemönster gjorde tydliga val i sina liv, och som Lisbeth Holck Jensen

³⁵⁰ Henrik Berggren, 1995, s. 33–34, 114–115, 206–207. Henrik Berggren framhåller emellertid att i den politiska ungdomsrörelsen så är ungdomens genus utan tvekan manligt. Sekelskiftets ungdomsrörelser styrdes av män och inriktade sig mot en manlig publik. Även om kvinnor inte är helt frånvarande var de helt klart undanträngda, och när det refererades till ungdomar i allmänhet hänvisade man inte till kvinnliga egenskaper.

påpekar de svenska tjänstekvinnorna behandlades inte sämre än andra utsatta grupper i samhället. De svenska tjänstekvinnornas identitetsprocess sker relationellt där det gemensamma "vi" ställs mot "de andra", men även situationellt där situationen kommer att påverka identiteten. I det gemensamma "vi" återfinns kategorier som arbetarklass, ursprung, ungdom, kläder, språk, respektabel, organiserad. När de svenska tjänstekvinnorna framställs som "de andra" tillskrivs de egenskaper som arbetarklass, ursprung, ungdom, kläder, språk, icke respektabel och oorganiserad. Kategorierna för vad som anses tillhöra "vi" och "de andra" är i mycket identiska och det är de som tillskriver tjänstekvinnorna egenskaper som avgör om det ska vara inkluderande eller exkluderande. När tjänstekvinnorna positionerade sig som arbetarklass uppstår en gräns mot borgerligheten som gör att tjänstekvinnorna betraktas som en annan grupp. Men även inom arbetarklassen kom tjänstekvinnorna att vara "de andra" eftersom de var en grupp vars villkor skilde sig från andra grupper inom arbetarklassen.

Titeln på studien "nu er vi ikke mere Piger" är hämtad från ett citat (i avsnitt "Yrkets status"), där man gjorde sig lustig över tjänstekvinnornas kamp för att byta namn. Men lyft ur sitt sammanhang visar citatet på vinsten med kampen. Tjänstekvinnorna kämpade för högre status. De ville inte endast bli betraktade som underordnade tjänstekvinnor, utan som arbetande kvinnor med allt vad det innebar.

Identitetsprocesser visar på mönster som utgår från individens erfarenheter men även det de tillskrivs. Dessa tillskrivningar bidrar de själva, men även andra människor i deras omgivning, till. Det är mönster som gällde då, men som i högsta grad gäller även i dag. Diskussioner kring identitet kan med hjälp av det förflutna för människor skapa mening i nuet och en förståelse för framtiden. På så sätt bidrar migrationshistoria till att människor av idag lättare kan förstå och få perspektiv på sina egna liv.

Referenser

Otryckta Källor

Arkiv

- Arbejdermuseet og arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiver (ABA) København, Husligt Arbejder Forbund Afd 1, forhandlingsprotokoller, regnskabsprotokoller för afdelning, regnskabsprotokoller för A-kassen, medlemsprotokoller, andre protokoller som protokoll over virksomheden af Marie Christensen, protokol vedr. Ledige og anviste pladser, fortegnelse over udlån af bøger, medlemsbog for Københavns Tjenestepigeforenings Diskussionsklubb, Protokolover indkøbte bøger. Tryckt material som agitationsmateriale och kontrakt.
- Danska Data Arkiv, Furesø Museer, Indvandrerdatatabasen, infödret, arbejdsuppehold, udviste, ddd.dda.dk.
- Demografiska Databas Södra Sverige (DDSS), Landsarkivet Lund, Information från kyrkböcker i Skåne, Blekinge och Halland. DDSS.nu.
- Folkklivsarkivet Lund, Folkminnesuppteckningar, LUF 84, LUF 103, LUF 105.
- Københavns Stadsarkiv, Københavns Politiets registerblade, microkort, (pågåendearbete med att lägga ut registerblade i en databas), Fæsteprotokoller, Jacobsense Fæstekontor i Köpenhamn med tillstånd från 1891, Bok april 1899-december 1900, Löbenr: 451, 25/4 1899. Fæsteprotokoller 1848–1939. ksa.kk.dk/finddinslaget/erhverv/festekontorer.
- Svensk Befolkning 1890, Forskningsarkivet Umeå universitet, Svenska arkivinformation (SVAR), Databas som bygger på statistiska centralbyråns avskrifter av kyrkans husförhörslängder.
- Svenska Emigrantinstitutet (SEI) Växjö, EMIBAS, databas för personer som har emigrerat från Sverige, i samarbete med Sveriges släktforskarförbund. Uppteckningar från Nordiska Museet, angående arbetsvandring och säsongarbeten, arkivnr: 10:15:3C, 4, Kyrkböcker Sturkö församling, microkort. Arkiv: Einar Tenggren, Levnadsöden rörande Jenny Charlotta Lindgren och hennes systrar, 9:9:17:K1,11,14,17,22.

Tryckta Källor

Periodika

Dagny, Göteborgs universitet, Kvinnohistorisk samling vid GTB:s universitets bibliotek, digitaliserad. 1889:7, 1890:1,2, 1893:4, 1904:4.

Tidningar

Blekinge Läns Tidning, Karlskrona Bibliotek, Mikrofilm 1/8 1880–15/6 1881, 16/6 1882–1/6 1882, 23/5 1882–26/4 1883, 17/4 1883–12/3 1884, 4/3–24/2 1885.

Tjenstespigernes blad, Jubileumsnummer: *Husasistenten 25 aar, Gennem 50 aar*, Arbejdermuseet og arbejderbevægelsens, Bibliotek og Arkiver (ABA) København, Husligt Arbejder Forbund Afd 1.

Offentliga tryck

BISOS, Sveriges Officiella Statistik, Befolkningsstatistik, Stockholm 1908.

Emigrationsutredningen, bilaga IV, V, XX, Stockholm 1911.

Historisk Statistik för Sverige I, Befolkning 1720–1950, Stockholm 1955.

Litteratur

Alm Martin, *Americanitis: Amerika som en sjukdom eller läkemedel*, Lund 2002.

Alqvist Göran, "Sydsvensk utvandring till Danmark, *Scandia* 1976:42.

Andersson Roland, *Från bly till en digital värld*, Karlskrona 2007.

Barth Fredrik, *Ethnic Groups and Boundaries*, Oslo 1969.

Beckman Ernst, *I tjenst hos främlingar*, Stockholm 1885.

Berggren Henrik, *Seklets ungdom, Retorik, politik och modernitet 1900–1939*, Stockholm 1995.

Blank Dag, *Becoming Swedish–American*, Uppsala 1997.

Bloch Elisabeth, "Invandringsboom, kontrol og diskrimination, svenskere i København ca. 1870–1916" i Elisabeth Bloch, Marianne Germann, Lise Skjøt-Pedersen, Inger Kjær Jansson, Henning Bro (red.) *Over Øresund før Broen, Svenskere på Københavnsøen i 300 år*, Köpenhamn 2000.

Bourke Joanna, *Working–Class Cultures in Britain 1890–1969*, London 1994.

Butler Judith, *Genustrubbel, Feminism och identitetens*, Göteborg 2007.

Bøge Pedersen Merete, "Den problematiske prostitutionslagstiftningen och den osedliga osedlighetspolisen i Danmark 1870–1906" i Anna Jansdotter,

- Yvonne Svanström (red.) *Sedligt, renligt, lagligt: prostitution I Norden 1880–1940*, Stockholm 2007.
- De los Reyes Paulina, ”Intersektionalitet, makt och strukturell diskriminering” SOU 2005:41.
- De los Reyes Paulina, Mulinari Diana, *Intersektionalitet: Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Malmö 2005.
- Edgren Monica, ”Ålders- och generationsskillnad i ett intersektionellt perspektiv” i Nils Andersson, Lars Berggren, Mats Greiff (red.) *Sociala konflikter och kulturella processer: historia med människor i centrum*, Malmö 2004.
- Edmunds June, Turner Bryan S, *Generations, culture and society*, Philadelphia 2002.
- Elenius Lars, ”Selma Lagerlöf och Norrland: nationella idealbilder i Nils Holgerssons underbara resa”, i Ann-Katrin Hatje (red) *Sekelskiftets utmaningar: essäer om välfärd, utbildning och nationell identitet vid sekelskiftet 1900*, Stockholm 2002.
- Enstad Nan, *Ladies of Labor, Girls of Adventure*, New York 1999.
- Eriksen Thomas Hylland, *Historia, myt och identitet*, Stockholm 1996.
- Eriksen Thomas Hylland, *Etnicity and nationalism*, London 1993.
- Eriksen Thomas Hylland, *Rötter och Fötter, identitet I en föränderlig tid*, Nora 2004.
- Florin Christina, *Kvinnor får röst*, Stockholm 2006.
- Fransson Per, ”Välkommen till hembygden! Medborgares guide till Det Nya Sverige” i Ann-Katrin Hatje (red) *Sekelskiftets utmaningar: essäer om välfärd, utbildning och nationell identitet vid sekelskiftet 1900*, Stockholm 2001.
- Frykman Jonas, *Horan i Bondesambället*, Lund 1977.
- Frøsig Hanne, ”Svenskekerne det var nogle farlige folk” i Elisabeth Bloch, Marianne Germann, Lise Skjot-Pedersen, Inger Kjær Jansson, Henning Bro (red.) *Over Øresund for Broen, Svenskere på Københavnsøen i 300 år*, Köpenhamn 2000.
- Gralle Jan, Wiborg Anette, *Köpenhamn*, Lund 1981.
- Greiff Mats, *Vi bodde, bad och blev utbildade som om vi vore på skilda kontinenter. Katolska och protestantiska arbetare i Belfast, 1850–1914*, Malmö 2004.
- Hammar Inger, *Emanicipation och religion*, Stockholm 1999.
- Hammarén Nils, Johansson Thomas, *Identitet*, Malmö 2009.
- Hirdman Yvonne, *Genus – om det stabila föränderliga former*, Lund 2001.
- Holck Jensen Lisbeth, ”Kvindebevægelsen og svenske tjenestepiger i Danmark”, Rapport fra Farums Arkiver og Museer, Farum 2001.
- Holgersson Ulrika, *Populärkultur och klassambället: arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet*, Stockholm 2005.
- Jansdotter Anna, Svanström Yvonne, *Sedligt, renligt, lagligt: prostitution i Norden 1880–1940*, Stockholm 2007.
- Jansdotter Anna, ”Rädda Rosa. Frälsningsarméns räddningsarbete i Sverige 1890–1920”, i Anna Jansdotter, Yvonne Svanström (red.) *Sedligt, renligt, lagligt: prostitution I Norden 1880–1940*, Stockholm 2007.

- Jensen Bernard Eric, "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik" i Christer Karlegård & Klas-Göran Karlsson (red.) *Historiedidaktik*, Lund 1997.
- Jorde Tinne Susanne, *Stockholms Tjenestepiker under industrialiseringen*, Stockholm 1995.
- Jørgensen Lars Peter, "Københavns Politis registerblade 1893–1923" i Elisabeth Bloch, Marianne Germann, Lise Skjøt-Pedersen, Inger Kjær Jansson, Henning Bro (red.) *Over Øresund for Broen, Svenskere på Københavnsegnen i 300 år*, Köpenhamn 2000.
- Jönsson Edvard, *100 år med Blekinge Läns Tidning*, Sölvesborg 1969.
- Larsson Lars-Olof, "Utvandring från södra Småland" i Ulf Beijbom (red.) *Utvandring från Kronoberg*, Växjö 1978.
- Larsson Marianne, *Uniformella förhandlingar, Hierarkier och genusrelationer i postens kläder 1639–2008*, Stockholm 2008.
- Lützen Karin, *Byen Temmes*, Köpenhamn 1998.
- Lykke Nina, *Genusforskning*, Stockholm 2009.
- Lykke Nina, "intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen" i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2003:1.
- Mannheim Karl, *Essays on the Sociology of Knowledge, Volume 5*, 1936. London 1997.
- Manns Ulla, *Den sanna Frigörelsen*, Stockholm 1997.
- Moberg Kerstin, *Från tjänstehjon till hembiträde, En kvinnlig låglönegrupp i den fackliga kampen 1903–1946*, Uppsala 1978.
- Møller Thomas, "Svenskerne i Danmark 1887" Rapport fra Farums arkiver och Museer, Farum 1998.
- Nilsson Bo, *Folkhennets arbetarminnen*, Stockholm 1996.
- Nilsson Fredrik, "Nationaliteter og landgrænser er os ligegyldige" i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders, Ylva Stubbegard (red.) *Öresundsgrænser, Rörelser, möten och visioner i tid och rum*, Lund 2007.
- Nilsson Fredrik, Sanders Hanne, Stubbergaard Ylva, *Öresundsgrænser, Rörelser, möten och visioner i tid och rum*, Lund 2007.
- Ohlander Ann-Sofie, Strömberg Ulla-Britt, *Tusen svenska kvinnoår*, Stockholm 2002.
- Olsson Lars, "Hundra år av arbetskraftsinvandring: från kapitalismens genombrott till folkhemsbygget i Sverige" i Jan Ekberg (red.) *Invandring till Sverige – orsaker och effekter*, Växjö 2003.
- Olsson Lars, "Skånska godsägare och Galiziska roepiger" i Ingemar Norrlid (red.) *Över Grænser*, Lund 1987.
- Peltonen Salla, "Intersektionalitet – ett tvetydigt begrepp inom kvinnovetenskapen?" i *Ikaros*: 2007:5.
- Posing Birgitta, *Arbejderkvinder og kvindearbejde i København ca 1870–1906*. Århus 1979.
- Sandau Vivian, "En svensk kvindes skæbne i Fredrik VI's København", i Elisabeth Bloch, Marianne Germann, Lise Skjøt-Pedersen, Inger Kjær Jansson,

- Henning Bro (red.) *Over Øresund før Broen, Svenskere på Københavnsegnen i 300 år*, Köpenhamn 2000.
- Sanders Hanne, *Nyfiiken på Danmark – klokare på Sverige*, Göteborg 2006.
- Sassen Saskia, *Gäster och Främlingar*, Göteborg 2000.
- Scott Joan Wallach, *Gender and politics of History*, New York 1988.
- Sellerberg Ann-Mari, *Kvinnor på den svenska arbetsmarknaden under 1900-talet, En sociologisk analys av kvinnornas underordnade position i arbetslivet*, Lund 1973.
- Skeggs Beverly, *Att bli respektabel*, London 1997.
- Skjøt-Pedersen Lise, "Svenskere vid Mölleåsen: Arbejderfamiljer og landbrugskarle 1779–1845", i Elisabeth Bloch, Marianne Germann, Lise Skjøt-Pedersen, Inger Kjær Jansson, Henning Bro (red.) *Over Øresund før Broen, Svenskere på Københavnsegnen i 300 år*, Köpenhamn 2000.
- Stier Jonas, *Identitet– Människans gåtfulla porträtt*, Lund 2003.
- Strikwerda Carl, Guerin-Gonzales Camille, "Labour, Migration and Politics" i Carl Strikwerda, Camille Guerin-Gonzales (ed.) *Politics of immigrant Workers: labor activism and migration in the world economy since 1830*, New York 1998.
- Söderberg Eva, Fridh Anna-Karin, *En bok om flickor och flickforskning*, Lund 2010.
- Thompson E.P., *The Making of the English working class*, London 1991.
- Thompson Paul, *Det förgångnas röst*, Oxford 1978.
- Tolved Helena, *Nationen på spel: kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948-1972*, Umeå 2008.
- Vammen Tinne, *Rent og urent*, Köpenhamn 1986.
- Von Nolting Jonas, "Kulturell formstöpning eller vidgade vyer" i Per Eliasson, Klas-Göran Karlsson, Henrik Rosengren, Charlotte Tornbjør, *Historia på väg mot framtiden, Historiedidaktiska perspektiv på skola och samhälle*, Lund 2010.
- Widner Nils, *Svenskerne i Köpenhamn*, Köpenhamn 1911.
- Wikander Ulla, "Sekelskiftet 1900" i Ulla Wikander, Ulla Manns (red.) *Det evigt kvinnliga*, Lund 2001.
- Willerslev Richard, *Den glemte invandringen*, Köpenhamn 1983.
- Winberg Christer, *Folkökning och Proletarisering*, Lund 1977.
- Wirén Agnes, "Den glömda utvandringen i nytt perspektiv" i Ingemar Norrlid (red.) *Över Gränser; festskrift till Birgitta Odén*, Lund 1987.
- Wirén Agnes, *Uppbrott från Örtagård*, Lund 1975.
- Wright Erik Olin, *Class Counts*, Cambridge 2000.
- Zip Sane Henrik, *Billege og villige?* Farum 2000.
- Zip Sane Henrik, "Kriminalitet og fremmedangst", *Scandia* 1998:1:64.

Internetreferens

www.blekingemuseum.se

www.ne.se

Svtplay.se

Denna avhandling är tillkommen inom ramen för Forskarskolan i historia och historiedidaktik (FIHD). FIHD är ett samarbete mellan Historiska institutionen vid Lunds universitet och Lärarutbildningen vid Malmö högskola och är ett resultat av Lärarlyftet, regeringens satsning på fortbildning av den svenska lärarkåren.

Antologier och licentiatavhandlingar från Forskarskolan i historia och historiedidaktik:

1. Per Eliasson, Klas-Göran Karlsson, Henrik Rosengren & Charlotte Tornbjer (red.), *Historia på väg mot framtiden. Historiedidaktiska perspektiv på skola och samhälle*, Lund 2010
2. David Rosenlund, *Att hantera historia med ett öga stängt. Samstämmighet mellan historia A och lärares prov och uppgifter*, Lund 2011
3. Maria de Laval, *”Det känns inte längre som det var länge sedan”. En undersökning av gymnasieelevers historiska tänkande*, Lund 2011
4. Valter Lundell, *Den goda tanken och den onda erfarenheten. Om den kommunistiska brotthistories omstridda plats i den svenska historiekulturen*, Lund 2011
5. Fredrik Alvé, *Historiemedvetande på prov. En analys av elevers svar på uppgifter som prövar strävansmålen i kursplanen för historia*, Lund 2011
6. Per Höjeberg, *Utmanad av ondskan. Den svenska lärarkåren och nazismen 1933–1945*, Lund 2011
7. Bo Persson, *Mörkrets hjärta i klassrummet. Historieundervisning och elevers uppfattningar om förintelsen*, Lund 2011
8. Joakim Glaser, *Med muren i backspeglarna – nationens betydelse för ungas identitetsskapande i östra Tyskland*, Lund 2011
9. Anna Nordqvist, *”Nu er vi ikke mere Piger”. Identitetsprocesser bland svenska tjänstekvinnor i Köpenhamn 1880–1920*, Lund 2011